

Андрій Кокотюха

ВТІКАЧ ІЗ БРИГІДОК

РЕТРОРОМАН

CF FOLIO

Андрій Кокотюха

**ВТІКАЧ
ІЗ БРИГІДОК**

РЕТРОРОМАН

Андрій Вікторович Кокотюха

Втікач із Бригідок

*Окрема подяка
Міській адміністрації Львова та особисто
Андрієві Садовому -
за всебічну підтримку та гостинність.*

**Львів, жовтень 1916 року,
«Приют для хворих і виздоровців
УСС», вулиця Петра Скарги^[1]**

«Я зроблю це, і вже ніхто мене не зупинить...»

Написавши речення, Захар відкинувся на вигнуту спинку рипучого віденського стільця. З такої відстані, ще й при тьмяному світлі газової лампи, він уже не міг читати. Хоча вважався в полку одним із кращих, якщо не кращим стрільцем. Після бою при Стрипі,^[2] коли сотня закріпилася на здобутих позиціях, а в донесеннях командири навипередки рапортували — росіян зупинено, про Ладного ходили спершу чутки, потім — легенди. Січовик не спростовував нічого, хай говорять що хочуть. Чим фантастичнішими будуть історії, тим швидше їх дізнаються у Львові.

Це потішить Оксану: чоловік — герой.

Оксана.

Викинути її з голови Захарові не вдавалося, що б не робив. Навіть пити почав тут, у притулку, хоч п'ятики не віталися. Та героя не чіпали

скільки могли. Його сумну історію тут знали всі, включаючи пані Косакевичеву,^[3] тому обмежувалися виховними розмовами, і то ними не набридали. Згодом, коли заливатися до нестями набридло самому, Ладний дізнався — управителька наказала не звертати на нього уваги. Пояснивши свою тактику: «Хлоп дорослий. На війні знав, що має робити. Напевне, й тепер робить що має. Дайте час, оклигає, усе минеться».

Наче у воду гляділа, хоч не до кінця вгадала.

Захар оклигав, привів себе в порядок й знову виглядав, мов намальований. Проте нічого не минулося. Спробував інший спосіб — порадили колеги, які пережили те саме. Але повії теж не послабили біль. Навпаки, після полегшень накочувала огида. Вояк, котрий годував вошей в окопах та вибирався з бою по розірваних снарядами частинах тіл бойових побратимів, не міг пояснити собі її природи.

Коли знудило вперше, просто на несвіже, просякнуте чужими секретами простирадло, чорнява, з маленькими грудями дівуля сахнулася. Потім — істерично зареготала, вирішивши: черговий п'яний. Без кількох таких полюбовників не минає робочого тижня, ото б натовкти їх у власну гидоту писками, мов цуценят... Дівка не стрималася, вилила на нього весь накопичений гнів. Ладний незграбно вдягнувся, кинув, не дивлячись на сильно намальоване лице, гроші на стіл, швидко пішов геть, ледь стримавшись, аби не залити ганьбу й сором у найближчому барі.

Але пережитий тоді сором не прогнав болю.

«Я тримався довго. Хотів відтягнути це рішення, думав — усе минеться. Пробачте, побратими, ваш герой виявився слабким. Бо витерпіти можу все, окрім зради. Є лише один спосіб позбавити себе болю — постріл».

Написавши махом ще кілька речень, Захар зупинився, аби перечитати. Виклад думок на папері давався йому нелегко, краще вголос сказати. Проте за час, що минув, Ладний переконався: навіть палкі й щирі слова нічого не означають. Здавалося, замерзають на крижинки під холодним поглядом тієї, заради якої хотів лишитися живим у військовому пеклі, під кулями, гранатами й снарядами.

Вставши з-за хисткого столу, Захар підійшов до вікна, закурив. Вид із його маленької кімнатки відповідав настрою: сіра глуха стіна. Чим

далі у вересень, тим коротшими ставали дні, тож по шостій уже повільно насувалися сутінки. Нині зранку бризнув рідкий дощик, потім місто огорнула мряка, по обіді Львів став імлистим.

На людях Ладний тримався так, ніби тут, у стрілецькому притулку, нарешті знайшов спокій. Насправді самотність обтяжувала. Раніше, весною, розраду знаходив у візитах до доктора Франка.^[4] Власне, з газетярами Захара познайомив сам Іван Якович, ще й за незвичних для стрільця обставин: охоплений тугою, не знаючи, чим себе зайняти, Ладний почав писати вірші.

Раніше не відчував такого потягу, бо захоплювався природничими науками, до війни вивчав хімію і записався в легіон,^[5] залишивши навчання. Деякі його студентські товариші багато читали й самі бавилися римуванням рядків, Захар навіть кепкував із них, щоправда — по-доброму, швидше від нерозуміння. Будучи від народження раціональним, не розумів сенсу поетичних вправ. Хоча коли в його житті з'явилася Оксана, вирішив привернути її увагу в такий самий спосіб, як це робили однокашники: присвятити вірша. Хай недолугого, нековирного, простого й примітивного. Знав — дівчатам це чомусь подобається.

Аби не морочитися, запросив на пиво старшого приятеля, інженера Олеся Косацького, котрий ще тоді хвалився: його поезії читав сам Франко й навіть рекомендував кілька з них до публікації. Косацький погодився написати простенького любовного віршика, якого Ладний прочитає в потрібний момент Оксані як свого. Ще сказав дивно: «Та ти, друже, в нас просто Сірано!^[6]» Тоді Захар не потрудився дізнатися, що малося на увазі. Відмахнувся: «Та називай, як хочеш, тільки напиши гарно», — й замовив обом ще пива.

Вийшло трохи не так, як планував, але пішло на краще. «Свою» поезію Ладний вчив напам'ять цілу ніч, ворочаючись на ліжку, повторив перед побаченням, приніс Оксані квіти, а коли вона торкнулася губами його щоки на знак вдячності — забув усе й відразу. Коли наважився — переплутав усі слова, починав кілька разів із початку, чим неабияк розвеселив дівчину: «Оце так поет! Власного вірша не згадає!» Плюнув, признався. Це потішило Оксану ще більше, й вона знову згадала про Сірано, спонукавши Захара тим самим нарешті прочитати комедію Ростана. Потім вона вперше дозволила

поцілувати себе в губи, невміло, але міцно, а трохи згодом попросила якось при нагоді познайомити з автором.

Тепер Захар Ладний збирався вбити Олесья Косацького.

«Переді мною досі стоїть брудне, перекошене лице нашого вістуну Зенека. Не можу згадати його прізвища й до цього часу гнав від себе думку: так, я вбивця, я забрав життя у свого ровесника. Зенек лежав у дні окопу, на спині, його руки судомно пхали назад вивалені з живота кишки. Так, ніби він міг притримати рану за краї, мов розпанахану свитку, а потім встати й піти далі від пекла. Я гукав санітарів, але мене не чули — я сам себе не чув посеред вибухів, довкола здіймалися фонтани землі й будь-якої миті снаряд міг накрити шанець, у якому ми лишалися двоє живих. Потім я хотів витягнути Зенека, перед тим спробував допомогти, засунути тельбухи назад своїми руками. Але вістун раптом зупинив мене, міцно схопив за кисть правиці, чітко промовив: ні, добий. Коли завагався, Зенек вичавив із себе: Христа ради, болить. Я відступив і стрельнув упритул, навівши цівку на голову — бо завжди цілив туди москалям, так напевне. Тоді я позбавив Зенека болю, який бачив та відчував. Залишив тіло, вибрався з окопу, побіг, а позаду його накрило снарядом, не лишивши від тіла нічого. Почекай я трохи — такою була б і моя доля. Тепер розумію — від болю може позбавити постріл упритул. Жорстоко, та правдиво».

Це Ладний написав, повернувшись за стіл, але не сідаючи — нахилився й водив пером швидко, немов боячись втратити думку. Завершивши абзац, випростався й перевів подих. Так, у нього виходить, він має ще й такий талант.

Заримовані весною рядки Захар наважився показати докторові Франку. Той прийняв поблажливо, похвалив за щирість, завважив — то є головне для всякого, хто хоче писати. Більше нічого не сказав, порадив не зупинятися, а там уже час покаже, чи потрібна стрільцеві поезія. Ладний подякував і вже хотів іти, аби не набридати хворому, коли в двері його кімнатки постукали. Отримавши дозвіл, зайшли троє, Франко попросив його лишитися й представив: «Рекомендую, панове. Той самий Захар Ладний». Почувши у відповідь — та знаємо нашого героя, посміхнувся: «Не все. Тут перед вами народжується ще один стрілецький поет. Війна розбудила музу, хіба ні, Осипе?»

Так Захар познайомився ближче з підхорунжим Назаруком,^[7] чії публікації були популярними серед легіонерів, й іншими з Пресової квартири.^[8] Згодом газетярі, не лише звідти, почали вчашати до Ладного, а Назарук затявся написати про нього не лише нарис для «Шляхів»,^[9] а й зробити героєм художнього твору. Після похорону доктора Франка стрільця якийсь час не займали. Коли січовиків почали тіснити на Лисоні^[10] й дістатися на передову стало неможливим, газетярі знову згадали про Захара: тепер вимагалися бадьорі переможні гасла від героя Бережан. Він знову відчув свою потрібність, хоч розумів — тут, далеко від фронту, коли побратими в оточенні, його слова підтримки до них не дійдуть.

Тим не менше, навіть намагався римувати полум'яні рядки, їх погодився публікувати в «Українському слові»^[11] тамтешній кореспондент Роман Гірняк. Щоправда, публікація вийшла різкою, бо Ладний у запалі рубонув строфою по австрійській армії, котра кинула січових стрільців на вірну погибель. Поскаржився — на газету наклали штраф, бо діє військова цензура, під час війни взагалі не прийнято лаяти свою владу. На що Захар огризнувся: не моя вона, чим неабияк зацікавив пана Гірняка.

Утім, далі голої цікавості не пішло. Від початку жовтня, коли залишки стрілецького полку вивели на нове місце дислокації, газетярі знову забули про Ладного. Натомість у притулку з'явилися нові мешканці — ті, хто вижив на Лисоні й сприймали поразку як результат неприхованої зради. Слухаючи побратимів, Захар погоджувався й водночас накладав почуте на власні життєві обставини.

Він опинився в притулку для хворих і тих, хто видужує, так само через зраду.

«Тоді вістун Зенек не бачив виходу для себе. Нині я не бачу іншого виходу для себе, окрім як зробити те, що задумав. Це — не сповідь і не визнання провини. Я хочу пояснити тим, хто це читає: був здоровий, при тверезому розумі, і не бажаю Оксані зла. Вона після того не буде зі мною ніколи. Але вона й так не була б зі мною. Зрадниця — не ти, моя кохана Оксано. Мене, нас із тобою, наше майбутнє спочатку зрадив, а потім — розтоптав, знищив підлий Косацький. Я шкодую про той день, коли хотів обдурити тебе й попросив його...»

Рука завмерла.

Ладний дивився на аркуш і не знав, що писати далі. Він узагалі не розумів, для чого взявся за цей лист і кому він буде адресований. Стиснувши дерев'яну ручку з пером у правиці, мов багнет, він знову відступив до вікна. Цього разу не дивився в сутінки, вперся об підвіконня, опустив голову, заплющив очі.

Ні.

Жодних сповідей. Він у такий спосіб намагався не пояснити, а виправдати власний задум.

Чи називається це злочином?

А хто назве злочином його постріл у перекошене болем лице вістуна? Сам він свідомо, відповідаючи за свої дії, уже вбив перед тим дев'ятнадцять людей. Натискав спуск, бо всякий раз хотів влучити, перейнявшись ненавистю до кожної жертви.

— Обставини інакші, скажете ви...

Зрозумів — говорить уголос. Подивився на ручку в кулаку, наче вперше побачив. Стиснув зуби, взяв її двома руками. Ледь напружившись, переламав.

Жбурнув уламки під ліжку.

Взяв недописане послання.

Згорнув аркуш навпіл, потім — учетверо.

Зіжмакав, кинув під стіл.

Одягнув шинель, витягнув револьвер з-під подушки. Не перевіряючи барабан, запхав зброю в кишеню. Мазепинку,^[12] зняту з гвіздка, одягнув уже на ходу.

Вийшов у імлісті сутінки.

Розділ перший

Климентій Кошовий, громадський діяч

Магда прокинулася першою.

Полежавши якийсь час на боку — звичне положення уві сні, жінка перевернулася на спину й випростала руки вздовж тіла, зачепивши при цьому Кліма, який сопів поруч, із правого боку. Той не прокинувся, хоч за два роки, що вони разом, Магда встигла переконатися: зазвичай він спить сторожко, хоч, на відміну від неї, засинає швидко. Та бувають моменти, як ось нині. Прийшовши напередодні пізно, Кошовий вклався спати з відчуттям, що ранком не треба підриватися й бігти по справах. Черговий камінь упав із плечей, і Клим заснув міцно.

Перед тим похвалився — нарешті вдалося домогтися переведення ще однієї групи полонених у окремий табір. Аби зрушилося, Кошовий витратив без малого місяць свого життя, занурившись у процес по саму маківку. Й чим далі йшло, тим менше Магда його розуміла.

Розвернувшись боком і впершись на лікоть, вона подивилася на Кліма, котрий лежав спиною. Обережно провела пучками пальців по лобі, забираючи пасмо волосся — він запустив собі кучму, від чого, на

її думку, став не таким чепурним, як раніше. Навіть під час першої зустрічі вісім років тому, в кабінеті слідчого Ольшанського, коли він лиш переїхав із Києва до Львова й раптом опинився у тюремній камері, виглядав охайнішим.

Це Магда Богданович відзначила одразу — в чоловіків цінувала бажання та вміння стежити за собою.

На той час їй було двадцять вісім, майже два роки перед тим вона овдовіла, поховавши першого чоловіка, старшого від неї на тридцять років. Густав Богданович очолював львівську кримінальну поліцію, і Магда вважала шлюб ідеальним для себе. За впливового поліцейського вийшла з розрахунку, хоч старанно приховувала це від чоловіка. Проте, обіймаючи його та лягаючи з ним до ліжка, вона не силувала себе. Інакше б шукала іншого, більш підходящого. Їхній шлюб сам Богданович сприймав як певну партнерську угоду, про що якось сказав відверто й лише один раз:

— Навряд чи я — любов усього твого життя й мрія дівочих снів, Магдо. З першою дружиною я побрався, коли їй було стільки, скільки тобі зараз. Але тоді я був молодший і, можеш повірити, гарніший. Можливо, ти від чогось тікаєш, ховаючись за нашим шлюбом. Не знаю і не хочу знати. Прохання одне: поважай мої почуття, мій статус і не став мене, старого чоловіка молодій жінки, в дурне становище.

Магда й не збиралася цього робити, проте до прохання поставилася серйозно. Тож за два роки, що вони були разом, жодного разу не дала чоловікові приводів думати про себе погано. Навпаки, через набуту в попередньому житті звичку уважно слухати й давати слушні поради, стала посвяченою не лише у справи Богдановича, а й загалом — у життя й окремі тонкощі й нюанси впливових львів'ян. Включно з президентом міста, якого вона після чоловікової смерті й використала для самозахисту.

Варто було натякнути йому незабаром після похорону — Густав Богданович має приватну картотеку, де зібрані не надто придатні для оприлюднення таємниці важливих персон, і чутка швидко розлетілася по потрібних вухах. Чоловік мав казенне помешкання, не залишив по собі великого спадку й пишався, бо вважав це ознакою чесного поліцейського й загалом державного службовця. Натомість Магда лишилася без засобів для існування й без даху над головою: її з вибаченнями попередили, що квартиру доведеться залишати. Але вона

знала: колись так станеться, хай Богданович проживе з нею десять чи навіть двадцять років — скільки здоров'я дозволить. Тож прорахувала все наперед і тепер почала діяти.

Блеф удався. Знайшлися люди, котрі допомогли розмістити не такі великі, але й не надто маленькі гроші пана Богдановича у банк під вигідний відсоток. З казенного помешкання Магда перебралася в апартаменти готелю «Жорж», і плату з неї брали тут дуже символічну. Вона дозволяла собі наймати покоївку, крутилася в вищому світі, й час від часу їй пропонували ввійти до якогось фонду, міняючи участь Магди Богданович на грошову винагороду, котра збільшувала банківський рахунок. По суті, кілька наступних років вона була на утриманні багатих та впливових мешканців Львова, бо грала на їхніх страхах бути викритими. У чому — Бог його знає, але кожна така особа напевне мала за душею якийсь грішок.

Звісно, Магда не збиралася гратися так усе життя. Вона шукала й знайшла чоловіка, якого змогла полюбити й з яким збиралася побратися, уже планувала мати дітей. Інженер Адам Вишневський освідчився їй, до весілля лишався крок.

Та потім з'явився Климентій Кошовий, після чого Адаць раптово зібрався й поїхав зі Львова, нічого не пояснивши. Вона була шокована й навіть підозрювала: до того, що сталося, якимось боком причетний її новий знайомий, якому вона ще й взялася допомагати. Був момент, коли між нею та Климом ніби чорна кішка пробігла й вона оголосила йому щось на кшталт особистої маленької війни. Та потім уляглося, а два роки тому їх звела разом інша війна, велика й справжня...

Магда, надалі рухаючись тихо, аби не розбуркати його, спустила ноги з ліжка, обсмикнула краї нічної сорочки, підвелася, взяла й накинула халат. Цигарки були в кишені, вона знову почала курити, хоч рік тому вони з Климом, оселившись на якийсь час у Трускавці, пообіцяли одне одному кинути. З цього нічого не вийшло, першим здався Кошовий — закурив у тюрмі, куди потрапив після повернення до Львова австрійської влади.

Його звинуватили у співпраці з російською окупаційною адміністрацією, що по суті мало місце, але були в тому певні нюанси.

Їх Магда кілька тижнів намагалася пояснити всім, хто готовий був її слухати. Виявляється, вистачило всього дев'яти місяців російського перебування у Львові та загалом у Східній Галичині, аби пані

Богданович утратила геть усе, що набула перед війною. Йшлося не про апартаменти в «Жоржі» чи банківський рахунок — вона не мала вже того впливу, що в усі часи, а особливо у воєнні, цінувався значно більше за гроші. Війна перекреслила все збудоване нею дбайливо й старанно. Зв'язки, знайомства, ділові та дружні контакти полетіли шкереберть. Навіть блеф, у якому вона призналася Климові під час їхньої першої ночі, вже не працював. Велика частина тих, хто до війни був корисним, утратили свій статус, а іншим Магда Богданович була нецікава й не надто потрібна.

Більше того: клопотання за *коллаборанта* після повернення старої влади не робило честі й не додавало плюсів.

Йй вдалося не витягнути — видряпати Кошового з-за ґрат. Це сталося у той момент, коли його вже збиралися переводити в табір, один із тих, куди саджали всіх, звинувачених у зраді й роботі на окупанта. Магда зайшла з останнього козиря: звернулася до високого чина з австрійської розвідки, який свого часу, перед окупацією, залучив її до співпраці. Саме ця обставина допомогла Климові дізнатися, що Божена Микульська, коханка офіцера російського Генерального штабу, насправді шпигувала за ним. І, підказавши мотив, вивела на її вбивцю — заради цього російська контррозвідка й звільнила Кошового. Він змушений був підтримувати контакт із росіянами, виконуючи завдання, інакше в таборі, але — російському, опинився б значно раніше.

Але з тюрми Кошовий вийшов не лише ще завзятішим, ніж раніше, курцем, який до того ж поміняв звичку, до війни віддаючи перевагу сигарам. Тепер смолив усе, в чому містився тютюн, бо війна не давала великого вибору. Сталося інше, й, на думку Магди, значно гірше — Клим перейнявся політикою.

Вийшовши на кухню й щільно причинивши двері в спальню, вона відчинила квартиру й закурила, пускаючи дим у віконечко. Довгих дамських папіросок теж давно не було, тому Магда перейшла на американські «Marlboro», які з'явилися у Львові на початку року, про них ще казали: ніжні, мов травень. Кошовий тепер любляв міцні французькі «Gauloises», хоча не гребував нічим, міг курити навіть тютюнові самокрутки.

Коли вони вперше зустрілися, Климентій — так вона довго називала його, підкреслюючи дистанцію й старанно уникаючи

фамільярності, — намагався не брати участі в будь-якому політичному житті. Причина зрозуміла: саме через політику тридцятирічний київський адвокат вісім років тому вперше опинився за ґратами. Пізніше Клим кілька разів признавався Магді: той тиждень тягнувся для нього, як один великий нескінченний день із чорними проваллями замість сну.

Провина правника полягала в тому, що взявся захищати групу людей, котрі друкували й поширювали безневинні народознавчі книги й газети. У Російській імперії, на відміну від Австро-Угорської, це не надто вітали, а в ті часи взагалі прирівняли до кримінального злочину, звинувачуючи тих, хто це робить, у *мазепинстві* й сепаратизмі. На допитах Кошового спершу сильно били, і після того, як ударили головою об стіну, в нього почало смикатися праве віко, коли нервував. Однак, працюючи в нотаріальній конторі Стефана Штефка, зовсім не зважати на політику Клим не міг, час від часу з гумором згадуючи варіння різних українських груп у власному соку та їхні міряння вагомістю й суспільною значимістю.

Але незадовго до війни, передусім аби відволіктися від трагічної загибелі нареченої, Кошовий почав активніше брати участь у процесах, від яких донедавна старався відгородитися. Як адвокат із певною репутацією, він домагався викриття й покарання тих українців, які симпатизували Росії й брали участь у численних русофільських спілнотах. Це йому пригадали, коли російська армія без жодного пострілу взяла Львів — так Климентій знову став мазепинцем, опинившись за ґратами. Тепер же він узагалі переглянув погляди, обравши нову позицію: війна — трагедія передусім політична, тому під час війни на політику треба зважати. Адвокатську практику відновив, працюючи в успадкованій від пана Штефка конторі на вулиці Шевській. Проте вже майже рік віддавав себе та свої знання не так правничій, як громадській діяльності, знайшовши однодумців у Союзі визволення України.^[13]

Магду Богданович переймало саме це.

Підпис Кошового стояв під меморандумом, яким від австрійського уряду вимагали назву «українці» вживати замість «русини», і в цьому влада йшла їм назустріч. Українська активність взагалі непокоїла Магду як полячку. Адже Клим, вже ось як два роки — коханець і, відверто кажучи, не байдужий їй чоловік, примкнув до тих, хто взяв

собі за мету домагатися для українців самостійної держави. Магда бачила в цьому лише небезпеку: майбутнє утворення мало постати на території, розділеній між двома воюючими державами. Добре б так, але була обставина, котру діячі, з якими мав справу Кошовий, не хотіли враховувати — поляки так само претендували на відновлення власної національної держави. На Київ і все, що за ним, вони не претендували, та саме Східна Галичина в польські інтереси входила.

Магда розуміла всю ефемерність цих потуг як з українського, так і з польського боку. Бо галицькі поляки теж створили рух, подібний до українського. Сама вона принципово не збиралася брати участь у чомусь подібному, зайнявшись справами Товариства Червоного Хреста й опікуючись пораненими та їхніми родинами. Але вже не раз намагалася застерегти Кошового: про польські інтереси забувати не варто. Інакше розкол поглибиться, ворожнеча між двома спільнотами в одному окремо взятому місті лиш посилиться. Цим легко може скористатися як австрійська влада для закручування гайок, так і російська сторона — для послаблення противника у тилу.

— Не думав, що в нас будуть політичні диспути, — роздратовано кинув Клим одного разу.

— До біса політику! Про людей подумай! — парировала Магда. — Ти хочеш, аби вони повернулися? Дивись, що робиться в Чернівцях! Знову голод, мародерство, масові розстріли й тиф! Ми пережили все це!

— Але йдеться про важливіші речі!

— Нема нічого важливішого зараз, крім як виграти війну! Росія слабка, хай і перемагає в окремих ситуаціях! Її так чи інакше роздавлять, і тоді вже можна буде говорити про якусь автономію.

— Не автономію, Магдо, як ти не розумієш!

Всякий раз це заходило в коло, і вона вирішила за краще поки не давити на болючі Климові мозолі. Це призвело до певного відсторонення: кожен поринув у свої справи, часом не маючи, що один одному сказати. Потім напруга спала, бо Кошовий від абстрактних політичних гасел перейшов до конкретних справ — виявлення українців серед полонених російських вояків та подальшого опікування ними.

Магда сприймала це так само, як свою діяльність у Червоному Хресті.

Гаразд, *майже* так само.

Докуривши, вона роздушила недопалок у прилаштованій на підвіконні порцеляновій попільниці й взялася варити каву.

У Магди Богданович були не зрозумілі їй самій стосунки з домашнім господарством.

Покійний чоловік ніколи не знав того, що вдалося з'ясувати про неї Климентію, коли той задався метою шукати Різника з Городоцької, вбивцю-маніяка, який різав бритвою повій та від руки якого загинула Климова наречена. До зустрічі з першим чоловіком вона, від народження — Магда-Ядвіга Костецька, жила в Чернівцях. Після того, як заможні батьки розорилися, з доброї волі пішла на утримання до багатого коханця. Як би цнотливо це не називалося, вона визнавала себе повією вищого класу, котра продає себе значно дорожче, ніж дівчата з вулиць та будинків розпусти. В її обов'язки входило, серед іншого, готувати й подавати, і саме через це Магді не подобалося куховарити — бажала робити це, коли й для кого схоче.

Тож коли змушена була терміново залишити Чернівці через раптову смерть благодійника, була задоволена відчуттям повної свободи попри необхідність переховуватися. З Богдановичем вона збиралася почати нове життя, й в ньому Магда не бачила місця стоянню біля плити. Начальник поліції мав прислугу, котра готувала, але деколи замовляв обіди в ресторанах, також у вільний час запрошуючи дружину на вечерю. Але самих Богдановичів запрошували куди частіше, і Магда відвикла від кухні, залишивши для себе хіба варіння й подавання Густаву кави чи заварювання чаю.

Перебравшись у «Жорж», вона отримала можливість їсти там же, у ресторані, під настрій посилаючи покоївку приносити сніданок, обід чи вечерю в апартаменти. Проте ресторанів та кав'ярень у її подальшому житті стало значно більше, тож про кухню Магда взагалі забула. Нагадала навички куховарства війна, бо обставини змусили саму себе обслуговувати. Іронія полягала в тому, що готувати Магда справді вміла, та коли виникла така потреба, зникли продукти, з яких можна було зробити хоча б щось пристойне. А потім Кошовий врятував її від росіян, викравши з боєм із «Жоржа», вони якось дуже природно, ніби до цього все йшло, стали парою, і хоч не хоч жінці

довелося взяти на себе якщо не всі домашні турботи, то більшу їх частину.

На щастя, Климентій виявився не примхливим, та й зважав як на війну, так і на їхню обопільну зайнятість. Ранком звик до канапок із кавою, в обід завжди чимось перебивався в місті, а вечерею не переймався. Накриє — добре, не накриє — подбає про себе сам. Магду такий стан речей цілком влаштовував, і вона іноді навіть сама хотіла *щось таке* приготувати. Нагода випадала двічі, всякий раз — на Різдво. Не переймаючись питаннями віри аж так гостро й принципово, Кошовий відзначав із нею католицьке, а Магда нічого не мала проти святкування з ним православного Різдва Христового. Навпаки, під час війни взагалі мало свят, а тут вони мали відразу на два більше. Тож Магда старалася, використовуючи всі можливості чорного ринку, котрий буяв і давно замінив собою легальну торгівлю.

Але нині був звичайний день, хоч і остання неділя вересня. Тож вони збиралися обійтися традиційними вже канапками з печінковим паштетом, хлібом із маргарином та кавою — Кошовий десь роздобув не бридкий ерзац, а справжні зерна. Їх лишалося обсмажити й змолоти в млинку. Цю місію здебільшого виконував Клим, не особливо ремствуючи. Та нині нехай поспить, Магда взялася за справу сама.

Вона саме поставила джезву на спиртівку, як у двері постукали.

Помішавши каву й лишивши кипіти, Магда щільніше запахнула халат. Перетинаючи кімнату, глянула на себе в дзеркало й поправила зачіску. Перукарі тепер були рідкістю, і ті, хто мали можливість, записувалися до майстрів у чергу заздалегідь. Аби не сумувати за втраченими можливостями, вона погодилася на коротшу, ніж завжди, стрижку, і тепер наводила лад на голові звичайним черепаховим гребенем. Кивнувши своєму відображенню, Магда відчинила і впустила невисокого лисуватого пана, чию проплішину, схожу на тонзуру, прикривала ярмулка. Він був у піджаку, камізельці й штанях, і весь одяг на ньому висів, ніби чоловік убрав чуже. Хоча насправді він носив свій одяг, просто за останні два роки дуже схуд.

Домовласника Веслава Зінгера вона пам'ятала череванем, який постійно пітнів і від цього ніяковів, витираючи краплі хусткою. Ось і зараз тримав її в руці, нервово жмакаючи.

— Добрий ранок, пані Магдо.

— Добрий, пане Зінгере, — кивнула вона, відчуваючи, з чим той прийшов.

І не помилилася — він почав уже без звичних у таких випадках передмов.

— Чи можу я говорити з паном Кошовим?

— Він ще спить. Я б просила, коли ваша ласка, не турбувати його.

— Тоді поговоримо з вами. Ви теж тут мешкаєте вже трохи більше року, й це для мене... для *нас* із пані Зінгеровою велика честь.

— Що саме?

— Надати притулок пані Богданович...

— Я не в притулку, — трохи різче, ніж хотіла, перервала його Магда. — Навряд чи вам треба пояснювати, чому я тут оселилася. І, між іншим, міняти помешкання поки не збираюся. Це до питання про згадану вами честь.

Зінгер зняв ярмулку, витер зволожілу лисину, повернув убір назад, старанно поправив, аби трималася точно на маківці.

— Дуже перепрошую, якщо дозволив собі зайвого, пані Магдо. Повірте, я не хотів...

— До справ, пане Зінгере.

Домовласник потягнув носом повітря:

— Невже справжня кава? Розкіш у наш час.

— Так, дякую, що нагадали. Момент, я зараз повернуся.

Магда вийшла на кухню, вимкнула вогонь, перемішала ароматне вариво, зітхнула й пішла на цю жертву: налила каву в дві чашки, одну з них віднесла Зінгеру. Той узяв обережно, двома пальцями, немов йому давали крихку коштовну річ. Потягнув носом, зробив ковток, відставивши мізинця й тут же обпік губи, зойкнув.

— Обережно, пане Зінгере.

— Знову перепрошую. Справді, давно забутий смак. Отже, каву ви роздобули.

— Дякуйте панові Кошовому.

— То, може, час уже роздобути й гроші?

Кава не вистигла, але Зінгер, уже не боячись обпектися, одним ковтком відпив половину. Тон у нього непомітно змінився, у голосі вчулися тверді нотки, змішані з погано прихованою образою:

— Пані Магдо, ви знаєте — мій двірник Гнат Бульбаш утік минулого року разом із російським військом. Перед тим цей невдячний

спробував пограбувати мене і вдарив пані Зінгерову. Розжитися цьому негідникові не було чим, він удовольнився коралями й перстеником, який моя дружина мала необережність носити на безіменному пальці. Мій подарунок на двадцять п'ять років нашого подружнього життя...

— Я вже співчувала вам. Але, пане Зінгере, від росіян та їхніх поплічників постраждала не лише ваша родина. Згадайте тих, кого вбивали серед білого дня просто на вулицях.

— Не нарікаю, — він хитнув головою. — У жодному разі не шкодую, що вдалося відбутися малою кров'ю. Та з того часу я не можу собі дозволити найняти іншого двірника. Роблю його роботу сам, де ви бачили таких домовласників!

— Війна.

— Згоден, війна. Проте пан Кошовий може дозволяти собі купувати натуральну каву, і ми з вами розуміємо, скільки це коштує. І при цьому затримує платню від православного Великодня.

— У вас є кандидатури інших пожильців? — сухо спитала Магда.

— Ні. Я не хотів би їх шукати хоча б через те, що пан Кошовий за ці вісім років став мені як рідний. Всі його радості й печалі ми з пані Зінгеровою переживали, як свої. Тому мені дуже прикро бачити: добре ставлення він використовує в своїх інтересах. І однозначно на шкоду нам.

— Климентій не збирається завдавати вам шкоди, пане Зінгере. Й ніколи не хотів.

— Як ви тоді назвете його саботаж із оплатою за проживання? Я навіть не піднімаю йому оренди! Хай заплатить хоча б борг! Мене... нас влаштує й половина... Та де, бодай третина!

Видихнувши, Зінгер допив каву, ступив крок убік і прилаштував філіжанку на комод.

— Поговоріть із ним, пані Магдо. Дуже вас прошу.

— Гаразд, поговорю.

Вона вирішила не уточнювати вголос, що користі з цього геть не буде. Бо Веслав Зінгер і сам це знав. Інакше б не приходив із подібними розмовами вже втретє з понеділка.

Коли домовласник пішов, Магда зачинила двері на ключ, з сумом глянула на свою каву, яка за короткий час встигла трохи охолонути. Вона любила гарячу, щойно зварену, її можна пити малесенькими ковточками й мружитися від насолоди — однієї з небагатьох у

теперішній час. Розуміючи, що підігрітим напій все одно смакуватиме не так, вона все ж вирішила це зробити.

Підхопивши залишену Зінгером філіжанку, Магда рушила на кухню.

У двері знову постукали.

— Чорт забирай, — просичала вона крізь зуби, розвернулася, примостила на комоді обидві посудини, відчинила, кинула: — Пане Зінгере, ми про все поговорили! Я... — і осіклася.

Бо в дверях стояв незнайомец із носом, віддалено схожим на качиний дзьоб, під яким буяли завеликі, як на її смак, й від того дещо карикатурні чорні вуса. Це перше, що кинулося в очі, й нічим іншим чоловік прикметним не був. Знявши м'ятого круглого капелюха, він пригладив йоржик волосся, делікатно запитав:

— Дозволите зайти, пані Магдо?

— Ми, здається, не зустрічалися раніше.

— Особисто — ні. Але гріх жити у Львові й не знати пані Богданович. Я називаюсь Роман Гірняк, працюю в газеті... Скажемо так, співпрацюю з різними, переважно русинськими, чи, як тепер кажуть, українськими. Хотів би переговорити з паном Кошовим.

— Ви домовлялися?

— Ні.

— В такому разі я перекажу йому, що ви приходили. Пан Кошовий ще спить, перед тим кілька днів, якщо не тижнів...

— Знаю, — Гірняк зупинив Магду порухом руки. — Він робить гідну справу в наших спільних інтересах. Але вчора дещо сталося, він має про це знати. І не лише знати — повинен негайно, чимшвидше втрутитися і врятувати людину.

— Кому я що винен?

Магда озирнулася й ступила вбік, побачивши в дверях спальні Клима, ще заспаного і в халаті, але вже готового до розмови.

— Ви голосно говорите, та й заспав я нині, справді ноги не тримають. З ким маю честь?

— Я назвався — Роман Гірняк.

— Здається, читав кілька ваших публікацій в «Українському слові».

— Не лише там.

— Різкувато пишете.

— Інакше ніяк. Тепер час радикальних заяв і не менш рішучих дій.

Магда відчувала себе зайвою між двома чоловіками. Та не збиралася зі світським виразом обличчя залишати їх під виглядом, ніби справді має зараз якійсь невідкладні справи. Замість того кивком запросила гостя пройти до кімнати, зачинила за ним двері, стала поруч із Кошовим. Даючи тим самим зрозуміти: без її участі тут нічого не відбувається.

— Ви знайшли мою адресу і примчали рано в неділю, — повів далі Клим. — Я, на вашу думку, маю зриватися з місця й когось рятувати. Саме я, — він тицьнув себе пальцем у груди. — Хоча є поліція, військова комендатура, загалом — більш впливові й значимі персони. То в чому справа?

— Ви — адвокат.

— Не практикую.

— Знаю. Але ви — *наш* адвокат, пане Кошовий. Ви представляєте інтереси української суспільності й певною мірою репрезентуєте її.

— Це моя громадянська позиція, пане Гірняк. До чого тут адвокат?

— Бо самої позиції не досить, аби витягнути з тюрми Захара Ладного.

Смикнулося віко.

— Того самого? Стрільця, героя Бережан?

— Його арештували за вбивство. Вчора ввечері, пане Кошовий.

Розділ другий

Врятувати героя війни

Клим і Магда перезирнулися.

У її погляді побачив не так подив чи цікавість, як нерозуміння. Машинально похлопавши себе по боках і намацавши цигарки чомусь не в правій, а лівій кишені халата, Кошовий витягнув сигарету, розім'яв у пальцях, пошукав очима і знайшов на письмовому столі сірники. Магда випередила бажання, сама подала йому коробку.

— Треба переходити на тютюн, — сказав Клим, прикурив, випустив дим убік. — Селяни продають. Фабрика у Винниках^[14] після пожежі не така потужна. Французькі непогані, та все ж коштують грошей.

— Хіба тютюн задарма?

— Дешевший, пане Гірняк. Під час війни це важливо.

— Ви не почули, пане Кошовий? Я про людину, ви — про тютюн.

Тим часом Магда принесла попільничку. Взявши вільною рукою та збивши в неї попіл, Клим, мить подумавши, прилаштував туди ж «голуазину». Провів рукою по лицю, струснув головою.

— Я ще не прокинувся, пане Гірняк. Ось у чому справа. Новина прикра, хоч Ладного особисто не знав.

— А я навіть не знаю, хто це, — вставила Магда.

— Ви, пані Богданович, навряд чи цікавитесь українським життям Львова. Тому й газет не читаєте.

Це прозвучало різкувато. Вираз Климового обличчя негайно все пояснив Гірнякові, він швидко виставив правицю:

— Ні-ні, перепрошую, зовсім не хотів вас образити...

— Але заговорили польською, — сухо сказала Магда. — Українську я розумію так само, як німецьку й французьку. Навіть змогла вивчити трохи російську.

— Ви праві, — Кошовий знову затягнувся. — Він правий, Магдо. Ти справді не читаєш українських газет.

— Це погано?

— Не так, щоб дуже, — Клим посміхнувся кутиком рота. — Просто аби ти читала, наприклад, «Українське слово», куди дописує пан Гірняк, ти б зрозуміла: у нього стиль такий. Манера — рубати з плеча. Він вважається радикалом...

— Момент! — гість клацнув пальцями. — Помірним радикалом!

— Такі бувають? — брови Магди стрибнули догори.

— Це самовизначення, — пояснив Клим. — Він справді неповторний. Принаймні, таких дуже мало. Тож дописи Романа Гірняка цінуються й користуються попитом у різних редакторів. Щоправда, дедалі менше.

— Цензура, — кинув Гірняк.

— Під час війни — виправдано.

— Ви виправдовуєте цензурні нападки влади на українські видання?

— Я нічого не виправдовую. Я пояснюю, чому редакції можуть і вже мають проблеми через окремі ваші публікації. Ви недавно виступали на одному зібранні й зачитали свою статтю про Захара Ладного. Її заборонили до друку, бо в тому, що герой війни не має роботи й животіє в притулку, ви звинуватили владу, починаючи від президента міста.

— Хіба не так? — стрепенувся гість.

— Ладний без роботи, бо не хоче її мати, — відрізав Кошовий. — Я поважаю його військові заслуги. З великою симпатією ставлюся до

корпусу січових стрільців. Але герой війни міг би поводити себе скромніше.

— Куди скромніше! Живе у комірчині! Свого дому не має! Отримує злиденну пенсію...

— ... яку пропиває в дешевих барах! — підхопив Кошовий. — Ще й вимагає пригостити його, бо він застрелив дев'ятнадцять російських вояків! По чарці за кожного! Ви про це нічого не написали, пане Гірняк. До речі, Ладного арештували за вбивство. Скількох додав до свого списку?

— Одного.

— Російського солдата чи офіцера?

— Інженера Олесья Косацького. Постріл у голову.

— Тобто *свого*?

— Більше скажу — свого друга. В кімнаті Ладного, в притулку на Скарги, поліція знайшла якусь записку. Ніби той написав зізнання перед убивством.

Магда мовчки крутила головою, ковзаючи поглядом по чоловіках, Клим помітив це і коротко пояснив:

— Говоримо про стрільця з українського легіону. Він був найвлучнішим у своїй бригаді. Спеціально не вчився, взагалі не збирався бути військовим, вивчав, здається, хімію. Минулого року батальйон прийняв бій, довелося відступати, і цей Ладний лишився прикривати відхід. Зайняв позицію в окопі й почав відстрілювати російських солдатів одного за одним. Потім уже газетярі, колеги пана Гірняка, придумали: в стрільця, мовляв, дар проявився.

— Звідки ви знаєте! Може, справді проявився! — огризнувся той. — Людські можливості безмежні, панове.

— Війна потребує перемог і див, — мовив Кошовий. — З визначеннями не сперечаюсь. Бо Захар Ладний герой, ніде правди діти. Як примудрився отак стріляти й рахувати, не знаю. Відомо інше, і це я читав і чув від офіційних осіб, у тому числі військових: Ладний сам-один на короткий час стримав наступ на тій невеличкій ділянці. Це дозволило січовим стрільцям швидко перегрупуватися, підтягнувся підрозділ з іншого флангу, батальйон пішов у контрнаступ, атаку було відбито. Окоп, у якому ховався Ладний, закидали гранатами. Побратими думали — все. Коли оклигав, контузія, поранений, та вижив. Чув, британці називають таких *снайперами*.

— І створюють цілі підрозділи з влучних стрільців! Навіть навчають! — підхопив Гірняк. — А тут героїв списують на смітник!

— Наскільки мені відомо, притулок — не смітник. Там пристойні умови. Повертатися до життя, ставати корисним чи деградувати — особистий вибір кожного.

— Умов не створено! Я кричу й пишу про це!

— Тепер герої війни створять усі умови в тюрмі, — відрізав Клим. — Дозвольте пояснити, для чого ви пришли до мене, пане Гірняк.

— Я ж...

Тепер виставив правицю Кошовий, переклавши попільницю в ліву руку. Сивий цигарковий дим зсередини міг нагадати людині з фантазією щойно використану зброю.

— Чекайте. Ви щойно сказали про якусь записку, де є *нібито* зізнання. Отже, ви її не бачили й зізнань не читали. З кримінальною поліцією навряд чи дружите. Та де! Зовсім не дружите! Звідки знаєте про записку? Цього факту ніколи б не повідомили в газетах, принаймні — в першій публікації. Значить, у вас інші джерела.

— Звісно. Підтримую контакти зі стрільцями, котрі мешкають у притулку. Поліція вчора пізно нагрянула з обшуком, збурили ветеранів. Серед них же вибрали пойнятих. Записку знайшли в їхній присутності...

— ...і зачитали вголос! — знову перервав його Кошовий. — Не робіть із мене дурня, пане Гірняк! Або ви знаєте зміст записки, або — ні. Але якщо не знаєте й припускаєте, ці припущення повинні мати підставу.

Магда підтримала Кліма кивком.

— Навіть я не знала таких деталей. Принаймні, дізнавалася не відразу. А я, прошу зазначити, кілька років прожила з начальником кримінальної поліції. Та й потім у криміналі від мене не тримали таємниць, даючи потрібну інформацію.

— Я знаю, хто ви, пані Богданович, — зітхнув Гірняк. — І визнаю правоту пана Кошового. Проте ви мене постійно перебиваєте. Можливо, маєте до моєї скромної персони якусь антипатію. Чи просто незадоволені ранньою несподіваною появою. Та повірте, я не прийшов переконувати вас, пане Кошовий, у цілковитій невинуватості стрільця Ладного, — тут у його очах блимнув вогник лукавства. — Ви ж це

хотіли сказати, пане адвокате? Цим збиралися пояснити мій несподіваний прихід? Бачте, я теж умію рахувати ходи й робити прогнози.

— Ми не граємося, — відрубав Клим. — Так, ви прийшли до мене, аби вмовити витягнути Ладного з тюрми. Де він, до речі? В Бригідках?

— Так.

— І знову — про ваші «якусь» та «нібито». Мені невідомо, що й де ви дізналися. Швидше за все, вже почали діяти превентивно й підводити до висновку: все надумане, звинувачення висмоктані з пальця, влада черговий раз хоче посадити за ґрати героя. Адже влада боїться героїв війни, тим більше — таких, як Захар Ладний. Пасіонарій, влучний стрілець, якому нема чого втрачати і який буде вимагати брати до уваги кожне своє слово. Через те його апріорі закрили несправедливо, шукаючи цапа-відбувайла. Заступитися за нього нема кому. Спосіб життя підходящий — вояк на маргінесах, чоловік із ураженою психікою, не знаходить собі місця. Докази сфабриковані, тож...

— Ні.

Віко сіпнулося.

— Що — ні? Що значить — ні?

— Вашу помилку в прогнозах, пане Кошовий.

— Помилку?

Гірняк із підкресленою акуратністю почепив капелюха на вішак і почав розстібати легке пальто. На короткий час процес повністю поглинув гостя. Мимоволі Клим із Магдою прикипіли до нього поглядом, так, ніби він займався чимось надзвичайно важливим. Впоравшись із останнім гудзиком, газетяр підніс погляд, подивився Кошовому в очі.

— Я не кажу — не вбивав. Навпаки, переконаний: Захар Ладний винен. Він убивця, справді вбив інженера Косацького, любовника своєї колись коханої дівчини. Хоча, даруйте, пані Магдо, кохання не буває колишнім. Воно або є, або нема, до самої смерті. Хіба не так?

Магда кивнула, здивувавши саму себе.

— Ось, бачите, — фраза прозвучала переможно. — Історія банальна, ситуація прозора. До вас, пане Кошовий, я прийшов як до того, хто може врятувати людину в безнадійній ситуації. Станьте

адвокатом Ладного. І знаючи, що він убивця, доведіть у суді його невинуватість.

Аж тепер Клим звернув увагу — годинник у вітальні лунко цокає.

Поки вони з Магдою перетравлювали почуте, Гірняк почепив своє пальто до капелюха, обсмикнув піджак, поправив краватку й пригладив вуха. Він уже почувався вільніше, ніж коли переступив поріг, і відкинув усякі церемонії. Кошового подібна поведінка незнайомців або тих, кого знав мало й погано, завжди дратувала. Проте зараз він не відчув подібних емоцій, оцінюючи сказане й свою можливу роль у подальших подіях.

— Якщо нема заперечень, пане Гірняк, трохи приведу себе в порядок.

— Бога ради, ви в себе вдома!

— Магдо, ти нікуди не збиралася зараз?

— Неділя, Климентію. Маю сьогодні розкіш — трохи вільного часу.

— Будь така добра, звари всім кави.

Не заперечуючи, вона зникла на кухні, й Кошовий зрозумів — Магда оцінила маневр, котрий дозволяв не лишатися сам на сам із незнайомцем, із яким їй нема про що говорити. Пішовши вмиватися, Клим тим самим узяв коротку паузу, виграв трохи часу й, хлюпаючи холодну воду на лице, зібрав думки до купи. Витершись і давши лад волоссю, він вподобав власне відображення й повернувся, заставши Гірняка сидячим на стільці біля його робочого столу. Той гортав учорашнє число «Діла», поклавши ногу на ногу.

— Беззубо, — мовив, наче поставив діагноз, помахав газетою. — Демагогія, суцільна демагогія. Забагато політики, замало реальних справ.

— У газеті описуються реальні справи.

— Якщо реальні справи — збиратися й політикувати, розходячись та лишаючись при своєму, не зробивши висновків, тоді згоден. Ми з вами на різних платформах, пане Кошовий. У нас різні уявлення про те, що і як треба українцям робити далі, аби війна завершилася на нашу користь.

— Але ви прийшли до мене. Поговорити про війну?

— Говорити про війну краще, ніж воювати. Менше смертей.

— І тим не менше, ви говорите.

Запахло кавою. Вибачившись, Клим пішов у спальню й швидко перевдягнувся. Тим часом Магда принесла на круглій таці каву, поставила тацю на стіл, взяла одну чашечку собі й залишила чоловіків, щільніше причинивши за собою двері спальні. Кошовий вмостився за робочим столом, відчинивши zarazом кватирку, сьорбнув з філіжанки, потому поставив її, розташувався, поклавши перед собою руки й переплівши пальці.

— Давайте до справ, пане Гірняк.

— Прошу дуже, давайте, — він теж надпив.

— Звідки ви знаєте про зміст згаданої записки? Ладний справді признався письмово перед тим, як убити суперника?

— «Українське слово» не приділяє уваги криміналу. Інші газети про вбивства пишуть. Маю знайомих серед кореспондентів. Все просто робиться, — він потер великим пальцем об указівний.

— З якого дива комусь здавати вам таку інформацію?

— Потреба в грошах — не диво, — гмикнув Гірняк. — Власне, аби йшлося про друзів чи бодай приятелів, відомості нічого б не коштували. Тут лише обмін, інформація на корони. Та й, чесно кажучи, за інших обставин я не платив би за таке свої кривні. Фонду нема, видання в нас не дуже багаті, особливо українські. Мене зацікавила саме історія стрільця Ладного.

— Припустімо. Хочете вимагати звільнення, почнеться рух, повернете до себе увагу патріотично налаштованих сил. Зрозуміло. Цікавить інше: звідки знаєте, що Ладний — убивця?

— Записка.

— Ви її не бачили, — Клим подався вперед. — Робити висновки на основі того, чого не бачили на власні очі, неправильно. Кажу, як правник і насправду хороший адвокат. Отак я колись виступав у судовій залі.

— Ладного затримали біля тіла інженера. В помешканні, де він жив із своєю нареченою, Оксаною Антонів. У руці — револьвер, руки в крові, суперника вбито пострілом у голову. І головне, пане Кошовий, — застала його та сама Оксана, повернувшись додому. Вона викликала поліцію. Весь цей час Ладний лишався на місці, втекти не пробував. Поводився, як людина, котра виконала тяжкий обов'язок, усі свої земні справи завершила й готова завершити життя.

— Убив і чекав арешту?

— Саме так. У кімнаті лишив зізнання. Складається, пане Кошовий.

Клим відкинувся на спинку крісла. Розплів пальці, взяв каву, яка вже поволі вистигала, відпив половину, покрутив філіжанку в руці.

— Гарзд. Припустімо. Захар Ладний — убивця. Як накажете його рятувати? Може, він ще й сам зізнався?

— Мені це невідомо. Та якби признався — уже б знали.

— Хто?

— Колеги — газетярі, котрі зуби стерли на кримінальних хроніках. Зранку купив кілька різних видань, переглянув. Лише «Кур'єр Львівський» написав про вбивство на ґрунті ревнощів. Згадав, що на місці злочину виявили січового стрільця Л. Більше нічого.

— Так, — Кошовий прикусив нижню губу, почекав трохи, повторив: — Так. Досвід підказує: озброєна людина біля трупа ще нічого не означає. Аби не записка, зміст якої теж невідомий, я б дав Ладному шанс. Навіть робив би ставку на виграш.

— Бачите, вже починаєте мислити, як адвокат.

— Ще нічого не починаю, — відмахнувся Клим. — Якщо письмове зізнання є і воно написане рукою Ладного, тоді я піду в суд з голими руками. Навіть якщо стрілець вперто все заперечуватиме, проти такого вагомого доказу ні в кого нема прийому.

— Почерк могли підробити.

— Могли. Кому це вигідно? — Слухайте, пане Гірняк, ви ось тільки-но заявили: Ладний — убивця, ви переконані в цьому. І ось тепер починаєте самі себе заперечувати.

— Ми з вами вже почали будувати лінію захисту Захара, хіба не так?

— Я ще нічого не вибудовую. Міркую вголос.

— Правильно мислите.

— Забув вас запитати! — вирвалося в Кліма, і він зараз же відіграв назад: — Вибачте, все це несподівано. Годину тому не мав такого клопоту, тепер намагаюся зрозуміти, чи потрібно мені це.

Гірняк випрямив спину, розправив плечі.

— Рятувати Ладного — наша спільна справа. Герой війни, українець, не може бути банальним убивцею, який напився й застрелив суперника. Типова побутова справа, дуже примітивна, й це

ще більше принижує нашу спільноту. Вороги ж спроможні роздмухати цю бульбашку до непристойних розмірів.

— Вороги — це хто? Влада?

Гість знову клацнув пальцями.

— Влада слабка, пане Кошовий. Не та вже Австрія, цісар не той. Доживає останні роки, як не місяці. Війна висотує всі соки, причому не лише з цієї, а й з Російської імперії. На їхніх руїнах постануть нові держави.

— Зараз ви цитуєте типову газетну публікацію. Припускаю — навіть власну.

— Ви чудово знаєте й відчуваєте ці настрої. Й поділяєте такі думки, хіба не так?

— Я взагалі обережний та виважений із висновками. Не біжу поперед батька в пекло.

— Це помітно. Та часом треба більше впевненості в собі та інших. І віри у власну справу. Але про ворогів, — Гірняк зиркнув у бік причинених дверей спальні. — Поляки, пане Кошовий. *Ляхи*.

На Климове лице лягла тінь.

— Що ви собі дозволяєте? На кого натякаєте?

— Розумному досить, — мовив гість, не відводячи погляду. — Поляки конкурують із нами за наше право створювати власну національну державу. І програють, бо українці показали себе надійнішими. Поки що можемо говорити швидше про майбутню українську автономію. Та це лиш перший крок. І маємо таку сприятливу, я б сказав, ситуацію не в останню чергу завдяки січовим стрільцям. Легіон добре показав себе на фронті, боронячи імперію й виборюючи перемоги. Ось чому випадок із Захаром Ладним ті ж самі поляки легко викрутять для компрометації всього стрілецтва. Бачте, мовляв, як мати з ними справу.

— Один приклад не показовий.

— Так ляхи знайдуть більше! Їм тільки дай волю! Тому врятувати нашого героя будь-якою ціною — справа, без перебільшення, державної ваги. За умови, що ми з вами хочемо одного разу таки мати власну державу.

— Ви хочете звинуватити польську спільноту в організованій провокації? З моєю допомогою? — Клим підвівся, глянув на Гірняка згори вниз. — Не вийде у вас нічого.

Гість лишився сидіти, і Кошовому раптом закортіло вигнати його. Але стримався, вийшов з-за столу, пройшовся кімнатою, заклавши руки за спину, заговорив розважливо, не так до гостя, як мислячи вголос:

— Адвокатові пропонується прийняти факт скоєння клієнтом злочину, в якому його звинувачують. Знаючи це, не визнавати підзахисного винним, шукаючи аргументи й докази. Ви особисто маєте чим довести невинуватість Ладного? — відповіді не чекав, відмахнувся: — Навряд. Хіба ви знаєте більше, ніж кажете. Коли так, маєте в руках козири, які не квапитеся мені показувати. Так чи ні?

Гірняк демонстративно й дещо блазнювато розвів руки, зігнув їх у ліктях, опустив униз, потрусив.

— Нічого не випало, — підіграв Клим. — Хоча ви все одно можете мені брехати.

— Мені важко працювати, коли нема довіри.

— Так ми ще не працюємо, — парирував Кошовий. — Мені важливо зрозуміти, на що ви розраховуєте. Я сам маю придумати версії? Сам повинен звинуватити поляків у навмисному вбивстві українського інженера з метою вивалити багном січовика, а разом — увесь наш стрілецький легіон? Чи побачити тут російську руку, яка тягнеться до подібної мети? Чи вони діють спільно, аби послабити український політичний та суспільний рух? А раптом могла бути інша, приземлена причина? Скажімо, кохану Ладного приревнував до убитого інженера хтось третій? Зробимо з Оксани... як її... Антонів *femme fatale*?

Тепер Гірняк підніс руки догори.

— Тут я вам не порадник. Зрештою, мій візит неофіційний. Прийшов до вас як приватна особа і патріот, котрому небайдужа наша спільна справа.

— Ми не працюємо разом.

— Але рухаємося в одному напрямку. Ваша громадська активність, пане Кошовий, викликає лише повагу. Мене саме вона спонукала постукати нині у ваші двері. Хоча діячів нині чимало. Проте є одна обставина, й вона переважила.

— Тобто?

— Заручники. Ви доклалися до того, аби встановити постійний зв'язок із тими українцями, котрих росіяни вивезли за межі Галичини

й Буковини, тримаючи під наглядом у Києві, Харкові, навіть Петрограді. Займаєтесь полоненими, підтримуючи тих, хто служив у царській армії, та має наше походження. Мені це все близько й до болю знайоме.

— Чому — до болю?

Гірняк зітхнув:

— Я біженець, аби знали. Втікач, із Чернівців. Був серед заручників у готелі «Чорний орел», знаєте щось про це?

— Звісно, доходили чутки.

— Але й після того лишався в місті, вважаючи своїм обов'язком підтримувати тих, хто потрапив під репресії окупантів. Знаю, ви теж протрималися. Та Львову пощастило, що сюди не повернулися росіяни. Чернівцям пороблено, ^[15] і коли вони прийшли вдруге, я знову став заручником, тепер уже з власної волі. Як виявилось, даремно, — він прокашлявся, допив уже зовсім вистиглу каву. — Ось ви тут дорікнули мені надмірним радикалізмом. А ця моя позиція, яку я не боявся озвучувати навіть тоді, коли в Чернівцях панував губернатор Євреїнов, справді давала багатьом віру: вони не самі. Треба триматися й боротися. Звісно, коли росіяни забралися з Чернівців уперше, ми раділи й не припускали, що вони повернуться за кілька місяців. Ось коли мені все згадали. Тож мій хід із переданням себе в заручники-добровольці не вдався. Мене, як більшість бранців, не випустили, закрили до в'язниці. У січні відправили до Росії. По дорозі вдалося втекти. Така історія.

Поки гість говорив, Кошовий зловив себе на думці: враження від нього міняється. Не те щоб Роман Гірняк раптом став йому симпатичним. Клим почав вірити в його наміри. Тим часом той завершив:

— Мешкаю тут, у Львові, з зими. Повертатися назад до Чернівців не збираюся поки, бо фронт знову поруч і, боюся, місту знову не пощастить. Завів добрих знайомих, та не до всякого з таким прийду. А вас я чомусь *відчув*. Людина, котра опікується заручниками й полоненими, зрозуміє й мене. То хіба не домовимося?

— Люди мають домовлятися. Хотілося б тепер знати, про що.

— Захист Захара Ладного. Вас підтримають люди, пане Кошовий. Ви повинні витягнути його з Бригідок і спробувати реабілітувати в очах громадськості. Є проблема: Ладний убив Косацького. Витягнути

героя війни, знаючи це — вчинок адвоката. Під час війни не побоюся прирівняти його до подвигу.

— Бійтеся гучних слів, пане Гірняк.

— Так слово — моя зброя. Чим гучніше звучить, тим краще.

— Ви вмієте переконувати.

— Це означає — я добре вправляюся зі своєю зброєю.

Клим повернувся за стіл, присів, потер руки.

— Ніколи ще не захищав винуватців. Загалом я згоден, витягнути Ладного — питання політично важливе й правильне. Та мені треба знати більше.

— Думаю, більше самого Захара вам однаково ніхто не скаже.

— Згоден.

— Вислухати його може лише адвокат. Мене в тюрму не пустять, вас — запросто.

— Не перебільшуйте. Не так усе й просто для мене, особливо тепер.

— Захисників пускають до підзахисних навіть у воєнний час.

— Теж згоден. Вважайте, перемогли. Але домовимось так: поки беруся лише влаштувати зустріч із Ладним. Дізнаюся з перших вуст, як усе сталося. Разом придумаємо стратегію захисту. По руках?

Гірняк клацнув пальцями, простягнув Кошовому через стіл правицю.

...Магда, вже одягнена, вийшла зі спальні, коли за гостем зачинилися двері.

— Щось не так? — Кліма напружив знайомий колючий погляд.

— Ви голосно говорили.

— То й що?

— Я все чула. Не підслуховувала.

— Могла навіть вийти до нас. Розмова не секретна.

— Мені не подобається цей чоловік.

Кошовий закурив, вперся об краєчок стола.

— Чомусь я чекав подібної реакції.

— Он як, — у її тоні не звучало здивованих ноток. — Він прийшов сюди, аби нацькувати тебе на поляків. Не хочу лізти в політику, скільки разів тобі говорила. Але розумію — нині всі в неї втягнуті, так чи інакше. Довкола суцільна політика, навіть у Червоному Хресті.

Подібні розмови можливі де завгодно, й вони ведуться. Тільки не тут, у цьому домі.

Магда тупнула ногою.

Сіпнулося віко, сильніше, ніж зазвичай, Клим торкнувся його пучкою.

— Поясни.

— Сам розумієш.

— Магдо, прошу тебе, в мене тепер інше в голові.

— Як би звинуватити в чомусь поляків? Заради того, аби вигородити вбивцю?

— Ти все чула. І теж маєш усе зрозуміти.

— Не пригадую, аби Климентій Кошовий погоджувався на таке раніше.

— Ти злилася на мене, коли взявся виправдовувати Густава Сілезького. Бо була щиро переконана — твою приятельку Агнелю задушив у її власному авто саме він. Про інше слухати не хотіла. Однак Сілезького випустили.

— Він не вбивав Агнелі.

— Я довів це, Магдо.

— Але цей стрілець Ладний — убивця.

— Я сам повинен переконатися.

— Ти шукаєш, якою брехнею витягнути злочинця з-за ґрат. Климентію, герой війни не має індульгенцій у мирному житті.

— Хіба зараз мир?

— Перепрошую — в тилу справді імітація миру. Тим не менше. Ми разом два роки, й ти ніколи не підкреслював цю різницю.

— Різницю?

— Так. Я полячка, католичка. Ти українець, православний. Мені здавалося, нас дотепер нічого не розділяло. Як колись нічого не заважало побратися з Басею. Ані те, що вона вихрещена жидівка, ані те, що...

Кошовий зупинив її поглядом, Магда ковтнула останні слова, щоки запашили.

— Вибач. Я не мала права, не повинна була. Просто цей чоловік, ці розмови... Коли є спільний ворог, якого всі скуштували на смак, подібні розмови треба по змозі згортати.

— Якщо закривати очі й вуха, нічого довкола не припиниться, Магдо.

Вона взяла з комоду свої цигарки.

— Ти киватимеш на заміри поляків.

— Спершу я поговорю з Ладним і зрозумію, з чим доведеться мати справу.

— Але ти все одно придумаєш казку, яка допоможе витягнути убивцю на волю. Й у перспективі — виправдати. Поліція розбиватиме лоба, шукаючи іншого вбивцю, якого насправді не існує. Климентію, я не лише шляхетного польського роду. Я також удова поліцейського, а покійний пан Богданович закон поважав.

— Ми посваримося?

Тепер замовкли обоє.

— Поки не знаю, — мовила першою Магда.

— Я так само. Лише візит до Бригідок. Далі побачимо. Влаштує обіцянка тримати тебе в курсі справи й радитися перед тим, як приймати якесь рішення?

— Мене влаштує, якщо ти відмовишся порушувати закон.

Віко сіпнулося вкотре за ранок.

— Коли так, пропоную компроміс, — сказав Клим. — Я обіцяв добитися побачення з Ладним і переговорити з ним. У цьому пункті жодного порушення нема. Рішення прийму потім. Власне, так я й збирався зробити. Годиться?

Магда повела плечима.

— Ти все одно вже вирішив. На цьому етапі від мене нічого не залежить. Мої зауваження ти почув. Хочеш — вважай це страхами. І все, вже давно час поснідати.

Забравши цигарки з собою, Магда зникла в кухні.

Розділ третій

Диво в кабінеті комісара поліції

— Я вже думав, ви заспокоїлися, пане Кошовий.

— Не бачу причин вашого неспокою, пане комісарє.

Цього року Клим зустрічався з Мареком Віхурою четвертий раз, і вперше — в дирекції кримінальної поліції, де той займав свій старий звичний кабінет. Пішовши у відставку перед самою війною два роки тому й пересидівши у Львові всі дев'ять місяців російської окупації, Віхура сам зажадав повернутися до служби. Після побаченого й пережитого йому хотілося знову стати корисним місту, і Магда тоді обмовилася: Віхура навіть пропонував свої знання, вміння й таланти австрійській контррозвідці. Там відставного поліцейського охолодили й переконали, коли вже свербить, обійняти колишню посаду.

На той час більша частина службовців розбіглася хто куди. Ті, хто лишився у Львові, або померли від хвороб, які не було чим лікувати, або опустилися, деградували, в усьому розчарувалися й не хотіли взагалі нічого, або ж злилися з кримінальним світом, втягнувшись у роботу чорного ринку. Колишні агенти в криміналі цінувалися завжди, й Віхурі після повернення довелося ловити, серед інших, своїх колишніх підлеглих.

Особливо переймав Кароль Лінда, подібний до щура чоловік, котрий до війни керував поліцейською агентурою, створивши мережу інформаторів. Коли прийшли росіяни, він зміг зникнути, розчинився раптово, без попередження, ні з ким не прощаючись, і Віхура грішним ділом подумав — убили, пропав, нема. Та з поновленням влади Лінда так само несподівано виринув, уже в новій іпостасі. Клим мав контакти зі злочинним світом і раніше час від часу користувався ними, залагоджуючи різні справи. Нині, змінивши спосіб життя, знайомства на міському дні зберіг, заходячи іноді у бар «Під вошею» на Верхньому Личакові, де збиралися кримінальники. Так дізнався від тамтого кельнера, пана Цезаря, про таємну зустріч Лінди з Віхурою. Про що говорили, невідомо, та після того, за спостереженням самого Цезаря, частина обладок або згорнулася, або зменшила інтенсивність, життя львівського дна набуло якихось невластивих дотепер правил. З'явилася певна межа, яку злодії домовилися не перетинати. Тих же, хто порушував, за короткий час ловила поліція, й надати таким притулок означало самому опинитися поза ухваленими неофіційно законами.

Марек Віхура, вищий на голову від більшості оточуючих, через міцну статуру нагадував дбайливо обтесану кам'яну брилу. Це створювало ілюзію, що чоловік випромінював здоров'я, хіба що забагато пив, бо мав лице бурякового кольору. Обидва висновки були хибні. Віхура вже одинадцятий рік не пив нічого міцнішого за світле пиво, а тепер відмовився навіть від нього: війна вимагала дешевого *пійла*, а зі своїм шлунком комісар не міг собі цього дозволити. Проблеми не обмежувалися періодичними болями в животі — Віхура мав, серед інших болячок, проблеми з судинами. Пані Віхурова до війни обгодовувала чоловіка як і чим могла, і Кошовий дивувався з правдивої сили людського організму. На місці грози львівських злочинців він сам давно б уже загнувся від такого інтенсивного й різноманітного лікування.

За дивним, парадоксальним збігом обставин Віхура почав лікуватися активніше з поверненням рік тому австрійської влади до Львова. В той час пані Віхурова вже впала у відчай, намагаючись тримати чоловіка в тонусі бодай якимись травами, добутими в сільських жінок. А відставний на той час комісар почав дедалі частіше бліднути, що означало, на відміну від червоного кольору лица, погіршення самопочуття. Врятувала ситуацію Магда, почавши

співпрацю з Червоним Хрестом. Тут вона могла цілком легально добувати не всі, але більшість потрібних Віхурі ліків, і незабаром природний буряковий колір повернути вдалося. Вкупі з зануренням у звичну й, ніде правди діти, улюблену роботу комісар почав виглядати краще, оживав на очах, і зараз нічим не відрізнявся від суворого служителя закону, яким Клим побачив його вперше вісім років тому.

— Та мене вже закидали відозвами негайно звільнити героя війни. Жертва наклепу, провокація тощо. Причому знаєте, звідки закидали? З канцелярії президента міста!

— Звичайно. Делегації ж ходять туди. До себе ви їх не пускаєте.

— Кількох уже вигнав. Мали нахабство чатувати біля входу.

— Мабуть, газетярі.

— Та вони. Ось тепер ви. Слово честі, приділяю вам час лише по старій пам'яті та з поваги до минулих заслуг.

— Добре, хоч визнаєте їх.

— Погано, що ви знову полізли не в своє. Це ніколи не закінчувалося для вас позитивно.

— Чому ж. Всякий раз моє втручання в якусь подібну історію допомагало кримінальній поліції і вам особисто знайти чергового вбивцю. А то й організовану групу.

— Мені не хочеться нагадувати про Різника з Городоцької.

— Сьогодні зранку його вже згадували все. Збрешу, сказавши — звик. Але час минув, не так гостро болить. І потім, я навчений. Вдруге таких помилок не нароблю.

Віхура пожував губами, машинально пошкріб нігтями лівої руки кисть правиці, зловив мимовільний погляд Кошового, буркнув:

— Висипало. Знати б, від чого. Пані Віхурова останній тиждень надто захопилася лікуванням, і я сам винен.

— Тобто?

— З'їв у гостях пересмажене. Знаєте, як воно тепер буває. Смакувати особливо нема чим. Аж тут іменинник роздобув свіжини, подали шкварки. Захопилися всі, а я потім уночі не міг спати. Різало, пане Кошовий, мов бритвою. Чи пекло, не розбирав до пуття. Словом, пані Віхурова перелякалася, забігала, почала щось із чимось там мішати. Висипало два дні тому. Боюся розчухати. Люди подумують — зараза, — і тут же, без переходу, повернувся до обірваного: — Нині ваш випадок не той.

— Що ви маєте на увазі?

— Захар Ладний, чиєю долею ви так переймаєтесь, дійсно вбивця.

— Маєте докази?

Віхура пошкріб нігтями правиці кисть лівої руки.

— Знаєте, іншому за будь-яких обставин ніколи б цього не показав. Та й вам до війни і, гм, певних подій, які нам довелося пережити разом два роки тому, розкрив не відразу. Зараз дозволю собі це, аби ви, пане Кошовий, не витрачали свого та мого часу даремно.

Відсунувшись від столу, комісар відчинив закриту на ключ шухляду. Звідти видобув теку з цупкого картону, розпустив шворки, вийняв і поклав перед Климом зіжмаканий, та потім старанно розправлений аркуш.

Ось він, лист, згаданий Гірняком!

Кошовий пробіг очима написане.

Зачепився за прізвище жертви, потім перечитав голосно:

— «Мене, нас із тобою, наше майбутнє спочатку зрадив, а потім — розтоптав, знищив підлий Косацький». Далі лист обривається. Відомо, хто писав?

Замість відповіді комісар виклав поруч ще один, цього разу — рівненький аркуш з гербовою печаткою.

Писане українською.

Стисла автобіографія Захара Ладного.

— Думаю, ви розумієте, для чого ми попросили стрільця написати це.

Задля певності Віхура тицьнув пальцем спершу на лист, потім — усередину офіційного аркуша, далі — знову на лист.

— Той самий почерк.

— Бачу. Ідентичний, — визнав Клим. — Хоч я не фахівець із графології. Але погодьтеся, трошки знаюся на досудовому слідстві.

— Що ви хочете сказати?

— Неозброєним оком доведено — ось цей незакінчений лист писав Захар Ладний. Проте він не може бути доказом того, що стрілець убив інженера.

Віхура підтягнув лист до себе, машинально розправивши, вдягнув окуляри.

— Читаємо: «Я зроблю це, і вже ніхто мене не зупинить». Далі — про біль від зради і постріл як єдиний спосіб той біль подолати.

Нарешті, процитоване вами про зраду Косацького. Мотив очевидний.

— Але це — лише незакінчена сповідь. Намір, пане комісарє. Я щодня хочу звести з кимось рахунки й навіть кажу це іноді вголос. Проте жодна неприємна й ворожа мені людина від такого не помирає.

— Ви записуєте свої наміри? Може, ще й обговорюєте їх з пані Магдою?

Віко сіпнулося.

— Панє комісарє, з вашого дозволу — йдеться не про мене. Тим більше — не про моє особисте життя.

— Перепрошую, не мав наміру якось образити пані Богданович. Ви чудово знаєте, як я ставлюся до неї.

Клим кивнув, приймаючи вибачення:

— Коли вже вирішили порівнювати... У мене трошки інший, як кажуть лікарі на Кульпаркові, *психотип*.

— Інший ніж у кого?

— Ми тут ніби про Захара Ладного говоримо.

— То ви його знали особисто?

— Ні. Прорахувати тип такої людини нині досить просто. Дивіться, — стиснувши кулак, Кошовий відігнув великого пальця. — Вбивство через ревності, іншого мотиву нема...

— Чекайте-чекайте, ви ж щойно натякнули — Ладний узагалі не причетний!

— Я сказав: лист не доказ, — уточнив Клим. — Та підемо від того, що наш герой — таки вбивця, — він поворушив великим пальцем. — Захар ревнував Оксану... як її...

— Антонів.

— Так, *Оксану* до свого товариша, інженера Олеся Косацького. Мав на те підстави, бо тому пощастило з дівчиною більше, ніж йому, герою війни. Де-факто, пане комісарє, наш Ладний здобув свою особисту перемогу на фронті, проте отримав удар у спину в тилу. Тож переможцем себе не вважає. Воїн вважає щасливого суперника зрадником. Ось вам типова ситуація, таких від створення світу виникало море, і я не перебільшую зараз. Згодні?

— Та згоден, — Віхура почухав долоню.

— Коли так, погодьтеся з тим, що не обов'язково знати Ладного особисто, аби уявити подібну мотивацію й модель поведінки. — Клим зігнув та розігнув великого пальця, граючись ним, виставив указівний,

утворивши подобу револьвера, націлив імпровізоване дуло на комісара. — Тепер про саме вбивство. Чому Захар не застрелив Косацького раніше? Він повернувся зі шпиталю навесні, наскільки мені вдалося дізнатися. Близько півроку на щось чекав, чимось мучився... Війна міняє навіть тих, хто, подібно до нас, сидить у тилу й робить свою роботу, не нюхавши пороху. Що вже казати про молоду людину, якій довелося мобілізувати всі свої приховані до часу резерви. Я певен: наш герой не знав, що буде героєм, коли займав свою позицію на передовій.

— До чого це все?

— До того, — Кошовий підніс указівного пальця догори. — З фронту всі повертаються з надламанною психікою. І не зростається, бо ветерани неодмінно побачать бодай одну працюючу кав'ярню з круасанами й струдлями в вітринах. Панів та панянок, чепурних, ніби життя не міняється. Їх війна чомусь не обходить. Раніше чи пізніше в більшості фронтовиків виникне потреба взяти зброю, якої зараз кругом повно, і розстріляти бодай солодке в вітрині. Це я ще кажу про тих, хто не має додаткового приводу. Захар Ладний його мав. Чому тягнув так довго? Чому не відразу взяв револьвер і не пішов убивати свого двадцятого і останнього ворога?

— Темрява в чужих душах, — розвів руками Віхура.

— Ось два головних питання, — Кошовий стулив відставлені пальці пучками. — Крім того, виступаючи в суді як адвокат Ладного, я б поцікавився в слідчого, де, коли і за яких обставин був знайдений ось цей недописаний лист. Котрий, з усією повагою, не можна назвати зізнанням убивці.

Віхура відкинувся на спинку стільця, помовчав.

— Нам справді слід переглянути наші стосунки, пане Кошовий.

— Прощу?

— Розділити службові і особисті. Адже, повторюся, нас багато що єднає і я не можу нехтувати минулим. Тому викладаю вам те, чого ви як приватна стороння особа не маєте права знати.

— Я не зовсім приватна особа...

— Чекайте, — комісар знову подався вперед, легенько хлопнув широкою долонею по столу. — Аркуш, як зволите бачити, жмаканий. Його знайшли агенти криміналу в кімнаті Ладного, у притулку. Валявся в кутку на підлозі.

— Захар писав, потім не дописав, зіжмакав папірець, жбурнув на підлогу, — потворив Клим. — Пане Віхуро, так зізнання не лишають. Їх принаймні дописують. Далі — стрілець чудово розумів, на що йде. Звісно, якщо таки замислив убивство, намагався дати лад думкам, тому й узявся за писання. Чомусь вирішив — дурня, кинув, підхопився, пішов виконувати задумане. Так виглядає?

— Схожу версію мені дав слідчий.

— А якщо припустити — Ладний не збирався вбивати Косацького? Писав щось на кшталт сповіді. Для себе, дуже особисте. Не знищив листа, бо напевне мав намір повернутися назад. Тож відчував себе в безпеці бодай у власному помешканні, у тих чотирьох стінах, які виділили фронтовику. Прийшовши, або дописав би, або — знищив. Словом, виглядає так, що лист не призначався для публіки.

— Я завжди цінував вас як адвоката, пане Кошовий, — комісар поплескав у долоні. — Бував на процесах за вашою участю. Зараз — чудова репетиція промови. Присяжні ваші. Навіть я починаю сумніватися, що на місці злочину зі зброєю та кров'ю на руках та одязі затримали справжнього вбивцю.

— Ага! — тепер Клим поаплодував сам собі.

— До речі, зловив Ладного військовий патруль на Снопкові. Вже було темно, старший написав пояснення: з сутінок вибіг якийсь чоловік, вигукнув — там стріляли, показав напрям. Звісно, капрал зреагував миттєво, як належить за таких обставин — повів патруль у вказане місце. Назустріч рухався чоловік у однострої, але це вже розгледіли потім, спершу побачили постать. Капрал наказав зупинитися — чоловік виставив перед собою зброю, це і в сутінках помітно. Затримали швидко, без пострілів. Знайти неподалік мертво тіло з простреленою головою — справа кількох хвилин.

— Ладний признався?

— Звісно, ні. Інакше б я відразу сказав вам про марність нашої розмови. Проте вона й без того не має сенсу. Говорю з вами, бо маю час і певний особистий сентимент до вас. Адже все це вам жодним чином не допоможе.

— Ви про що?

Віхура пошкріб ребро правиці об край столу.

— Пане Кошовий, щойно я нагадав, як високо вас ціную. А ви останнім часом так захопилися політичною діяльністю...

— Громадською.

— Нехай так, зараз це практично одне й те саме. Словом, ви забули: адвокат лише тоді представляє інтереси клієнта, коли у адвоката є означений клієнт. Зрозуміли тепер.

Клим усе зрозумів.

— Ні, — мовив коротко.

— Захар Ладний не уповноважив вас представляти його інтереси. Не думаю, що стрілець навіть знає про ваше існування. А ви, відповідно, не знайомі з ним. Не маю жодних підстав вести з вами подібні розмови. Й ніхто не має. Ще раз дуже перепрошую. Далі можемо хіба попити чаю. Замовити?

Знову сіпнулося віко.

Кошовий шукав вихід, і зараз довкола нічого й нікого не існувало.

Крім комісарової правиці — Віхура поклав її на чорну ебонітову трубку масивного телефонного апарату.

Задзвонило.

Комісар нічого не встиг зробити, тож відсмикнув руку, мов обпікся. Телефон дзеленчав далі, Віхура здивовано глянув на Кліма, знизав плечима.

Зняв слухавку.

Підніс до вуха.

— Біля апарату Віхура, — це прозвучало аж надто офіційно, а далі його брови стрибнули догори. — Коли? Чому саме він? Я зрозумів, він має право. Так, робіть, що мусите.

На важіль він почепив трубку підкреслено обережно, почухав коротко стрижену потилицю, зиркнув у Кліма, мовив розгублено, зовсім не схожим на себе тоном:

— Ви давно вирішуєте свої справи силою думки?

— Нічого не розумію.

— Я так само, — комісар кивнув на апарат. — У Бригідках затриманий за вбивство стрілець Захар Ладний раптом почав вимагати адвоката.

— Має право.

— Ось і я щойно так сказав, а ви почули, — тепер Віхура говорив роздратовано. — Він жадає саме вас, пане Кошовий. І прошу пояснити все.

— Диво, — вирвалося в Кліма.

— Не вірю в дива. Ви теж, до речі, — відрізав комісар. — Відмовити неможливо і не бачу причини. Необхідні розпорядження вже дав. Вас пустять і проведуть до стрільця. Але подібний збіг обставин я ще буду розслідувати сам для себе.

— Хіба сталося щось кримінальне?

— Не грайте мені тут вар'ята, — скривився Віхура. — Дуже прошу вас, коли ваша ласка, відразу після розмови з Ладним повернутися до мене. Ми продовжимо. Мене дуже цікавить, для чого ви прийшли сюди й, користуючись довірою, розіграли виставу.

І знову смикнулося віко.

— Я не...

Розкрита комісарова долоня вдарила по столу сильніше.

Розмову завершено.

Поки.

Розділ четвертий

Інший спосіб вийти з тюрми

Його провели в кімнату для побачень.

Чи Климові здалося через подібність тюремних приміщень, але ймовірно — справді так є: саме тут без малого три роки тому він говорив із Лукою Різником. Нещасного, слабого на голову хлопця, якого затримали поруч із місцем, де зарізав свою чергову жертву той, кого називали Різником із Городоцької. Вважаючи ту історію найбільшою поразкою свого життя, Кошовий намагався не згадувати про неї — через криваве видовище, побачене у власній спальні, що постійно поставало перед очима. Та варто було зайняти себе суєтними повсякденними справами, історія з Різником відступала, зникала в темряві, поки різні випадкові обставини знову не нагадають про той тихий вечір перед Різдвом...

Йдучи за рябим наглядцем коридором під склепіннями колишнього монастиря, Клим уже тоді відчув: історія повторюється. Щойно побачив ту саму — чи дуже схожу — кімнату, а в ній — хлопця, не на аж так багато старшого за Луку, відчуття змінилося впевненістю. Кошовий не міг пояснити їх, але мотнув головою, відганяючи підступне: «Це знову нічим добрим не скінчиться».

— Чого ви? — запитав в'язень, підводячись назустріч.

— Прошу?

— Оце, — Ладний повторив його рух.

Тим часом важкі двері зачинилися за Климовою спиною, і він зупинився, роздивляючись нового знайомого.

На вулиці, та ще й у однострої, Клим не вирізняв би цього стрільця серед інших. Молодий чоловік мав типову невиразну зовнішність. Аби не розсічена брова й шрам, який тягнувся до середини широкого лоба, Захар узагалі не мав би особливих прикмет. Він розстебнув синю шинель, з-під якої вибивався кітель, навипуск, без паска. Трикутну шапку-мазепинку Ладний для чогось вдягнув, йдучи на зустріч з адвокатом, і тепер стягнув із голови, відкриваючи коротко стрижене, солом'яного кольору волосся. У великих сірих очах не читалося нічого. Принаймні, повагу до себе Кошовий вловив, та не більше — здавалося, Ладний дивився як крізь нього, так і крізь стіну. Певне, дуже хотів розбити мури силою погляду.

Загалом попри доволі типовий для в'язня вираз обличчя в стрільцеві вгадувалася сила, не помітна з першого погляду. Справді *ладний*, цілком відповідає прізвищу. Міцно збитий, не худий — жиливий, вилицюватий, він нагадував чи то накручену пружину, яка розпрямиться в будь-який момент, чи, швидше, сторожового собаку, який вдає сплячого, й дурні вірять. Помняцкавши головний убір, Захар поклав його на нари, ступив уперед, ніби виконував наказ і виходив із чоти, простягнув руку.

Клим не відчував себе слабаком, навіть зараз, під час війни, намагаючись знаходити час для боксування, яким раніше займався системно. Але короткий потиск переконав: враження дещо хибні. Захар сильніший, ніж він про нього подумав.

Коротко струснувши руку, Ладний став, розвівши ноги в армійських чоботях на ширину плечей, заклав руки за спину, виклично виставив підборіддя.

— Так чого ви смикнули головою? Не подобаюся?

— Отак відразу, — гмикнув Кошовий. — То я про своє. Ви скажіть краще, чому саме мене покликали і чому саме тепер. Вже пополудні, причому глибоко.

— То й що? Маю право на адвоката хоч опівночі.

— Нема питань, — Клим посміхнувся кутиком рота. — Тобто є: чому ж тоді відразу опівночі мене не гукнули? Чи іншого когось? Га, пане Ладний?

— Я називаюся Захар.

— Хай так. Тоді звіть мене Климентієм.

— Пане Кошовий, між нами різниця. Я прошу звертатися до мене на ім'я, а до вас буду говорити, як мені вигідніше.

Розмова помітно йшла не туди.

— Чудово. Але я, Захаре, не почув відповіді. Адже мушу потім пояснити не комусь, а самому комісарові кримінальної поліції Мареку Віхурі, чому своїм захисником ви обрали саме мене.

— Це важливо?

— Так. Хоча б через те, що я давненько не практикую. Маю на увазі — кримінальних справ.

— Мені вас порадили.

— Хто?

— Не має значення. Скажімо так — у Бригідках вас знають.

Дивно, та схоже на правду.

— Нехай так. Присядемо?

— Насидівся.

— Добре. Питання таке: ви вбили Олеся Косацького?

— Ні.

Чогось подібного Кошовий чекав.

Знявши капелюха й так само розстебнувши осіннє пальто, він примостив свій убір поруч із мазепинкою. Для цього треба було обійти Захара. Той стояв на місці, далі дивлячись перед собою, і Климові така поведінка почала подобатися дедалі менше.

— Давайте все ж таки присядемо.

— Я без того в тюрмі сиджу. Краще до справ.

— Чекайте, зберуся з думками...

— Та якими думками, пане адвокате! Я не вбивав його! Хоча мав на це повне право!

Кошовий знову став перед Ладним. Схрестив руки на грудях, зміряв поглядом з ніг до голови. Не бачачи інших варіантів, притулився спиною до стіни, заговорив спокійно, зважуючи кожне слово.

— Захаре, чому ви вважаєте, що мали право забрати життя в іншої людини?

— Коли стріляв у москалів там, на фронті, пояснень не вимагав ніхто. Ні тоді, ні тепер. Мене за це нагородили. Я герой, пане Кошовий.

— Ви — герой війни. Там — ворог, який хоче вбити вас. Війна та мир мають інакші закони. Чи ви цього не зрозуміли?

— Не бачу різниці між ворогами, — вперто правив своє Ладний. — Недруги зазіхають на чуже. Косацький теж забрав чуже.

— А хтось дав вам право власності на ту жінку? Оксана... — Кошовий лягнув себе по лобі. — Дідько! Ну просте ж таке в неї прізвище, постійно забуваю!

— Антонів, — глухо мовив стрілець. — І не треба її згадувати всує.

— Нам усе одно доведеться її згадувати. Ви вбили через ревності...

— Кепський ви захисник, пане Кошовий.

— Чому?

— Вдруге назвали мене вбивцею. А мали б захищати, доводити невинуватість.

— Тут? — Клим обвів рукою. — У цій камері?

Ладний чим далі, тим більше нервував. Тепер Кошовий звернув увагу: внутрішня сила, яку він відчув, стримувалася непросто. Вибухнути січовик міг будь-якої миті.

— Я повинен вийти звідси, — чітко вимовив Захар.

— Є лише один спосіб. Слідство визнає, що помилилося. Та для цього має бути проведена певна робота. Якщо зберуть докази, котрі доведуть вашу непричетність, вийдете або до суду, або — просто з судової зали. Інших законних способів, на жаль, нема.

— Законних.

Клим насторожився.

— Ви хочете вийти незаконно?

— Мене запроторили сюди незаконно, — тепер стрілець обвів рукою камеру. — Та Господи, що ви знаєте про мене!

— Ви покликали, — Кошовий далі поводив себе стримано. — Я прийшов. І не знаю про вас нічого, крім військових подвигів. Для чого було все перекреслювати...

— Так послухайте, чорт забирай! — гаркнув Захар.

І посунув на нього.

Чекаючи на щось подібне, Клим усе одно мимоволі здригнувся й втиснувся в стіну. Кайданок на в'язневі не було, і стрілець мав кураж накинутись на нього просто тут, у камері, і душити, поки на крик прибіжить варта. Проте, зважаючи, з ким мається до діла, Кошовий лишав для себе мінімум шансів у замкненому просторі.

Та Ладний підійшов упритул, уперся в стіну по обидва боки Климової голови, і тепер їх розділяла лише відстань довжини стрільцевих рук. Дихання Ладного було важким, не дуже приємним — дешевий тютюн, змішаний з перегаром. Клим навіть машинально відвернувся, кривлячись, але потім знову глянув Захарові в очі.

— Слухаю.

— Я не вбивав Косацького. Не знаю, як це довести. Доводити мають слідчі, адвокати, бо такі правила: на слово людині ніхто ніколи не вірить. Мені сказали поговорити з вами, бо ви допоможете.

— Допоможу. Давайте заспокоїмося й поговоримо.

Ладний відхилився, відступив на кілька кроків.

— Говоріть.

Кошовий зібрався з думками.

— Отже, ви не вбивали, — мовив, не так балакаючи з Захаром, як міркуючи вголос. — Коли так, почнемо спочатку.

Зараз Кошовий відчув себе більш упевнено.

Пройшовшись по невеликій камері, він потер руки, як часто робив, виступаючи в суді. Віко не сіпалося, він був готовий до бою. Навіть не стримався — підбадьорливо посміхнувся стрільцеві.

— Я читав вашу записку...

— То лист, — перервав Захар.

— Хто адресат?

— Вам не зрозуміти — але ніхто.

— Тобто?

— Ну... Може, це дурня... Та я колись вів щоденник. Писав туди всяке. Почав на фронті. Потім, коли став одужувати, захопився цим у госпіталі. Показував докторові Франку там, у притулку. Він оцінив... — зараз Ладний говорив інакше, ніби виправдовувався. — То не було красне письменство. Не те, що називають літературою. Вірші в мене колись виходили, ну, то я так думав.

— Що ж тоді оцінив пан Франко? — заохотив Клим.

— Живу основу. Справжню — так сказав, — Захарові очі зблиснули. — То, мовляв, написано людиною, котра щиро пропустила через себе військові жахи й героїзм та жертовність, власний та інших. Переконавав: з цього вправний автор може зробити не один, а навіть кілька творів. Ідея є в кожному реченні, на кожній сторінці.

— Добре. Де той щоденник?

— Спалив.

Це прозвучало просто й буденно.

— Для чого?

— Хтось почув про мої записи від Франка. Не скажу, хто, не має значення. Чоловік хотів купити в мене мої роздуми, розумієте? Платив гроші, ніби я жебрак нужденний і торгую думками. Аби попросили — слово честі, віддав би для доброї справи. Хай би люди читали. А так — ні. Розлютився і кинув у комин.

Клим наморщив чоло, впорядковуючи почуте.

— І ось тепер знову почали вести щоденник?

— Що б із того вийшло — не знаю. Кортіло занотувати все, що відчував. Як раніше. Знаєте, у госпіталі й потім письмо навіть полегшувало біль.

— Щоденники ведуть у товстих зошитах...

— Так, але в мене під руками був лише письмовий папір. І потім, ще не знав, чи щоденник заведу, чи просто вихлюпну думки.

— А вашими думками заволоділо вбивство Косацького?

— Намір такий був. Справді. Проте, не повірите, пане Кошовий, — щойно написав про таке, він зник, — Ладний хукнув у повітря, підкинув долонею невидиму повітряну кульку. — Випарувався. Біль лишився.

— Біль?

— Я коли писав, остаточно зрозумів — утратив Оксану. Що міг зробити, як вона вже давно з тим інженером. Вона єдина не зустріла мене як героя. Злякалася, побачивши живого, розумієте?

— Спробую. Ви погрожували їй?

— Оксані? Та Боже збав! Поговорити не міг, то інша справа.

— Вона уникала?

— Більше я. Хотів розмови, серйозної, раз і назавжди. Й усякий раз здавав назад. Потім, оці всі бари, де тебе знають, хочуть пригостити...

Я зазвичай не вітаю це. Але тут вирішив: хай хоч хтось мені радий, слухає мене, поважає, хоче бачити. Тому й дозволяв.

Кошовий потер перенісся.

— Вчора ввечері ви почали писати щось на кшталт інтимної сповіді. Розмова з самим собою, лист до себе — вірно?

— Ви красиво це все назвали. Мабуть, так і є.

— У процесі вас відпустило. Ви, як кажуть, стравили пару. Зіжмакали недописане, викинули... Що далі?

— Вдягнувся й пішов геть із кімнати.

— Вас затримали з револьвером у руці. Зброя ваша?

— Моя. Лишив собі з війни. Майже всі так роблять.

— Я не закидаю вам цього, Захаре. Цікавить інше: для чого ви взяли його з собою, коли виходили?

— Звичка.

— Для слідства й тим більше — суду це не пояснення.

— Не буде суду, — кинув раптом Ладний.

— Чому це? — здивувався Клим. — Хіба ми не до суду готуємося?

— Судять винних. Я — ні.

— Але суд виправдовує.

— Ще раз вам кажу: отой перший спосіб, про який ви говорили, не годиться. Слідство проти мене, і ви чудово розумієте, чому.

— Не зовсім, — мовив Кошовий, та враз передумав, заперечив сам собі: — Хоча, знаєте, так виглядає. Знайдений, гм, *запис* вами пояснюється. І якби незабаром Олесья Косацького не застрелили, а вас би не зловили там закривавленого, ще й з револьвером, на нього можна було б не зважати. А так він став ланкою загального ланцюга.

Захар уперто мотнув головою:

— Нема ланцюга.

— Гаразд. Як було?

Тепер з думками зібрався Ладний.

— Вчора я вийшов із притулку, прихопивши револьвер, бо звик так ходити містом. Спершу не мав мети, завернув до найближчого бару. Там зустрів кількох знайомих, із тих, хто завжди відчуває себе вищим на моєму фоні...

— Саме на вашому?

— Не так: поруч із подібними до мене особами. Огидні типажі, коли чесно.

— Бачив таких. Знаю. Розумію. Поділяю. Далі?

Стрілець облизав сухі губи.

— Та компанія повернула мене на землю.

— Що це означає?

— Побачив, з ким я поруч. Зрозумів — не те середовище, треба братися за розум. Давно запрошували у наші вишкільні табори, стрілецьтво знову гуртується. Все тягнув, зволікав, не був готовий. А вчора ніби просвітлення настало: не так живу, не тим займаюсь, не з тими говорю, не про те думаю. Нове життя не почнеш, поки не завершиш усі справи зі старого. Так чи ні?

— Авжеж, — Клим ствердно кивнув.

— Рішення покінчити з Оксаною і Косацьким прийшло тоді ж, остаточно.

— Чекайте — покінчити?

— Ви не так зрозуміли.

— Як почув, — Кошовий розвів руками.

— Оксана покінчила зі мною... з *нами* ще раніше. Я ж не міг відпустити її дотепер. Тож вирішив прийти до неї, вибачитися за все й визнати: все, більше я не журитимуся, не горюватиму. Все минуло, все пережив. Треба дорослішати, життя не скінчилося. Йшов пішки, по дорозі складав правильні слова в голові. Навіть вголос проговорював, на мене люди озиралися.

— Рішення мудре, — погодився Клим. — Ще й враховуючи ваші обставини...

— Коли дістався Снопкова, вже майже стемніло. Міг би раніше. Та по дорозі... Як би це сказати... Для хоробрості...

— Там є кілька питних закладів, — кивнув Кошовий, подумки вже прикидаючи маршрут і плануючи пройтися Захаровим шляхом, аби знайти й опитати свідків. — Випили. Зрозуміло. Далі.

— А далі дійшов до кам'яниці, в якій мешкали Оксана зі своїм інженером. Зайшов у браму й побачив його на землі. Мертвого.

Це прозвучало буденно, тож до Кошового не відразу дійшло — ось ключовий момент.

— Докладніше звідси, — сказав.

— Нема, про що особливо говорити. Спершу не впізнав Олеся. Кажу ж, темно вже було. Побачив людину на землі, кинувся до неї. Чоловік лежав лицем униз. Лапнув — рідке, зрозумів, що кров,

набачився ж такого, не раз мастився. Перевернув, глянув, ще й лице рукавом обтер. Бачу — Косацький! Ох ти ж, думаю! Застрелили, в потилицю. Ззаду підійшли. І так здалося — він ще не зовсім холодний. Вбивця поруч десь. Ну, таке відчуття, а я ж іще випив...

Тепер очі стрільця знову блищали, він говорив уривчасто, випльовуючи фрази. Й Клим бачив — Захар заново переживає вчорашню пригоду.

— Звівся я на рівні ноги. Пістоля з кишені витяг. Хотів кричати — слова ось тут, — торкнувся пальцями горла, — застрягли. Відчував лиш, що мукаю, мов корова. Не труп мене заскочив, хоча це теж. Зрозумійте — Оксана ж десь поруч мала бути. За її життя злякався. Бо прийшли по інженера, хто б це не був і з якої б причини. А *моя* Оксана могла бути десь поруч. Свідок, хіба ні?

— Логічно.

— Її хотів захищати. Тому спершу до їхніх дверей кинувся. Штовхнув — прочинені, світло горить, нікого нема. Слава Богу святому, думаю. Тоді — назад, через тіло стрибнув, вискочив на вулицю. Туди, сюди — не видно нічого й нікого. Побіг до перехрестя, була думка поліціантів гукнути. Аж тут ідуть вони самі назустріч. Я їм махаю руками, вони на мене наставляють зброю. Е, думаю, зараз не розберуться, палити почнуть, то ж ніби військовий патруль, часи воєнні. Розвернувся, пішов назад, їм ще знаки подавав — за мною, мовляв. Наздогнали, збили з ніг. Все, я тут.

Кошовий згадав слова Віхури про наставлену на патрульних зброю.

А ще — про чоловіка нізвідки, котрий послав патруль в напрямку місця пригоди.

Складається.

Сіпнулося віко.

— Ви розказали все це в поліції?

— Так іще капралу австрійському пояснював! Мене слухати ніхто не хотів! Ані на місці, ані потім, у поліції! Та я до тями прийшов лиш недавно! Тоді й про адвоката мова зайшла!

Отож.

Лишилося розібратися, хто порадив стрільцеві саме його й чому, але то вже деталі. Зараз Кошовий уже зовсім не шкодував, що погодився вислухати Ладного.

— Якщо вас утішить, Захаре, скажу: шанси витягнути вас із зали суду є, й то досить великі. Маса розбіжностей, які не врахувало слідство. Різні деталі, котрі не стикуються. Я притисну прокурора до стіни, а присяжні...

Стрілець виставив перед собою руку.

— Що?

— Я вже казав — до суду не піду. Визволяйте так. Самі ж кажете — поліція не в усьому розібралася.

— Але формально, Захаре, на цьому етапі все проти вас. І сповідь, будь вона неладна. І револьвер. І те, що ви ревнували колишню кохану до жертви й мали намір поквитатися. Кров інженера на одязі. Нарешті, ваш учорашній стан... Ви ж випивали, що може означати: підігрівали себе, набиралися сміливості.

— Так і було. Лиш сміливість не для вбивства. На фронті я стріляв у москалів, будучи цілком тверезим.

— Це так само треба доводити, Захаре. Ну, що ви збиралися не битися, а миритися.

— І поки не доведу — сидітиму тут?

— Кажу ж вам: спосіб, який ви задумали, не годиться. Тож наберіться терпіння й дочекайтеся суду. І вже з зали, можете мені повірити, ви маєте всі шанси вийти виправданою, а отже — вільною людиною.

— Ні, — відчеканив Ладний.

Погляд і голос вкотре помінялися.

Стали не холодними — крижаними.

Кошовий ще не розумів, звідки в цій маленькій камері слід чекати небезпеки. Але вже відчув її наближення. Роззирнувся, мовби чекаючи, що зараз крізь стіни полізе якась містична потвора, — нічого й нікого більше в замкненій ззовні камері Клим не чекав.

— Прошу?

— Ні, — повторив Захар. — Не піду я на суд. Це означатиме — винен. Судити себе не дам.

— Іншого способу вийти на волю, ніж за рішенням суду, я не знаю.

— Я знаю.

Стрілець неквапом розвернувся спиною до відвідувача.

Широким кроком скоротив відстань до нар.

Присів, незграбним жестом скинувши мазепинку на підлогу.

Нахилився, аби взяти.

Став для чогось на коліна.

Затримався трошки довше, ніж треба, аби просто підняти впалу шапку.

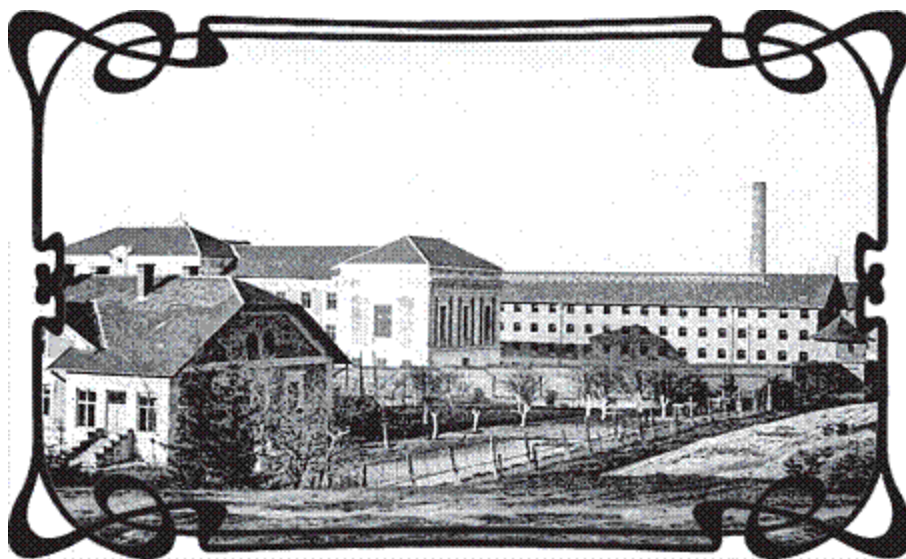
Коли випростався й розвернувся, Кошовий побачив націлене на себе револьверне дуло.

— Отак, — виплюнув в'язень.

Розділ п'ятий

Втікач і заручник

Климові відібрало мову.

Він чекав усього, окрім такого повороту. Руки мимоволі піднялися догори, завмерши на рівні плечей. Він позадкував, відступаючи до дверей, при цьому дивуючись ясності власного розуму. У голові крутилося: звідки зброя, хоча насправді він мав думати, як уберегти своє життя, й тремтіти від страху.

Не соромно, на його місці подібне відчув би всякий.

— На місці, — неголосно й при цьому — твердо наказав Ладний, вільною лівою рукою прилаштовуючи мазепинку на голову. — Стій на місці.

— Куди ж тут...

— Мовчи, — стрілець уже відкинув політес. — Маєш інший спосіб, пане адвокате. Такого не передбачив ніхто, правда ж? Зараз ти виведеш мені звідси.

— Куди?

— На волю. Невинна людина не має сидіти за ґратами.

— Я доведу...

— Вже довів, пане правник.

— Що довів?

— Мене не слухатимуть. І не повірять. Шансів не маю. Ти такий самий, як ті, хто тримає мене тут.

Віко сіпалося, й Кошовий хотів, як зазвичай, торкнутися пальцем, аби припинити.

— Геть руки!

— Та я...

— Тримай рівно! — стрілець підніс голос. — Я повинен бачити тебе. Без жартів, Кошовий. І без фокусів, знаю я вас.

— Кого — нас?

— Всіх вас, — Ладний вишкірився. — Такі, як ти, полюбляють багато й густо балакати. Поки наші вояки кладуть на фронті життя, поки кращі гинуть і лишаються каліками, ви переливаєте з порожнього. Замість того, аби зробити правильно.

— Ти про що? — Клим остаточно відкинув церемонії. — Що для тебе *правильно*?

— Не лише для мене. Для нас усіх. Ми, стрільці, збройна опора руху за творення української держави по обидва боки Збруча. Хіба новина, що ця війна обома сторонами, російською та австрійською, ведеться передусім за право володіти нашими докорінними землями? Австрія хоче поглинути Україну від Чернівців до Харкова. Росія — від Харкова до Чернівців. Ми ж не маємо в цій війні жодних прав, хоч боронимо обидві імперії.

— Говориш, мов з книги читаєш.

— А я вмю читати! — мовив Захар. — Добре, що пишуть такі речі люди не дурні. Та вони нічого не можуть, крім грамотно написати. Їхня зброя — слово. Ми, стрільці, так само маємо зброю. І не маємо того, хто віддасть наказ і поведе нас за собою. Бо балакуни, подібні до тебе, пане Кошовий, досі не ладні домовитися ні про що спільне.

— Схоже, ти від самого початку хотів говорити зі мною саме про таке. Револьвер тримав під нарами. Все інше — бутафорія, забалакування зубів. Ти тягнув час. Чому не відразу почав?

— Хотів почути, чи маю інші шанси.

— Невже ти думав — я отак запросто здатен звільнити тебе з тюрми?

— Мав надію. Коли хочеш — давав шанс тобі.

— Значить, усе готувалося заздалегідь. Звідки зброя?

У відповідь стрілець розсміявся:

— Ти запитай, чи вона справна. А я не промахнуся в разі чого. Маю досвід.

— Стрілятимеш у мене?

— Якщо даси привід.

Кошовий поворушив пальцями. Ладний не відреагував.

— Коли так — питання: все, що ти мені розказав, — брехня?

— Чиста правда. Я не вбивав Олеся Косацького. Я опинився там випадково.

— Тоді для чого вся ця вистава?

— Це не вистава. Все насправді, пане адвокате. Зараз ти виведеш мене з Бригідок. І якщо хочеш жити, робитимеш так, як я казатиму.

— Я жити хочу. Та й героя з себе корчити не збираюся. Тим більше, серед нас двох герой у цій камері лише один.

— Знущаєшся?

— Аж ніяк.

— Кепкуєш, — тоном, який не визнає заперечень, мовив Ладний, правиця міцніше стисла револьвер, вказівний палець легенько попестив спуск. — Нічого дивного. Давно говорять про те, як ви, балакуни, що хочуть самі собі здаватися державниками, ставитеся до нас. Тих, хто готовий за державу стояти горою. Ви ж боїтеся нас. Бо ми нюхали порох, бачили смерть, витягали з поля бою поранених побратимів. Нам уже нема кого боятися й чого втратити.

— Хтось добре прочистив твій мозок, Захаре.

— І це нам знайоме. Щойно починаєш казати правду, відразу чуєш у відповідь: то ви, паньство, співаєте з чужого голосу. Ви всього боїтеся, бо нині вам підіграє цісар — а ви за це готові підігравати йому. Ви робите вигляд, що домовляєтесь. А тим часом зраджуєте наші спільні інтереси. Через те нам із вами не по дорозі.

— Кому з ким? Заради Бога, Захаре, — що нам ділити? Ми познайомились заледве годину тому...

— Але вашого брата-балакуна я набачився й наслухався в притулку! — за звичкою перервав Ладний. — Тому доста, доста заговорювати зуби! Я не лишуся в Бригідках більше ані хвилини. Зви наглядача сюди.

Кошовий зволікав. І тоді стрілець зробив те, чого Клим чекав від нього ще менше. Хоч після револьвера під нарами, здається, мав би

нічому не дивуватися.

Ладний підняв дуло вище його голови й надавив на курок.

У замкненому просторі камери постріл гримнув, мов вибух.

— Варта! Варта! Сюди! — загорлав Захар.

У цей момент Кошовий, нагнувши голову, рвучко кинувся на нього.

Він не готувався зарані. Щось незнане, але сильне штовхнуло вперед, раціональні думки враз залишили голову, ним заволодів кураж. Клим уже стис кулак, зігнув руку в лікті й завів її для боксерського удару, пірнаючи під стрільцеву правицю й мітяти в щелепу. Міг ударити в сонячне сплетіння, та те саме *щось* підказало: не варто, бо Ладний у шинелі, вона стримає, згладить.

Хоч як не вдалося.

Ладний ніби чекав — вловивши початок атаки, плавно ступив набік, пропускаючи нападника. Щойно Климова потилиця опинилася точно під його здійсненою догори правицею, різко опустив, *рубонув*, сильно вдаривши по ній руків'ям револьвера й розбиваючи, здираючи клаптик шкіри, пускаючи кров.

Від болю Кошовому потемніло в очах, забігали веселкові цятки. Утративши враз рівновагу, він полетів униз, ледве встигнувши виставити перед собою руку. Та все одно не втримався, стукнувся ліктем, припечатав лобом підлогу. Удар вийшов несподівано сильним, з очей сипонули іскри — отут пригадалася кімната для допитів у Косому капонірі й культурний допіру жандарм із засуканими рукавами.

Спалах.

— Встати! Встати! — чулося над головою крізь шум, і водночас десь далеко, коридором, стукали підбиті чоботи.

Клим чекав нового удару.

Не було.

— Вставай! — Захар сіпнув його за комір пальта. — Підйом, ну!

Хитаючись, Кошовий звівся на рівні, відчуваючи, як сильно, *немилосердно* сіпається віко. Торкатися не хотів, так і вкляк, дивлячись перед собою. А ззовні в замок уже вставляли ключ, брязкіт, два повороти — двері розчахнулися.

У проймі завмерло відразу кілька наглядців, разом із ними — рябий, його знайомий. Вони затулили собою вихід у коридор й споглядали не бачене раніше видовище. Їхніх лиць Клим не розрізняв. Усі були на одне.

— Що тут... — почулося з того боку, та Ладний, за знайомою вже Кошовому звичкою, не дав нікому договорити, наказавши голосно й дзвінко:

— Адвокат — заручник! Я вб'ю його, якщо не дасте мені вийти звідси!

Клим відчув, як ззаду в пошкоджену потилицю спирається цівка.

— Скажи їм щось! — це вже до нього.

— Він застрелить мене! — підтвердив Кошовий, і, на відміну від стрільця, додав істеричного переляку в голосі, хоч ніколи за критичних обставин не дозволяв собі скочуватися до такого. — Пропустіть нас, він божевільний!

— Я не божевільний! — рявкнув Ладний, але тут же заперечив сам собі: — Так, я божевільний! Я не хочу бути тут! Пропустіть нас обох, і адвокат лишиться жити!

— Дайте пройти! Не затримуйте! — вторив йому Клим, розуміючи — підігрує втікачеві, хоч зовсім не мав наміру так робити.

І разом із тим дещиця раціонального все ж зберігалася.

Інша, *менша*, навіть дуже крихітна його частинка підказувала відповідь, пояснюючи все, що тут відбувалося.

Так мало бути.

Ладний від самого початку планував утечу. Зухвалу й неймовірну — але саме така й пасує справжньому, істинно народному героєві. Дізнавшись про пригоду, люди не засудять стрільця, або як засудять — то згодом, коли спаде перша хвиля захоплення його безумним, позбавленим елементарної логіки й здорового глузду, проте — гідним справжнього вояка вчинком.

Далі в голові стукнуло: сам-один Захар Ладний не зміг би цього прокрутити.

Отже...

— Йди вперед! — різким вигуком обірвав хід думок свого заручника втікач.

І Кошовий пішов.

Бо наглядачі повільно розступилися перед ним.

В'язні нічого не могли бачити, лиш напевне чули гармидер.

Та мали тваринну чуйку, не інакше. Нічим іншим Клим не пояснював дружний грюкіт у двері по всій довжині тюремного

коридору. Лункий барабанний дріб зустрів, щойно Ладний виштовхав його з камери.

Рухатися Кошовому було незручно. Стрілець перехопив лівою рукою його горло, затиснувши в замок, а дуло затиснутого в правиці револьвера притис до скроні. Це заважало заручникові дивитися прямо, і Клим бачив над собою склепіння колишнього монастиря. Час від часу Захар копав його коліном нижче спини, підганяючи, й Кошовий незграбно перебирав ногами, просуваючись далі. До всього, Ладний майже відразу розвернувся боком, аби не відкривати спину, й тепер сунув боком, прикритий ззаду стіною, а спереду — живим щитом. Тож Климові довелося перейти в такт січовику на приставний крок.

Наглядачі щось кричали, та розібрати було важкувато. З їхніми вигуками змішувалися крики в'язнів, які, своєю чергою, забивалися чим далі, тим гучнішим грюканням. Хтось уже для більшого ефекту лупив зсередини мисками й кухлями — Кошовий зрозумів це по звуках. Накази припинити негайно ніхто не думав виконувати, більше того — всякий раз відповіддю на подібну вимогу ставали сильніші удари. Що кричали з камер, Клим так само не міг до пуття розібрати.

Та все ж розумів: вони підбадьорюють утікача.

Коли так, його заручник не має серед мешканців Бригідок ані співчуття, ані підтримки. Тут вважають: Ладний усе робить правильно. Сам Захар теж щиро вірив у це, і Кошовий уже втратив надію переконати його.

Не лише надію — нагоду. Всі шанси поговорити й обговорити ситуацію здиміли, щойно він отримав револьвером по голові. Зараз, коли горлянка притиснута лещатами, Клим навіть при всьому бажанні не міг продовжити зі своїм несподіваним клієнтом переговори. Й навряд стрілець уже вважає його своїм помічником. Судячи з револьвера під нарами, не сприймав Кліма серйозно від самого початку.

Герой війни мав план і ось тепер втілював його.

Успішно.

— Дайте пройти! Пропустіть! — волав Захар у нього над вухом, і від кожного такого вигуку Кошовий морщився, бо дзвеніло. — Я вб'ю його! Я стріляю, чуєте!

Доводячи серйозність намірів, Ладний знову пальнув у повітря. Згори сипнули вапняні крихти, кілька порошинок залетіло в око, Клим спробував забрати, й почув уже на свою адресу:

— Ти! Руки геть! Іди вперед!

— Та я... — прохрипів Кошовий, але за знайомою вже звичкою стрілець не дав договорити, копнув під зад, вимагаючи таким чином замовкнути.

Постріл у камерах зустріли радісно. Почулися оплески, мов у театрі, потому у двері загаратали з іще більшою силою. А втікач і заручник тим часом наблизилися до кінця коридору й завернули до виходу.

Тут Ладний зупинився. Клим нічого не встиг зрозуміти, як стрілець сильніше притиснув цівку до його скроні, знову дряпаючи шкіру, й рявкнув:

— Геть із дороги!

З чого Кошовий здогадався — на заваді стала серйозна перешкода. Відповідь не забарилася:

— Пане Кошовий, тут директор тюрми Йоганн Герцог! Чуєте мене?

— Та-ак, — прохрипів Клим, за що знову отримав копняка й короткий наказ:

— Мовчати!

— Пане Ладний, ми хочемо переговорів! — вів далі Герцог. — Назвіть ваші претензії, і ми розглянемо...

— В дупу! — не дав договорити Захар. — Отуди ви можете покласти всі скарги, мої та інших катованих патріотів! Тут порушуються закони! Тут тримають невинних людей!

— Але всі чекають суду! — підніс голос директор. — Вас як героя війни хотіли випустити під домашній арешт. Маю вже таке клопотання, і хоч не вирішую нічого, проте...

— До дідька! — знову гаркнув Ладний. — Я сам усе вирішив! Пропустіть мене, інакше я застрелю цього адвоката!

— Що вам зробив не так особисто пан Кошовий?

— Він служить вам! Такі, як він, заграють із владою! Нема правди й не буде з такими!

— Ви ж вимагали побачення саме з ним, пане Ладний!

— То вже моє діло! Цінуєте таких — бережіть їхні життя! Дайте пройти, а то я стрілятиму!

— Стріляйте! Що далі? Ким прикриєтесь?

Кошовий уже без упину кліпав оком, яке сіпав тик. Чомусь погрозу директора тюрми він не вважав блефом.

— Я не дамся просто так! — не вгавав Ладний. — Самі кажете: герой війни! Знаєте, як стріляю! Куля знайдеться для кожного! А смерть я вже бачив, мені втрачати нема чого!

— То про що говоримо? Стріляйте в заручника, та й по всьому!

— Ні-і-і! — вирвалося в Кліма разом із хрипом. — Не тре-е-е...

Кричав у порожнечу — заручник вочевидь уже ні для кого нічого не значив.

— А він не хоче помирати! — вишкірився стрілець.

— Ніхто не хоче, — визнав Герцог. — Пане Ладний, я готовий зайняти місце адвоката. Його смерть насправді ні для кого нічого не важить. Маючи заручником мене, можете вести переговори й торгуватися.

— Хіба зараз не переговори?

— Я не почув ваших вимог. Тож нічого не можу запропонувати, окрім себе на місце пана Кошового.

— А вимога одна — я виходжу на свободу! Мене ні в чому не звинувачують! Я в цій справі лише свідок! І помагаю поліції, якщо треба! Не можу інакше довести, що не винен! Хоч так почувете!

— Вас чують, пане Ладний! Поверніться в камеру — і обіцяю забути про цей інцидент! Зроблю все можливе, аби про нього не згадали в поліції! Й вашу справу розглянуть уважно, з чистого аркуша!

— А я не хочу справи! — крикнув Захар, і в голосі вперше почувся відчай. — Не хочу! Я нікого не вбивав!

— У цьому мають переконатися...

— Досить! Я вже чув ось від нього! — дуло вкотре ткнулося Кошовому в голову. — Я не бачу жодної людини, яка взяла б мій бік! Вислухала мене, зрозуміла, повірила! Вам усім кортить засудити першого-ліпшого! Того, кого зручно посадити й разом вивалити нас, стрільців, у лайні й багнюці! Я не дам цього зробити, не дам! Я стану за нашу честь, чого б не вартувало!

Ладний знову перейшов на гасла, і враз Кошовий відчув: підказка десь тут, у патетичних вигуках. Якщо хочеться знати, що рухає стрільцем, треба слухати їх уважніше. Клим навіть на короткий час перестав зважати на своє невігідне й незручне становище.

Десь від когось чув щось подібне. Або читав. Або...

— Це не ти! — вирвалося з хрипом.

Стрілець нарешті звернув на заручника увагу.

— Ти про що кажеш?

— Пусти...

Дивно, та Захар трохи послабив тиск.

— Ну?

— Не ти говориш, — не вимовив — викашляв Кошовий, далі не маючи змоги дивитися перед собою. — Ти так не думаєш, хлопче. Тебе навчили. Накрутили.

— Еге ж, накрутили! Вся ця цісарська влада накрутила! Весь цей поганий режим! Не робіть тут із мене дурне теля! Пропустіть, розмову скінчено!

Рука знову сильніше здавила горло, трохи ускладнивши дихання.

— Чого ви хочете? — директор тюрми тепер знизив тон.

— Глухий? Вийти звідси!

— Як саме?

— Через браму! Як вільна людина!

— Ви вийдете через браму. Далі?

— Підженіть до тюрми коляску. Першу-ліпшу. Я маю поїхати чимдалі. Як захочу — дам про себе знати! Пан адвокат не матиме претензій, вірно?

— Так... — прохрипів Клим і зараз не брехав.

— Втеча з тюрми вважається злочином, коли тікає винуватий. Я не скоїв жодного злочину. Хіба — убив дев'ятнадцять солдатів російської царської армії. Це назвали подвигом, за це нагородили. Більше ні в кого не стріляв. Отже, те, що я в тюрмі, — помилка. За неї відповідатиме хтось, не я. Або — не відповідатиме. Ні з ким не судитимусь, якщо не судитимуть мене. Ось мої вимоги, пане начальнику.

На короткий час запала тиша.

— Я перекажу, — почувся нарешті голос Герцога.

— Потім перекажете! Коли я буду далеко звідси! Пропустіть, ну!

І вкотре всі довкола замовчали. Кошовий заплющив очі.

От натура погана, подумав про себе. Дуло біля скроні, божевільний стрілець завіграшки спустить курок — а в голові все одно не ті думки крутяться, якісь комбінації... Є, десь же є пояснення такому вчинку...

— Пропустіть, — почув розпорядження директора.
Зітхнув із полегшенням.
Видих вирвався, змішався зі свистом.

Сходами й переходами вони й надалі рухалися боком.

Виходу більше не перешкоджали, і коли нарешті прочинилася тюремна брама, Кошовий заплющив очі — за цей час встиг відвикнути від сонячного світла. Тут Ладний зупинився, роззирнувся, розтиснув ліву руку, сказав спокійно, ніби й не зривався кілька хвилин тому:

— Можете стати рівно, пане Кошовий. Але дурниць не робіть.

— Яких?

— Таких, як у камері. Не думайте напасти на мене. Вам нічого не загрожує, справді. Вже трохи лишилося.

Клим випростався, потираючи надушену шию вільною рукою.

Зараз вони стояли на хіднику перед тюремною стіною. Із заготованих вікон витикалися світлі ганчірки на знак підтримки й захвату. Зсередини також щось кричали, та чулося не так, як у коридорі. Півколом стояли озброєні наглядачі, вже добігали поліцейські, в кінці вулиці Кошовий помітив військових. Дивне видовище приваблювало перехожих, і тепер вулицю перегородив чималий натовп роззяв.

— Я гарантую вам життя, якщо ми виберемося звідси, — пообіцяв стрілець. — Ще раз перепрошую за виставу.

— То це була вистава?

— Лише в частині моїх погроз убити вас. Хоч не згоден із вами.

— В чому?

— В усьому, пане Кошовий. Ви не збиралися мене захищати.

— Помиляєтесь, — Клим знову перейшов на «ви».

— То доведіть. Ми поговоримо про це. Продовжимо розмову.

— Де і коли?

— Щойно заберемося звідси. Поки ж не робіть різких рухів. Не провокуйте.

Зараз дуло сильно впиралося йому в бік крізь легке осіннє пальто.

Цікаво.

Почулося цокання копит по бруку — до них наближалася відкрита коляска.

Або так було задумано, або Кошовий впізнав чоловіка на козлах випадково. Конем правив перевдягнений візником поліцейський агент, один із численних підопічних Кароля Лінди. Його імені Клим не знав, та й за життя бачив раз чи два, коли доводилося діяти спільно з кримінальною поліцією. Але лице відклалося в пам'яті, дарма, що невиразне, як у більшості агентів. Кошовий підозрював — директор тюрми повідомив поліцію про втечу Ладного, там негайно вжили заходів, і стрілець, на відміну від Кліма, навряд чи вгадає в цьому простецькому дядькові перевдягненого сищика. Захар явно перебував у ейфорії від вдало здійсненого плану й святкував перемогу. Що засліплювало й грало злі жарти навіть із більш досвідченими.

Упевненість у собі повернулася.

Відтак кураж випарувався.

Кошовому справді кортіло поговорити з Ладним сам на сам і послухати, що саме стрілець-утікач хоче від нього. Поліцейський навряд чи дасть це зробити. Адже далі все прогнозовано: завезе, куди скаже стрілець, за пересуванням уже наглядатимуть, Захара скрутять при першій-ліпшій нагоді, й більше Клим з ним не побалакає.

Віко смикалося.

Нарешті Кошовий зміг заспокоїти тик, торкнувшись ока пальцем. Ладний не перешкоджав, загалом даючи заручникові більше свободи руху.

Коляска наблизилася.

Всі довкола мовчали, ніби прощалися з померлим на цвинтарі.

— Уперед, пане Кошовий, — мовив стрілець, підштовхнувши його дулом. — Скоро все скінчиться. Й відразу почнеться нове. Ви здивуєтесь.

— Та куди вже більше. Здивований по самі вуха, — буркнув Клим.

— Поїхали, поїхали.

Кошовий легко стрибнув у коляску, вмовстився на сидінні. Майнуло — можна легко вистрибнути, вигравши час, і все скінчиться раніше, ніж думає Ладний. Та один раз він уже невдало ризикнув. Крім того, опинився під захистом перевдягненого агента. Отже, поліція вже дбає про нього. Краще не робити різких рухів для власного блага. Тому дозволив Ладному сісти поруч, знову вперши револьвер у бік. Вільною рукою стрілець демонстративно зняв мазепинку, махнув нею, прощаючись, тоді наказав візникові:

— Рушай. На Клепарівську.^[16]

Агент не зронив пари з уст. Мовчки й слухняно, навіть із підкресленою покорою, смикнув віжками, пустивши коня вперед. Бригідки лишилися позаду досить скоро. Клим хотів глянути назад, та Ладний тицьнув дулом, кинувши:

— Не треба, сидить рівно.

— Як скажете, — знизав він плечима.

Завернувши на Клепарівську й проминувши кілька не так давно зведених кам'яниць, якийсь час їхали прямо. Дивлячись уперед, Захар розпорядився:

— Далі завернеш на Піліховську.^[17]

— Повз неї ніяк, — буркнув візник.

— Потім тримай на Винницю.^[18]

Аж тепер Клим зрозумів план утікача. Й визнав: раніше вирахувати цього не зміг би. Діставшись Винниці, втікач мав змогу обирати з двох шляхів, котрі допомагали зникнути, й обидва були зручними. Перший — вискочити біля Кортумової гори^[19] й спробувати загубитися там, другий — податися в протилежний бік, до Брюховицького лісу.^[20] Це лиш вкотре переконало його: план, за яким діяв Ладний, продуманий до дрібниць.

Питання — ким.

Наступне питання — коли.

І нарешті — чи правду йому сказав у камері стрілець.

Думки роїлися, на певний час відволікаючи Кліма від вимушеної мандрівки. Коли побачив, що завертають до лісу, припинив сушити собі голову. Бо все одно інформації було замало, аби додуматися до чогось серйозного. Принаймні, є надія, що Ладний незабаром скаже щось новеньке, від чого все може взагалі повернутися не так, стати з ніг на голову.

Та втікач мовчав.

Навіть відсунув дуло, хоч не забирав озброєну руку, контролюючи всі рухи свого заручника. Та Кошовий бачив, як змінився вираз Захарового обличчя. Поруч із ним сиділа щаслива людина. Чоловік, мужчина — воїн, котрий виконав свій, зрозумілий поки лише йому самому обов'язок. Тепер дихав вільно, чувся переможцем і був готовий діяти далі.

За кілька годин знайомства з Ладним, які в Климовій уяві розтягнулися заледве не на день, він уперше побачив його таким.

Зараз січковий стрілець нарешті був *справжнім*.

Таким його знали бойові побратими. Таким, напевне, вперше побачила Оксана Антонів. Такого уважно слухав нині покійний доктор Франко.

Міська забудова тим часом змінилася узліссям. Вони таки їхали на Брюховичі. Щойно наблизилися до лісової смуги, Ладний голосно промовив:

— Тут! Стій, приїхали!

Візник натягнув віжки, зупиняючи коня.

— Чому саме тут? — поцікавився Клим.

— План малювали, — кинув стрілець.

— Хто?

— Яка різниця. Вистрибуйте, приїхали. Все скінчилося.

— Мені з вами йти?

— Якщо не боїтеся.

— А як боюся?

Замість відповіді Захар Ладний коротко реготнув.

Забравши дуло і вже ні на кого не звертаючи уваги, зістрибнув на землю, потоптав осінню траву, що лиш починала жухнути. Опустив правицю з пістолетом уздовж тулуба, підняв голову, — сильний, красивий, навіть вищий, ніж здавалося раніше! — підставив щасливе лице легенькому вітерцеві, який грався з верхівками грабів.

Кошовий перехопив погляд агента на козлах — той подавав знаки, тягнучи щось з-під поли.

Стрілець, хоч стояв спиною, раптом вловив рух.

Почав повертатися.

Постріл.

Куля влучила в голову, зупинивши Ладного в розвороті.

Бризнула кров, змішана з мозком.

Стрілець ще падав, як агент пригнувся, покотився з козел. Від гучного звуку рвонув незвичний до такого кінь, хоч побіг недалеко, зупинився, лишивши коляску як укриття. Поліцейський висунувся з-за неї, повів револьверним дулом, шукаючи, звідки пальнули.

Кошовий же присів, потім завалився на землю неакуратно, боком.

Перекотився, видихнув — і поплазував до Захара.

Щоб глянути в мертве, розволочене кулею обличчя.
Звісно, Клим не військовий.
Та, здається, саме такі постріли називають *снайперськими*.

Розділ шостий

Отак і лишайся живим...

Магда вже все знала.

Звідки, хто сказав — не мало значення. До війни, коли вони лиш познайомились, Кошовий ніколи не задавався цим питанням. Вона — пані Богданович, ось готова відповідь. Під час війни деякі зв'язки залишилися. Хай Магда працювала в Червоному Хресті, все одно лишалася тією ж, що й була. Ніхто, крім Кліма, не знав про її блеф із таємною картотекою, нібито впадкованою від чоловіка-поліцейського. Але зараз і сама картотека, навіть якби існувала насправді, не мала жодного значення — настільки все помінялося за два останні роки в їхньому житті, Львові, державі й світі. Тож компромат, якого ще не так давно стереглися впливові містяни, нині виглядав дитячою забавкою на фоні того, що назбиралося чи *могло* накопичитися на них протягом воєнних років.

Того, що було *до війни*, немов не існувало — стерла чиясь сильна рішуча рука.

Магда зустріла Кліма в дверях, прошепотіла одними губами:
— Живий... Ти живий...

Потім, немов воліючи остаточно переконатися, торкнулася його. Кошовий взяв її долоню у свою, м'яко потягнув до себе, чомусь боячись зробити боляче. Вона діяла сама — рвучко, сильно обняла, пригорнула, міцно притисла, знайшла губи й впилася в них, ніби хотіла висмоктати залишки життя. Так, принаймні, здалося йому.

— Двері... Двері ж... — видихнув Клим, насилу відірвавши, *відклеївши* Магду від себе.

Вхідні двері справді лишилися прочиненими, він позадкував, знайшов ручку, потягнув на себе, навіть збирався повернути ключ у замку. Та їй виявилось досить і цього: легенько вдарила по руці, аби лишив ті двері як є, і, не стримуючись, штовхнула до стіни. Притиснувши, мовила, дивлячись у вічі:

— Негідник. Негідник, ти не мав права! Ти не мусив там бути, ти...

— Магдо, ти сама чула розмову ще зранку! — спробував захиститися він. — Хіба хто знав...

— Ти завжди все знаєш! Ти ніколи не думаєш про мене!

— Припини!

— Не думаєш, не думаєш, не думаєш, ці твої чоловічі іграшки, скільки можна, щодня на війні вбивають, ти теж хочеш, хочеш, хочеш!

Вона вже не контролювала себе, молотячи кулачками по його грудях. Кошовому нічого не лишилося, як перехопити її за кисті, стиснути, притягнути до себе й вже цілувати самому. Магда відповіла, і він, захопившись, прокусив її нижню губу. Перелякався, відчувши солоне в роті, та вона не зважила, скинула капелюха з голови, куйовдила волосся, пестила щоки, смикнула за вуха в пристрасному пориві.

Знову відсторонивши, Клим як був, у пальті, підхопив її на руки.

Поніс у спальню, хитаючись і так само плюнувши на те, що помешкання лишилося не замкненим на ключ. Поклавши Магду на ліжко, нарешті почав позбавлятися пальта. Вона ж лягла, впершись на лікті, й важко, уривчасто дихала. Коли пальто нарешті впало на підлогу, і Клим узявся за піджак, вона прохрипіла:

— Та годі вже! Залиш! Швидше, ну!

І, влігшись тепер на спину, потягнула догори спідницю...

...Потім вони лежали, забувши про безлад у власному одязі. Магда попросила цигарку, Клим спробував підвестися, заплутався в штанях, і тут уперше за весь час почув її сміх — дзвінкий, щирий, ніби вона

очищалася від чогось, прощалася зі своїми страхами. Подумавши трохи, Кошовий не підтягнув штани, а скинув їх зовсім. У куток полетів інший його одяг, Магда жбурляла свій у протилежний, й обоє якийсь час лежали під покривалом, курячи й одну цигарку на двох.

Далі не йому, а їй закортіло чогось випити, й Клим як був, голяка, сходив по наливку. Після кількох чарок вони полежали вже спокійніше, далі — знову любилися, вже не так запально й без усякого контролю, ніби знайомилися наново. Нарешті Магда притулилася, примостила голову на його плечі й на диво швидко задрімала. Кошовий теж спробував — не вийшло. Вдалося зануритися в дрімоту на якихось кілька хвилин під цокіт годинника. Потім розплющив очі, втупився у стелю.

Обережно вивільнившись з-під Магди, сів, звівши худі голі ноги з ліжка.

Знайшов куриво, затагнувся, випустив дим просто перед собою, мітячи в прочинене вікно.

Отже, що це було.

Там, на узліссі, поліцейські набігли досить скоро. Відразу їх було небагато, бо ніхто не чекав на засідку. Згодом агенти вирахували приблизну траєкторію пострілу, кинулися шукати й таки знайшли місце, де сидів стрілець. Воно було підготоване, витоптане, вбивця чекав у затінку старого бука з широким стовбуром, який сам по собі був ідеальною схованкою. Від узлісся прикривали кущі глоду, і, прихилившись до дерева плечем, можна пантрувати за дорогою, лишаючись непомітним. Крім того, сонце на той час уже світило від лісу, засліплюючи тих, хто наближається з боку Клепарова.

Але готувалися, ще й ретельно.

Для чого все це?

Агенти не чіпали Кошового, займаючись своїми справами, а він, нарешті отямившись, не квапився назад. Чудово розуміючи — доведеться відповідати на масу питань. Ще й здогадувався, яких. Сам хотів би поставити їх комусь, аби мав час та, що важливіше, компетенцію. Натомість дочекався Віхури. Комісар прибув особисто, кинув на Клима нищівний погляд, проте насамперед вислухав звіти поліцейських та особисто оглянув тіло й місце засідки. Аж після того рушив назад, кинувши на ходу Кошовому:

– Їдьмо.

Розмови хоч як не вийшло. Віхуру вир несподіваних подій захопив так зненацька, що навіть він, досвідчений поліцейський, не був готовий усе розкласти логічно. Тим більше не міг нічого до пуття пояснити Клим. Єдине, що вдалося: переповісти, як став заручником. Поки говорив, комісар ураз зірвався на крик, вимагаючи від Кошового зовсім уже нелогічного звіту й засипаючи незрозумілими докорами, ще й погрожуючи самого засадити за ґрати: чорт знає за що. Климові лишалося хіба мовчки слухати, кивати, а потім, скориставшись нагодою, вставити:

— Пане комісаре, я лише людина.

— До чого тут?

— До всього. Ви забули, що мене більше двох годин тримали під дулом і що в мене потилиця розбита й болить? Також мені перепало по голові, я пережив стрес, і тепер мене справді нудить. Я не можу бути ані повноцінним свідком, ані тим більше — в чомусь звинуваченим. Вимагаю вважати себе потерпілим.

Віхура недобре зиркнув на нього, почухав долоню, склав губи ниткою.

— І?

— І накажіть доставити додому. Я нікуди не дінуся, ми обговоримо все завтра. За два дні маєте два трупи, й напевне всі сили поліції треба кинути на пошуки того, хто стріляв у Захара Ладного.

— Ви ще вкажіть мені, що робити.

— Так ви ж самі чудово знаєте: діяти слід саме так, як я щойно сказав.

Віхура промовчав, далі сопів усю дорогу, але все ж звелів завернути на Личаківську. Висадивши Кошового біля потрібної брами, нагадав — завтра вранці треба з'явитися до нього в кабінет і поїхав геть, не попрощавшись.

Так Клим виграв час. Не вповні розуміючи ще, для чого саме. Бо поки в голові малювалася картина, яку зможе зобразити будь-хто уважний лише на основі голих фактів.

Не утруднюючи себе прикритися бодай простирадлом, він підійшов до вікна. Воно виходило в глухий двір, вид упирався в глуху муровану стіну, й знадвору навіть за кращих часів жоден роззява не взяв би собі за труд заходити сюди. Хіба колись тут ще грав на

катеринці місцевий жебрак, але Клим забув, коли чув його востаннє, п'ять років тому чи більше.

Торкнувся гулі на потилиці. *Курва*, ніхто ж не здогадався бодай пластирем заклеїти. Ну, сам собі не зможе, не дотягнеться. Хай Магда поспить трохи, потім попросить її. Вперся рукою об підвіконня, затагнувся, втупився в стіну.

Ну, що маємо.

Січового стрільця Захара Ладного, відомого героя війни, затримують зі зброєю в руках поруч із трупом Олесья Косацького. Січовик мав мотив — ревності. Банально, але через це у світі коїться як не половина, то третина всіх злочинів. Як адвокат, Клим чудово знав це. Все складається проти Ладного, і небайдужий патріот Роман Гірняк просить не менш патріотично налаштованого правника заступитися за стрільця. Причому прохач переконаний: Ладний вбивця, та визнання цього кине тінь на всіх стрільців, що небажано з огляду на політичну ситуацію.

До цього моменту Кошовий погоджувався з усім.

Потім підозрюваний викладає йому свою версію подій, яку Клим як адвокат готовий прийняти. Бо видно, що прямих доказів у поліції нема. Натомість маємо типовий збіг трагічних обставин, який привів Ладного на місце вбивства. Проте стрілець *уже* готується до зухвалої втечі — звідкись у його камері взявся револьвер. А подальші події показали: Кошового той покликав навмисне, аби заручника доставили йому в камеру.

З цього моменту будь-які логічні припущення починали сипатися, мов будиночок із піску. Адже Захар не просто втік із Бригідок — він, навряд чи розуміючи це, йшов назустріч власній смерті. Виглядає, стрільця, як і самого Кліма, хтось поки невідомий використав у власних цілях.

Керував процесом з вправністю ляльководи, який смикає маріонеток за ниточки. Баламутить.

Мета всієї організованої втечі — застрелити Ладного не менш зухвало й демонстративно, ніж він сам вирвався на волю.

Покаже вбивство.

А тепер повертаємось на початок: кому потрібна така смерть?

Бо зараз єдине, в чому Кошовий не мав сумніву, — мішенню був не Захар Ладний як людина, а саме січовий стрілець. На його місці міг

опинитися будь-який інший воїн, але саме цей потрапив за ґрати в дуже потрібний комусь час.

Клим великою зтяжкою докурив цигарку майже до кінця. Озирнувся через плече на Магду — спить, мов дитина, ще й ворушить губами. Знову глянув на мур за вікном.

Ладного спровокували на вбивство Косацького, скориставшись його депресією й підгадавши потрібний момент — чи він справді нагодився на місце пригоди випадково. І в такому разі той ляльковод, який смикав за ниточки всіх, включно з ним, Климентієм Кошовим, мав не так багато часу, аби скористатися зі зручної для себе нагоди і все належним чином підготувати.

Ось воно, питання питань.

Щиглем пославши недопалок за вікно, він повернувся в ліжку, присів, налив собі ще наливки, повільно вицмулив.

Повело.

Повний несподіванок день нарешті дався взнаки.

Клим заснув, щойно голова торкнулася подушки.

— Знову ви за своє, пане Кошовий! Вас навіть стан у країні не зупиняє!

— Про що мова, пане комісарє?

Віхура потер пучками долоню, потім пальці стиснулися, лікоть зігнувся, рука замахнулася. Але він не грюкнув — *торкнувся*, поклав кулак на стіл, м'яко притиснув. Надавив трохи сильніше, порухав, ніби перетирав щось невидиме. Процес на короткий час поглинув комісара, та враз він немов згадав про людину навпроти, глянув на Кліма і аж тепер легенько стукнув кулаком.

— Встряєте в історії з легковажністю, неприпустимою й недоречною нині, коли війна й треба вважати.

— Мене захопили в заручники. Мені розбили голову, тримали дуло біля моєї скроні. Потім у кількох метрах від мене застрелили людину, і я прощався з життям, бо приречено чекав, що наступний постріл — мені. А виявляється, я сам у всьому винен, бо повівся легковажно. Отак і лишайся живим.

Віхура поклав лікті на стіл, нахилився до Кошового.

— Хочете доведу, що ви змовилися з Ладним і сприяли його втечі?

Сказано це було так просто й буденно, що Клим спершу вирішив — поліцейський жартує. Та наступної миті глянув у комісарові очі, й на короткий час йому відібрало мову. У своїй спробі говорити Кошовий сам собі та, мабуть, і Віхурі чи всякому, хто міг побачити його збоку, нагадував викинуту на берег рибу, яка ловить ротом повітря.

— Я... Сприяв? — нарешті вичавив із себе Клим.

— Ви змовилися й чудово зіграли свою роль, — вів далі комісар тоном, котрий відкидав усілякі заперечення. — Маючи велике бажання, вас навіть можна запідозрити в тому, що ви знали фінал небезпечної пригоди. Навряд були поінформовані про подробиці операції. Наприклад, могли не знати, що вас із Ладним повезуть саме в Брюховичі. Та загалом розуміли: ведете втікача на заклання.

Слухаючи комісара, Кошовий поволі опановував себе. Втрачена впевненість почала повертатися.

— Пане Віхуро, ви подумалися самі, чи оголошуєте мені вже готову підозру?

— Мав би підозру — давно б сиділи в кайданах там же, в Бригідках. Скажімо, є така думка. Принаймні, вчорашня ваша пригода від самого початку виглядає наперед спланованою операцією. Мета якої — вбити Захара Ладного.

— Тут я з вами цілком згоден, пане комісаре. Все було сплановано. Але до чого тут я?

— Почніть не з моменту, коли стрілець наставив на вас револьвер, а трохи раніше. Коли ви прийшли раптом до мене, користуючись нашим давнім знайомством, намагалися влаштувати свою зустріч із Ладним, котрий не був вашим клієнтом. Доводили — не знали його раніше. І тут, мов різдвяний дарунок, сам Ладний питається за вами, — Віхуро наставив палець на Кошового. — Він як знав, що ви сидите в мене в кабінеті. Хоча... Чому «як»? Напевне знав, іншого не припускаю.

— Думаєте, я сам йому сказав? Пане Віхуро, до вчорашнього ранку я читав про подвиги Ладного в газетах, і то — давненько. Своє — або *не своє* — припущення можете легко перевірити, дізнавшись, чи були в мене якісь контакти з Ладним раніше. Зокрема, чи намагався я вчора, перед нашою з вами зустріччю в цьому кабінеті, якимось чином зв'язатися з ним у тюрмі.

— Ви не конче робили це самі.

— Абсурд. Пане комісарє, невже ви не розумієте — це абсурдна ситуація! — Клим почав нервувати, віко смикалося. — Ще трохи, і ви скажете: револьвер Ладному в камеру теж проніс я!

— Про зброю окрема розмова.

— Так, але мене обшукували при вході в Бригідки! Думаєте, я його проковтнув перед тим, як зайти?

— Ви могли все організувати.

— Та пощо мені все це, пане Віхуро?

Комісар відкинувся на спинку стільця. Потім підвівся, зависнув над Кошовим, машинально пошкріб ліву кисть.

— Сказати? Скажу. Вчора про втечу українського легіонера говорили всі, всюди, в різних кабінетах. Дійшли ось до чого: арешт за вбивство, подальший суд і неодмінний вирок герою війни не вигідний передусім спільноті, яку Ладний репрезентує, вільно чи мимоволі.

— Спільноту?

— Ви її теж представляєте. Я прекрасно знаю про вашу нинішню громадську діяльність. Нічого не маю проти, зараз таких товариств на підтримку чи захист чогось розвелось, мов бліх на собаці. Кримінальної поліції то не стосується, поки хтось із них не влипне в кримінал. Скажімо, щось украде, когось покалічить чи уб'є. Але політична поліція й військова розвідка придивляються до всіх, хто задіяний у різних таких рухах.

— Я не шокований, — гмикнув Клим. — Чудово розумію, що мене взяли на замітку. Так це, пане комісарє, сталося ще рік тому. Забули? Я ж колаборант! — він театральнo розвів руками. — Хай усе владналося й мене ніби не чіпають. Проте очей все одно не зводять. І я сприймаю цей факт спокійно, бо не маю чого боятися. Жодної антидержавної діяльності, на користь Росії не шпигую.

— Проте ворог може використати будь-яку спільноту, не згодну з діями чинної влади, на свою користь.

— Я не займаюся нічим, що б зашкодило австрійській владі.

— Хіба? — Віхура гмикнув. — Ми з вами зараз переходимо до політики, хоча в цьому департаменті нею мали б перейматися найменше. Але нині все не так. Останній п'яниця зі смердючого брудного замарстинівського бару на пальцях розкладе вам все, що треба знати про міжнародне становище, хто переможе у війні, чому це будемо не ми і кого та за що слід негайно арештувати. Інших новин,

окрім політичних, не сприймають уже навіть жебраки. Дійшло до того, що Цюня, кишеньковий злодюжка з Клепарова, мітингує на допиті: вкрав гаманець у пана, бо в такий спосіб протестував проти його політичних поглядів!

— Такі віяння часу, — кивнув Клим. — Але як це все стосується мене?

— Прямо, пане Кошовий. Ви взялися захищати не звичайного героя війни. Легіон січових стрільців, у якому воював Захар Ладний, є підрозділом австрійської армії. Та особливість його відома навіть нам, цивільним: він складається з русинів, або, як *тепер* правильно називати, українців. Засудження когось із легіонерів за вбивство, до того ж — побутове, на ґрунті ревнощів, ще й скоєне в п'яному вигляді, компрометує в особі злочинця не лише легіон. Процес прямою наводкою б'є по всьому українському політичному й громадському руху. Хіба ні?

Клим торкнувся пучкою пальця віка, заспокоюючи тик.

А потім прямо глянув у очі Віхури.

І збрехав:

— Дотепер не дивився на ситуацію під таким кутом.

Схоже, комісар повірив:

— Можливо. Проте я готовий припустити: вас використали для того, аби стабілізувати ситуацію.

Кошовий думав так само, але доклав зусиль, щоб питання прозвучало наївно й нейтрально:

— Тобто? Що мається на увазі?

— Раніше я виклав вам версію, згідно з якою ви могли б стати головним підозрюваним у справі про вбивство Захара Ладного. Не стріляли йому в голову, але були мозковим центром, все продумали, склали план і особисто вирішили контролювати ситуацію. Втікача попередили, ви з ним розіграли виставу, а голову вам він розбив за обопільною згодою. Задля натуральності ви терпіли.

— Ви в це вірите?

— До чого тут я? В це просто повірити, пане Кошовий. І я, до речі, готовий, знаючи вас ось уже вісім років. Ви авантюрист, причому авантюри ваші досить успішні.

— Дякую за комплімент.

— Та прошу дуже, — Віхура відмахнувся. — Але моя готовність повірити не означає, що я справді віритиму. Знаєте, чому?

— Ні.

— Ви могли віддати себе в руки втікача, підіграти йому. Не сперечайтесь, це у вашому стилі. Подібний театр ви вже влаштовували, згадати хоча б лови привида в будинку на Валовій.

— Можливо, — Клим відповів стримано.

— Проте я ніколи не повірю, що ви свідомо повели людину на смерть.

Кошовому нічого не лишилося, як повторити:

— Дякую.

— Скажімо, ви почали гру, аби витягнути з тюрми Ладного. Та після його вбивства на ваших очах ви б прозріли, зрозуміли — так ніхто не домовлявся, й ще вчора виклали б усе поліції. Там, на місці, в Брюховичах.

— Іноді здається, ви знаєте мене ліпше, ніж я сам.

— Я поліцейський. Прочитувати людей — складова, котра робить мою професію, даруйте за патетику, успішною. Через те зараз створив модель ситуації, в якій ви теоретично можете опинитися. Маю на увазі звинувачення в пособництві втечі. Й буду першим, хто стане на ваш захист.

Клим утретє не знайшов інших слів:

— Дякую.

— Але в такому разі маємо інший, не менш прикрий для вас висновок, з яким ви маєте погодитись.

— Маю?

— Так. Вас використали. Стрелець чекав заручника з револьвером наготові, який йому передали раніше. Хто і як, слідство неодмінно встановить.

— Припустімо. Мета?

— Тим, хто наразив вас на ризик, важлива була персона, якій довіряють. Зокрема, я. Ну, і яка znana в Бригідках, а директор тюрми знає адвоката Кошового давно й особисто.

— З цим до мене вчора прийшов один газетяр, Роман Гірняк.

— Не знаю такого. Кримінальний репортер?

— Наче... ні, — Клим наморщив чоло, далі сказав впевненіше: — Ні. Точно — ні. Він дописує в «Українське слово», є така газета. Там

лише про політику, ви вірно описали поточний момент.

— У такому разі звідки цей ваш Гірняк дізнався про арешт Ладного? Певен — його теж використали грамотно, наосліп. Підкинули вам інформацію не прямо, а через людину одного з вами середовища.

— Гірняка я до вчорашнього дня теж не знав особисто.

— Бачте, як заплутано! — Віхура розправив плечі й тепер виглядав переможцем, який щойно розкрив злочин століття, не інакше. — Про мету питали? Спробую пояснити, хоч теж лише припущення. Легіонер Ладний, який на війні застрелив майже два десятки ворожих вояків, — герой. Ветеран війни, який приревнував та вбив суперника, — кримінальний злочинець. Але солдат, який нахабно виривається з-за ґрат, звинувачує владу в тому, що з нього роблять цапа-відбувайла, і потім гине від чиєїсь кулі, знову стає героєм, хай він водночас і жертва. В його особі реабілітоване стрілецтво. Хочете знати, хто застрелив Ладного?

— Звичайно! Ви хіба ні?

— Я теж. Але для цього ви, пане Кошовий, маєте добре подумати й спробувати пояснити мені, кому вигідно повертати всю цю операцію, аби змити бруд із українського військового легіону. Зараз відповідати не треба. Просто підкидаю інформацію для роздумів. І наполегливо, навіть уклінно прошу прийти з цим до мене найближчим часом.

— Звісно, — мовив Клим.

Він знову збрехав.

А комісара Віхуру виказали очі.

Адже в них Кошовий прочитав: досвідчений поліцейський і давній приятель йому зовсім не вірить.

Тепер стало зрозуміло, чому комісар зайшов так здалеку, починаючи цю розмову.

Віхура хотів, аби Клим *знайшов* убивцю.

Ну, хоча б допоміг це зробити.

Розділ сьомий

Страва правовірних євреїв

— Дуже перепрошую, пане Кошовий. Я поважаю вас і ціную вашу думку. Й тим не менше — ще раз перепрошую.

— Та не квокчіть уже, Шацький! От же ж манера — говорити все й нічого водночас.

— Ще раз перепрошую...

— Шацький!

— Та добре, добре. Просто не зовсім згоден із вами.

— Маєте таке право.

— Ні! Бо скільки років ми знайомі, стільки разів я мав можливість переконатися: ви праві завжди.

— Не завжди.

— Гаразд — у більшості випадків.

Йозеф Шацький сам повернувся до розмови, поки його дружина Естер поралася на кухні, тим часом подавши чоловікам каву. Точніше — ерзац, з тих, котрі нагадували про цей напій лише запахом, і то — віддалено. Чеснотю вважалося те, що його подали гарячим і додали вогкуватого цукру, який мав жовтавий відтінок. Не лише пані Шацька, а й інші жінки, з якими Климові доводилося спілкуватися, включно з

Магдою, відзначали — цукор не так добре сиплеться, як раніше, збивається в грудочки, і секрет відомий: біля мішків крамарі ставили відра з водою. Натягнувши вологи, продукт ставав важким. Тому й продавати його вроздріб ставало вигідніше: менша кількість вже коштувала більше. Боротися з цим ніхто не мав ані сил, ані бажання. Навпаки, люди тішилися з того, що бодай цукор можна роздобути трохи простіше, ніж більшість інших продуктів.

Шацький сам затягнув Кошового до себе в гості.

Дантистові з Кракідалів, однієї з найбільш бідних львівських околиць, уже перевалило за п'ятдесят. Йозеф був першим, хто простягнув Климові руку допомоги й відкрив перед ним свої двері. Але навіть тоді, вісім років тому, Шацький виглядав старшим за свої роки. Додавала не лише неслухняна, постійно скуйовджена і зовсім уже срібна кучма, а й кудлата борода, яку кохана Естер нарешті почала підстригати. Хотіла привести до ладу й волосся, та Йозеф, котрий зазвичай дуже обережно виступав проти думки дружини, вперся. Йому не хотілося відкривати м'ясисті сторчкуваті вуха, яких чомусь дуже соромився. Хоч одного разу Кошовий почув від пані Шацької одкровення: свого часу її привабили в майбутньому чоловікові саме вуха такої оригінальної форми.

Справи в багатодітних Шацьких до війни йшли рівно. Йозеф приваблював пацієнтів тим, що міг взяти менше, ніж, наприклад, його тутешній колега й конкурент Лапідус, якщо це триматиметься в секреті. Тож трудився над роззявленими ротами, не покладаючи рук і майже без вихідних. За це відвідувачі відчували до лікаря довіру й знайшли в його особі такого собі сповідальника. Говорити з відкритим ротом неможливо, але Шацький у своєму кабінеті творив чудеса, й потім пацієнти часто затримувалися або запрошували свого дантиста кудись на каву, розповідаючи йому купу львівських секретів. Так з'явилася приказка: Шацького знає половина Львова, інших Шацький знає сам. Почувши фразу вперше, Клим подумав — перебільшення. Згодом мав безліч можливостей переконатися: дуже незначне.

Йозеф дійсно знав стільки, що міг би скласти конкуренцію Шехерезаді.^[21]

І стількох, що міг би стати одним із кращих таємних агентів кримінальної поліції, аби захотів. Та це не відповідало його принципам, ділитися плітками міг лише неофіційно й з тим, з ким

вважав за потрібне. А Кароль Лінда, коли ще служив у поліції, поважав погляди Шацького і волів докладати більше зусиль для отримання потрібних відомостей, аніж вимагати від цікавого дантиста порушувати ним же встановлені правила.

Цю рису в Йозефі цінували львівські злодії. Саме через дантиста один із кримінальних королів, Густав Сілезький, свого часу навів місток до Кліма. Відтоді Шацький при потребі міг виконати неформальну місію зв'язкового: лише тоді, коли це бувало в інтересах пана Кошового.

До друга дантист звертався тільки так. Це бентежило, й не лише через різницю у віці. Та Шацький категорично заборонив «панькатися», вимагаючи, аби Клим звертався до нього тільки так. Справедливості ради, отак, із відгоном фамільярності, до нього могло говорити не так уже багато народу. Дружина частіше називала його на прізвище, натомість чоловік в очі та поза очі часто називав свою половинку *фейгале* [22].

Війна сильно вдарила по дружній родині Шацьких прямо й непрямо. Спершу їм, як і всім євреям, довелося тікати від погромів, котрі принесла з собою російська армія, зайнявши Львів без жодного пострілу. Потім, коли все трошки вляглося, зник старший син — Шмуль. Юнакові вдалося забратися разом із групою біженців. Потому, як росіяни залишили місто, від нього не було звісток, а про нього ніхто нічого не знав. Весь час, поки тут була російська влада, Шацькі тремтіли й без потреби не показувалися за межами Кракідалів. Звичайно, доглядати за зубами люди перестали, бо з'явилися значно серйозніші хвороби: дизентерія, сухоти, ледь удалося уникнути епідемії тифу, а що вже казати про вогнепальні поранення й каліцтва. Про розстріли на вулицях ліпше мовчати, як і про щоденну загибель на фронті. Засобів для існування родина не мала, й Естер почала прати в обмін на якісь продукти, а Шацький за подібну плату лікував, точніше — видирав бажаним уражені зуби.

Останнім часом майже нічого не змінилося. Хіба минулої осені раптово повернувся Шмуль, що, попри очікування, зовсім не принесло батькам радості. Юнак за часи поневірянь налаштувався войовниче, й вдома його втримати ніхто не мав сили. Хлопець налякав пані Шацьку, роздобувши десь револьвер, тепер ходив із ним, тримався надзвичайно втаємничено, і кілька разів Йозеф чув від нього про якусь

«самооборону». Естер дуже боялася, що старший син утратить в халепу, з якої ніхто не зможе витягнути. Ще й сама розшукала Кліма, аби попросити допомогти. Чим поставила його в дурне становище: він хотів прислужитися їй, та не знав, чим саме. Адже поняття не мав про коло знайомств Шмуля, й відповідно — в чому небезпека та чи є вона взагалі. Єдине, що обіцяв — при нагоді переконати юнака не ходити містом із револьвером, проте нагоди не випадало.

Поза цим, Естер далі прала, їй навіть почали трохи платити, а Шацький потроху повертав собі деякого з колишніх пацієнтів. Розраховувалися тепер неакуратно й часто — продуктами, що тішило дантиста значно більше. Хоч австрійська влада більше року як повернулася, гроші вже цінувалися значно менше. Практикувався натуральний обмін, «чорний» ринок лишалося хіба легалізувати спеціальним документом за підписом президента міста, люди навчилися не лише виживати, а й жити в нових умовах. Зрештою, за два роки з початку війни все це не мало жодного відтінку новизни.

Останні місяці Клим, зайнятий громадськими справами, не мав змоги часто бачити Шацького. Тому не здивувався, а швидше зрадив, побачивши його на вулиці — він прогулювався біля поліцейської дирекції, і старий крислатий капелюх не дозволяв сплутати його з кимось іншим. Не давши розкрити рота, Йозеф кинувся до нього, з розгону обійняв, міцно притиснув. Потім пустив, критично глянув на друга й відтарабанив: дізнався про вчорашню пригоду, не знаходив собі місця, і краще не переказувати дослівно, в якому стані була його фейгале. Тож із самого нинішнього ранку пані Шацька стала вимагати, аби чоловік біг до пана Кошового й зробив усе, аби притягнути того в гості.

— Естер хоче особисто помацати вас, — мовив Йозеф урочисто.

— Та я не маю змоги, — спробував відбитися Клим. — Перекажіть, що бачили мене живим-здоровим і навіть мацали.

— Ви знаєте мою фейгале, — строго мовив Шацький. — Мені б вистачило й цієї зустрічі. Тільки ж вона веліла, і я, не виконавши, не маю права повертатися. — Тут він зробив страшні очі, промовив з придихом: — Вона мене з'їсть.

— Хіба зовсім нема чого їсти? — Кошовий підіграв йому.

— Ось чому є! — дантист потер долоні. — Ви досі не куштували її цвіклі.

— Не мав нагоди, — визнав Клим. — Каюсь.

— Естер покається. Знаєте, то суто жидівська страва.

— Буряк?

— Та не буряк! — у голосі Шацького почулося легке дратування. — Кажу ж: цвіклі. Ви не знаєте, як жиди вміють викручуватися. Бо якщо до звареного буряку додати дрібно тертий хрін і все це перемішати, буде їдло, котре в кращі часи замінювало соус, заправлений вершками, — він захопився й уже торохтів без упину. — Коли можна було дозволити собі вдосталь м'ясних страв, до них подавали приправу, зроблену із тертого хрину та сметани. Такий композит.

— Знаю, — вставив Кошовий. — Оригінально і смачно.

— Але правовірні жиди не можуть вживати м'ясне й молочне водночас! Ось так знайшовся вихід: мішати білий хрін із червоним буряком. Нині, пане Кошовий, цвіклі стають не приправою, а основною стравою. На неї Естер вас і запрошує. А в мене захована наливка.

Останній аргумент переміг.

Рідний брат Естер програв батьківський спадок, спився й помер просто на вулиці. Вона не хотіла такої долі для чоловіка, тож категорично забороняла йому пити десь інде, окрім як удома. І то Шацький не мав змоги розгулятися під пильним оком своєї фейгале. Раніше він зривався з повідка, його затримувала поліція, й він навіть мусив ночувати у відділках, спокутуючи потім провину перед дружиною. З віком таких пригод траплялося дедалі менше, а після знайомства з Кошовим дантист, як виняток, отримав дозвіл випивати лише в його товаристві й робити це в місті. До війни Шацький зловживав, час від часу просячи Кліма прикрити його бажання трошки погуляти й розслабитися, сказавши Естер — вони були разом. Нині Йозеф сам себе обмежував, тож запрошення виглядало дуже подібним до святкового обіду.

Хотілося бодай чогось, подібного до свята.

Шмуль, як завжди, вештався десь по своїх незрозумілих справах.

Його сестри, світлоокої вісімнадцятирічної Риви, теж не було. Дівчина, як того вимагали віяння часу, пішла на сестринські курси. Іді недавно виповнилося чотирнадцять, й вона відчувала себе найбільш

нешасною в родині — тепер уся турбота про восьмирічного Дені лягла цілковито на її плечі. Раніше молодшого брата вони хоча б ділили з Ривою, допомагаючи так матері. Але зараз старші жінки були при ділі.

Єдиною розвагою, точніше — єдиним, що давало змогу урізноманітнити Ідине життя, став обов'язок носити клієнтам випрані штани й сорочки. Важчі клумаки вони забирали самі. Та все одно Іда мусила брати Дені з собою й весь час тримати малого за руку, аби не загубився в місті. Клим саме розминувся з меншими дітьми, і дівчинка засоромилася: не гостя, до якого вона давно звикла, а того, що старший поважний чоловік побачив її в момент, коли мама завершувала спаковувати випрані й напрасовані жіночі панталони великого розміру.

Естер Шацька, на відміну від чоловіка, зберегла дивну властивість не мінятися. Господиня дому була такою ж, якою Кошовий побачив її вперше вісім років тому. Однакова на зріст із чоловіком, трохи заширока в талії — далися ознаки пологи, до того ж Естер народжувала не чотири, а п'ять разів, перша дитина прожила лише три дні. Смоляного кольору волосся не торкнулася найменша сріблина, воно, як завжди, було закручене тугим вузлом на голові й нагадувало велику гулю. Хіба збільшилося зморщок.

Вона внесла цвиклі у глиняному полумиску, поруч поставила тацю з хлібом, дала тарілки, прибори й без вагань поставила три чарки на грубих ніжках. Появу запечатаної пляшки наливки Шацький супроводив таким багатозначним поглядом, ніби факт став його особистою заслугою й засвідчив авторитет у родині. Естер тим часом діяла так, як мав би чинити чоловік: відкоркувала й налила спершу гостеві, потім — собі, так само повну, і нарешті — Йозефу, не набагато, але менше. Шацький почмокав губами, похитав головою, взяв чарку за ніжку двома пальцями й підвівся, перехоплюючи ініціативу:

— Пане Кошовий, — промовив урочисто. — Вчора ви врятували життя двом особам.

— Кому? — подив вийшов щирим.

— Мені та моїй фейгале. Ви були за півкроку до смерті. Якби так сталося, повірте — ми б з Естер не пережили вас надовго.

— Та що ви таке мелете!

— Він справді трохи перебільшує, — вставила Естер. — Але горе наше не знало б меж. Тому дозвольте привітати вас у нас цілим та

неушкодженим. Нині не так багато свят чи бодай просто щасливих подій, і маємо одну з таких.

Клим вирішив не перечити, почаркувався й випив. Коли кожен впорався із першим шматком хліба з накладеною буряковою гіркою, Естер поцікавилась:

— Так про що ви тут так голосно сперечалися? Розумію, Шацький не вміє говорити тихо. Але він аж надто запально в чомусь вас переконував.

— Я наполягав, що зараз той рідкісний випадок, коли пан Кошовий помиляється.

— А я доводив — помиляюся частіше, ніж мені б самому хотілося.

— Про що мова?

Шацький зиркнув на дружину, взяв пляшку, знову налив, цього разу собі — трохи більше, Естер — трохи менше, покрутив чарку в руці, міцніше стиснувши товсте скло пучками.

— Пан Кошовий переконаний: комісар Віхура хоче, аби він сам шукав убивцю. А я з ним не згоден. Хоч за інших обставин навіть не став би сперечатися.

— Ет, Йозефе, хіба то принципово?

— У цьому випадку — так.

— Тобі яка печаль? Хіба пан Кошовий уперше на нашій пам'яті встряє в таку халепу?

Шацький підніс пальця, похитав ним.

— О! Чули, пане Кошовий? Моя фейгале чудово розуміє — ви влазите в халепу. А все через хибну думку про себе, як про, ще раз перепрошую, пупа землі.

Він відпив половину, демонстративно поставив недопиту чарку поруч із своєю тарілкою, схрестив руки на грудях. Естер зиркнула на Кліма:

— Пупа землі?

Клим знизав плечима:

— Шацький має право робити будь-які висновки.

— Не помічала раніше за вами й половини тієї пихи, яка визначає самовпевнених павичів.

— Я помічав, — сухо мовив Кошовий. — І зробив із цього висновки. Бо через мою гординю загинула та, кого я кохав і яка любила мене. Історія з Різником охолодила, витверезила, міцно поставила на

землю. Позбавила самовпевненості, так це точно. Але я переконаний: сьогоднішня зустріч з Віхурою мала на меті підштовхнути мене самому почати пошуки того, хто вбив стрільця.

— Ви дурите себе! — звився Шацький. — Естер, скажи йому хоч ти! Пан Кошовий щойно уникнув не однієї — двох куль! Його міг застрелити той навіжений втікач! А потім — такий самий навіжений, котрий розвалив утікачеві голову! Це вже не іграшки, бігме, не іграшки, пане Кошовий!

— А раніше були іграшки? Наприклад, коли ми з вами сиділи в пивниці будинку на Валовій і чекали, поки холонокровний сапер підірве обох?

— Часи інші, як ви не розумієте! — Шацький не збирався заспокоюватися. — Вас просто завела вся історія! Ви ризикуєте ні за що! Поки йшли сюди, ви наговорили мені стільки, що не лишається сумніву — за тим влучним стрільцем стоїть ціла таємна організація! І тепер ви, пане Кошовий, шукаєте причину, яка дозволить вам зайнятися тією справою й почати пошук! Самостійний, як завжди! Куди ви лізете? Чому не бережете тих, хто вас любить? Мене — нехай, Шацький не така вже цяця. Але — пані Магда, мої діти, нарешті — Естер!

Йозеф для переконливості показав на дружину, і жест вийшов незграбний: рукав зачепив чарку, звалив її, рідина розлилася по столу. Дантист зойкнув, підхопився та під суворим поглядом Естер знову сів. Поки вона ходила по ганчірку й витирала калюжку, всі мовчали. А тоді заговорив Клим:

— Дуже ціную вашу турботу, Шацький. Звісно, не хочу завдати горя ані вам, ані пані Естер, ані тим більше — пані Магді. Проте дозвольте пояснити хід моїх думок, — він вмовився зручніше. — Комісар під час розмови кілька разів наголошував на очевидному: ми давні знайомі, добрі приятелі, часом можемо бути однодумцями. Проте ми в жодному разі не друзі, особливо коли стосується справ. Зокрема, Віхура не повинен і не має права розповідати мені подробиці поліцейського розслідування. Так, учора вранці він показав мені записи січовика, бо це, на думку Віхури, вагомий доказ проти нього. Згодом уже від самого Ладного я почув його версію появи записки. Навіть з урахуванням обставин, за яких це було сказано, погоджуюсь як правник: трактувати лист справді можна двояко. Для прокурора —

декларація про наміри вбити суперника. Для адвоката — емоційна сповідь, яка мала на меті *запобігти* вбивству.

Він перевів подих, і Шацький скористався з цього.

— Пане Кошовий, два погляди на один факт — то повсякдення, звичайна, побутова справа. Моя фейгале завжди мала власне розуміння причин, з яких мене свого часу забирали ночувати до ранку в поліцейський відділок. І мої пояснення, спроби донести, що рухало мною, коли заходив до того чи іншого бару, вона до уваги не брала.

— Дивна аналогія, але хай, — кивнув Клим. — Так чи інакше, комісар показав мені записку Ладного, бо я претендував стати його адвокатом. Нічого секретного Віхура не розголосив. Вірте чи не вірте — зміст ще до вчорашнього вечора був би опублікований у популярних газетах. Нема особливого сенсу приховувати від публіки очевидні речі. Тим більше коли йдеться про звинуваченого героя війни, і частина суспільства налаштована проти влади, котра фабрикує справи проти героїв. Ви ж знаєте політичну ситуацію: українська громада вже бурлить. Рішення оприлюднити докази могло б частково зняти напругу. Коли війна, це не шкодить. Згодні?

Шацький і Естер мовчки кивнули.

— Отак. А нинішня наша розмова відрізнялася від учорашньої. Віхура, мов картковий шулер у парній грі, здав мені купу козирів, яких би за інших обставин я не мав ніколи. По суті, шановне панство, комісар склав докупи факти, половину з яких я б не знав і просто так не дізнався. Бо, повторюся, людям із вулиці про таке не кажуть. А те, що я був заручником утікача, котрого потім застрелили в мене на очах, не дає мені жодних преференцій. Розслідування мене жодним чином не стосується. Питання: для чого Віхура розклав усе по полицках саме переді мною? Для чого спершу повернув ситуацію так, ніби я — спільник Ладного і мене в цьому легко звинуватити, навіть знайти докази, а надалі — спростував своє ж твердження? Скажу: лиш для того, аби в такий спосіб пояснити мені весь ланцюжок. Який ви, Шацький, називаєте діяльністю таємної організації.

— Скажете — її нема?

Клим відповів не відразу.

— Організація складається вже з двох осіб, — мовив нарешті. — А тут діяло явно не двоє. Бо хтось мав вирахувати Гірняка, який приніс мені новину. Водночас організовується передача зброї в Бригідки, а

заразом — інструкцій для Ладного. Той діяв за планом, виконував його чітко, як військовий. Нарешті, постріл із засідки зроблено фахівцем високого класу. Такі люди не знаходяться випадково і навряд погоджуються працювати на окрему приватну особу, яка нікого не представляє. Не ображайтесь, Шацький, але ви робите з набору цих фактів правильні, проте — поверхові й односторонні висновки.

— Тобто?

— Так про організацію! Вона існує, і вже використала задля своєї мети щонайменше двох: Романа Гірняка й вашого покійного слугу. Далі треба зрозуміти мету, але Віхура знову підказує — з очевидного вбивці комусь треба було зробити не менш очевидну жертву. Я справді не Бог і не пуп землі, мої можливості не безмежні. Проте якби дійсно взявся захищати Ладного в суді, моїх умінь та знань вистачило би, щоб розвалити справу. Зважте хоча б на згадану вже різну трактовку записки. Потім — дуже дивна історія зі свідком, який послав у правильному напрямку військовий патруль і зник, а мав би не відходити ні на крок, дати свідчення, здобути для себе трошки слави. Допоміг злапати вбивцю, не жарти, більшість людей марнославні. Словом, Шацький, провина стрільця вже не очевидна, і так чи інакше я б зміг поміняти суспільну думку вже під час першого публічного слухання. Але метою було не виправдання Ладного, а саме вбивство. Або він комусь заважав, або — ним хтось прикривається. Друге ймовірніше.

— Чому? — поцікавився Шацький.

— Ой, навіть мені то зрозуміло, — втрутилася Естер. — Якщо людина заважає іншій людині, її катруплять, не чекаючи довго. Таке життя, нема на те ради.

— Браво, пані Естер! — не стримавшись, Кошовий двічі плеснув у долоні. — Скільки себе пам'ятаю, завжди даєте вірні підказки. Тепер — не мені, а рідному чоловікові.

Шацький ображено надув губи, взяв пляшку і, переконавшись, що крім нього в усіх налито, наповнив свою.

— Як бачите, комісар ніби між іншим, шпетячи мене на всі чотири боки, виклав зведені до купи факти, без яких не можна визначити напрямок пошуку вбивці. Отже, висновок: Віхура задав мені цей напрямок. Бо так чи інакше я — зацікавлена особа, вже втягнута в історію, ще й вмотивована. Обстановка, маю на увазі політичну, не

надто сприятлива для того, аби австрійська кримінальна поліція в особі поляка почала ворушити різні національні спільноти без наслідків для влади. Будь-який подібний крок негайно переведе розслідування з кримінальної в іншу, згадану вже політичну площину. Це означає — слідство банально забалакають. Комісарові ж потрібен результат. І він справедливо переконаний: ніхто краще за мене, особи перевіреної та самостійної, все не залагодить. Статус Віхури не дає можливості сказати мені так прямо. Але ж ми двоє все зрозуміли. Я вас переконав, Шацький?

Йозеф знову помовчав, похитав головою.

— Переконали. Переконали в ницості вашого приятеля, комісара Віхури. Він імітуватиме діяльність, а вас кидає в самісіньке пекло, лишаючи без прикриття.

— І знову ви неухажні. Хіба забули? Він наголосив: ніколи не повірить, що я підіграв організаторам втечі й навмисне повів стрільця на смерть. Неодмінно виклав би мені відомі поліції факти, аби знав щось про це. Я не співучасник навмисного убивства, і навряд чи колись ним стану.

— Це робить вам честь, — буркнув Шацький, не знайшовши інших слів.

— Дякую. В даному випадку честь, хай би як пишно не прозвучало, є запорукою того, що я, йдучи по сліду, не буду приховувати від поліції своїх висновків. Кажете, Віхура хоче чужими руками красти сливи в сусідському саду? Нехай собі. Він не заважатиме, чого не було раніше, і в цьому вже плюс. Тим більше, я напевне знаю, з чого треба починати. Відповідь на деякі питання в мене може з'явитися ще до вечора, або — завтра зранку. Якщо пані Естер дозволить вам допомагати мені й відпустить зі мною, — Клим повернувся до господині, приклав руку до серця. — Під мою відповідальність.

— Та беріть уже його, — зітхнула вона. — Хіба під вашу, бо знаєте ж — сам за себе Шацький не часто ладен відповідати.

— Хіба сам не захоче, — посміхнувся Кошовий. — Бо ось щойно лякав страшною небезпекою, яку таїть ця справа.

Йозеф випнув груди.

— Небезпека — так. Це якби ви почали сам, без допомоги. Нас двоє, а значить, за свої тили можете бути спокійні.

Сказано серйозно, навіть декларативно.
Та розрядило — Естер теж посміхнулася.
Дзенькнули зсунуті чарки.

Розділ восьмий

Голова обертом

Без розмови з Гірняком справа не зрушиться.

Ця зустріч входила в найближчі Климові плани, які довелося відсунути на ті кілька годин, що витратив на візит ввічливості. Щодо Шацького, то Кошовий від самого початку не мав наміру залучати його. Певною мірою той мав рацію: гра, яка починалася, була небезпечною, і не було гарантій, що одного разу снайпер не візьме на мушку самого Кліма. Однак Шацький — надійний, перевірений, додаткова пара ніг, рук, очей, а головне — вух. До того ж нічого такого, з чим дантист не міг упоратися, Кошовий не збирався йому доручати. Поставивши задачу, зайнявся менш вдячною справою — пошуками Романа Гірняка.

Та знайти його у Львові непросто.

Редакція «Українського слова», де той мав би бути, виявилася зачиненою: на газету наклали штраф за черговий занадто радикальний допис. Тираж не вилучили, бо примірники вже розійшлися. Та удар по фінансах зробив неможливим підготовку нового числа, і зараз справа залагоджувалася. Єдине, що вдалося з'ясувати точно: автор того

скандального допису — не хто інший, як Гірняк. Чомусь Кошового це не здивувало.

Де здібати кореспондента, до пуття не знав ніхто з опитаних Климом його колег, котрі засідали в найближчій від редакції кав'ярні й обурювалися діями австрійської влади. Прикинувши подумки маршрут, Кошовий обійшов усі заклади, де в цей час можна було зустріти українців. Успіхом похід не увінчався, та при цьому Клим виявив цікаву річ: Гірняк переважно уникав подібних зібрань, тримався осібно, і, хоч прізвище та публікації знали всі опитані, не кожен міг згадати, який той пан із себе. Хоч оригінальна форма носа найперше кидалася в очі разом із вусами.

Нічого конкретного не з'ясувавши, Клим подався до себе в контору на Шевську. Хоч приміщення давно не слугувало нотаріальною конторою, успадкованою від Стефана Штефка, очільника маленької компанії «Штефко і партнери», Кошовий з огляду на теперішню діяльність перетворив її у щось на зразок свого штабу. Чи, точніше, громадської приймальні. Заходив туди щодня, бо на Шевську йому доставляли пошту, якої набиралося багатенько. Крім того, за обопільною домовленістю в контору приходили колеги, якщо виникала потреба зустрітися й обговорити поточні справи. Про таке домовлялися заздалегідь, але траплялися й термінові зустрічі. Вони виникали зазвичай без попередження, спонтанно, стихійно й збирали зацікавлених або в дружніх редакціях, або частіше — в певних кав'ярнях чи рестораціях.

Побачивши на протилежному боці Романа Гірняка, він знову не здивувався.

— Ніби так і треба, — мовив, потиснувши простягнуту руку. — Дали свою картку, але не сказали, що мені доведеться бігати хортом, шукаючи вас.

— Вам досить було вступити до нашого приміщення.

— Не застав вас там.

— Але ми розминулися. Мене справді складно знайти в якомусь постійному місці. Специфіка така, ніде не протираю штани довго. Вовка, знаєте, ноги годують. Я ж вільна людина.

— Не сумніваюсь.

— Поки ви бігали, як кажете, хортом, я нудькую тут, під дверима.

— Але ж ви знаєте, де моя контора. Картки я вам, здається, не давав.

Гірняк гмикнув і подивився на Кліма, мов учитель на школяра, хоч за віком вони не надто різнилися.

— Пане Кошовий, я знаю вашу хатню адресу. А вона навряд значиться на картці. Це, — він показав кивком, — не менш відоме місце у Львові, ніж ратуша чи приміщення Галицького сейму.

— Добре, хоч із Бригідками не порівняли, — жарт вийшов похмури́м. — Гаразд. Коли вже знайшлися, треба поговорити.

— Та я зрозумів.

Витягнувши з кишені пальта ключ, Клим повернувся спиною до Романа, вовтузячись із замком.

— Пане Кошовий!

Гукали з іншого боку, він повернувся на вигук.

Побачивши, хто це, зітхнув приречено. Сподівався — не так голосно, візитер не образиться, сприйнявши на свій рахунок.

А їх було ще й двоє.

Одного Клим бачив уперше. Іншого знав давно і надто добре, аби зрозуміти: є щось кармічне в їхньому знайомстві. Високий, худий і постійно неспокійний Василь Громнишин ще до війни створював і очолював в українській спільноті Львова все, що можна було створити й очолити. Вчитель — природничник за фахом, він під час першої зустрічі керував товариством «Братні» й, на Клімів неупереджений погляд, займався переважно тим, що шукав — і знаходив! — кошти на утримання свого товариства. Якщо Громнишину не вдавалося щось очолити, він входив до керівництва інших організацій, називався членом редколегії всякого українського видання і першим підписував різні відозви до австрійської влади.

Перед війною, коли Кошовий брав участь у підготовці судових процесів проти москвофільських активістів, гіпертрофована активність Громнишина стала в пригоді. Він міг собі дозволити й дозволяв говорити, вірніше — викрикувати те, за що інших, більш поміркованих, могли притягнути до суду й навіть засудити. Притому радикалом пан Василь себе не вважав, ніколи не рубаючи з плеча й завжди маючи шлях для відступу чи маневру. Хоч від Громнишина завжди було більше шуму, ніж реальної користі, він усе ж був не

стихією, якою здався всякому, хто бачив його вперше, а досить тверезим стратегом і тактиком.

Порядок денний він формувати дуже хотів, але не міг через узяті на себе надмірні обов'язки, котрі парадоксальним чином робили його водночас значущим та незначним. Тим не менше, пан Василь вважав себе творцем великої політики, хоч бажання бути всюди розчиняло його, роблячи одним із маленьких мешканців жвавого мурашника.

Він та його мовчазний і незнайомий Климіві супутник наблизилися з боку, протилежного тому, де зараз тупцяв Гірняк.

— Ми були у вас удома! — повідомив Громнишин так, ніби це була головна новина нової доби, і на нього навіть озирнулося кілька перехожих. — Вас не застали!

— Я підозрював, — мовив Клим.

— Ваш домовласник теж не знає, де ви сьогодні можете бути.

— Я панові Зінгеру не звітую.

— Але, пане Кошовий, то є безвідповідально з вашого боку!

Клим кинув погляд на Гірняка. Зрозумів — той не в захваті від появи товариства. Кошовий так само не тішився. Розмова з Гірняком зараз була для нього важливішою, ніж вислуховування прожектів найактивнішого серед діячів української політичної громади. Своєю чергою Громнишин, вгляdivши Гірняка, стиснув губи ниткою, демонструючи тим самим своє небажання бути у його товаристві. При ньому Кошовий не міг собі дозволити обговорювати справи з Гірняком. І навпаки — присутність публіциста помітно напружувала інше товариство.

Знову взявшись за замок та нарешті впоравшись із ним, Клим гостинно розчахнув двері:

— Прошу заходити, панове.

— З вашого дозволу, переговоримо пізніше, — кинув Гірняк, торкнувся краю пом'ятого капелюха. — Честь.

— Хоч скажіть, де і коли вас знайти, — Кошовий намагався зберігати світськість до останнього.

— Вже маю справи. З вашого дозволу, завтра.

Клима це зовсім не влаштувало, бо ламало всі плани.

— Звісно, нехай буде завтра.

Громнишин виставив уперед підборіддя, демонструючи, як йому не цікаво. Натомість Гірняк сприйняв публічне неприйняття спокійно.

Здається, йому це навіть сподобалося. Знову відсалютувавши, він повернувся, перейшов на інший бік вулиці й закрокував геть, заклавши руки за спину.

— Даруйте, якщо зашкодили, — сказав Громнишин. — Хоч не знаю, які серйозні розмови можуть бути у вас із подібними панами.

— Чим він вам не догодив? — зітхнув Кошовий.

— Та не треба мені годити! Але окремі публікації окремих діячів засадничо шкодять нашій спільній справі!

— Пане Громнишин, я давно вам казав: не треба монополізувати патріотизм.

— Пане Кошовий, тут не йдеться про жодну монополію! — відмахнувся той. — І чого стоїмо при вході, привертаємо увагу? Давайте вже зайдемо, бо хочу де з ким вас познайомити і маю при цьому важливу розмову.

У своїй манері Василь Громнишин легко перескочив із теми на тему.

Інколи це не шкодило процесам, лише сприяло.

Бо звичку циклитися на інших, тим більше тих, хто дратує й не подобається, цей діяч підміняв манерою зациклюватися винятково на власній персоні.

Один за одним зайшли всередину.

Клим ступив останнім, щільно причинив двері.

Чоловіки не скинули верхній одяг.

Кошовий робив це завжди, навіть коли в конторі було зимно — йому затишніше було вести справи без пальта, це налаштовувало на діловий лад. Тепер він лишився в ньому демонстративно, натякаючи: часу в нього небагато, про зустріч не домовлялися, тож краще коротко й по ділу. Візитери або все зрозуміли, або самі не збиралися довго затримуватися, тому лиш зняли капелюхи.

— Рекомендую — Михайло Снігур, — кивнув на супутника Громнишин і додав так, ніби це мало значення: — Пан Снігур — буковинець, тож має румунське коріння.

Новий знайомий коротко й міцно стис Климову руку.

— Чим можу служити?

— Не лізти.

Говорив Снігур коротко, хрипато, а тон не передбачав подальших дискусій.

— Звучить погрозою.

Кошовому не імпонувала така манера. Хоч інших підстав не було, вже перейнявся до нього антипатією. Й вочевидь не приховав цього.

— Я вам не подобаюсь, — констатував новий знайомий.

Сіпнулося віко.

— Ми не на оглядинах, шановний. Прийшли до мене, аби з перших слів чогось вимагати.

— Панове, дуже прошу, не сваріться вже, — метушливо втрутився Громнишин. — Моя помилка, маю все пояснити!

— Я сам.

Вийнявши з кишені коробку французьких цигарок, Снігур спершу пригостився сам, потім простягнув Кошовому.

— А раптом тут не вільно курити?

— На столі попільниця, в ній — недопалки. Трубка миру, не кривіться.

Хай там як, а кортіло. Клим знизав плечима, пригостився, підкурив від сірника, простягнув вогонь новому знайомцеві.

— Найгірше, що могло статися, — ваша вчорашня пригода, — мовив той.

— Тепер ясно, — кивнув Кошовий. — І ви прийшли говорити про Ладного. Не лізти я маю в його справу, так? А хто вам сказав, що я в неї влізаю? Які я взагалі маю повноваження? То поліцейське розслідування.

— Коли це вас зупиняло?

Клим відчув, як починає заводитися.

— Пане Громнишин, рекомендуйте мені вашого колегу ще раз. Бо я не зовсім розумію, на який підставі незнайома особа мені щось забороняє, ще й таким наказовим тоном.

Громнишин зиркнув на свого супутника.

— Пан Снігур представляє стрілецьку Доповнюючу сотню.^[23] Умови, в яких об'єднані українські політичні сили змушені працювати... хтось компетентний мав би дбати про безпеку діяльності. Він служив у легіоні, дістав поранення коло Семиковець,^[24] звільнився з війська. Тільки так може виконувати місію, за яку взявся тепер.

— Який зв'язок?

Снігур кахикнув:

— Відразу бачу далеку від війська людину, пане Кошовий. Хоч сам донедавна був цивільним, інспектором чернівецької залізниці.

— Недавно?

— Два роки тому. Знаєте, як двадцять, — тепер говорив трохи спокійніше. — Не повірите, часто бував у Петербурзі, мав багато друзів серед росіян і вважав себе шанувальником їхньої культури. Особливо поезії, тримав удома російські видання. Вигріб усе і відніс російським солдатам у казарму, коли терпець урвався, — схоже, Снігура починало заносити. — Коли царська армія зайшла в Чернівці, я спершу не перейнявся. Навіть пояснював перепудженим колегам — усе буде добре, це культурна нація, вони поведуться цивілізовано. Знав бургомістра особисто, тож попросився у склад делегації, яка зустрічала військо. Почувши від мене російську, хай трохи ламану, російський офіцер відразу перевів мене до іншої групи.

— Заручники? Може, в готель «Чорний орел»?

— Правильно розумієте, пане Кошовий. Тримали в «Чорному орлі». Потім, коли містяни обміняли контрибуцію на нашу свободу, я ще думав — помилка, непорозуміння, когось за це покарають. Але на залізничній станції, просто з вікон мого розгромленого кабінету, бачив, як солдати перевантажували продукти з вагонів на вози. Залізницею чомусь не хотіли везти здобич, тож ладнали справжні каравани. Потім дізнався — частину харчів солдати залишали собі в казармах. Хоч армійське постачання в них було налагоджене добре. Наступними днями в місті почався справжнісінький, дикунський, дослівно азійський вандалізм. Заправляли всім козаки, і скаржитися на них не мало сенсу. Комендант на кожне таке подання відповідав: «Це війна». Я з поваги до бургомістра якийсь час ще тримався в створеному ним невеличкому штабі, куди зібралися впливові колись у місті люди. Думали, хоч якось можна стримати безчинства. Та всі мої апеляції бодай до культури пролітали повз нових володарів. Ось тоді я здався.

— Що значить — здалися? Знову пішли заручником, тільки добровільно?

Снігур гмикнув:

— Кажу ж, приніс солдатам усі російські книги, які мав. А потому, користуючись тим крихким статусом службовця ратуші, який мав, без перешкод вибрався з міста. Документи дозволили дістатися ближче до

лінії фронту. Раніше у місті стояв стрілецький корпус, вояки відступили разом із армією. Оскільки бургомістр мав уявлення про розташування військ по обидва боки фронту, ми, його служба, теж знали про це. І я приблизно міг уявити, де саме можуть стояти наші стрільці. Тому пробирався в тому напрямку і в жовтні вже був у легіоні. Вишкіл пройшов у Аннанберзі,^[25] у відставку вийшов підхорунжим.

— Ви наче звітуєте мені, пане Снігур.

Збоку розмова справді виглядала так, але Клим, сказавши це, негайно пошкодував. Бо риси співрозмовника враз загострилися, на лице повернулася тінь, очі звузилися, тон помінявся. Тепер підхорунжий у цивільному знову перейшов із довірчого тону на рубані фрази.

— Я вам не підзвітний, шановний добродію. Описав вам свою одісею, аби зрозуміли моє право вимагати звіту від вас.

— Навіть так? Право? Це вже цікаво. Про що ж, на вашу думку, мушу звітувати?

— Ви напевне говорили з Ладним перед його загибеллю. Хочу знати, що саме він вам сказав.

Тепер гмикнув Кошовий, зиркнув на Громнишина, котрий уже помітно нервував і почувався ні в сих ні в тих.

— Пане Василю, хоч ви поясніть, що відбувається. Я на допиті? Ви привели мені поліцейського?

— Не варто пашекувати, — мовив Снігур, хоч зверталися не до нього. — І поставтеся до нашої розмови серйозно, а не як глибоко цивільна особа.

— Ця цивільна особа, до вашого відома, двічі встигла посидіти в тюрмі. Спочатку запроторили росіяни за доносом москвофілів. Потім — австрійська влада, вже за повідомленням своїх, українців. Котрих я, до речі, знаю добре. Так склалося, роблю спільну справу з тими, хто обізвав мене колаборантом.

— Від помилок не застрахований ніхто, — озвався нарешті Громнишин.

— Мудро сказано, — підхорунжий тицьнув у його бік. — Нашу зустріч ініціював я. Аби вберегти вас від помилок, пане Кошовий. Бо може так статися, знову втратите довіру через підтримку зрадників.

Запала тиша.

— Отак, значить, — протягнув Клим, розминаючи між пальців залишки цигарки, попіл кришився на носок його черевика. — Хто ж у нас тепер зрадник?

— Захар Ладний.

З вуст Снігура це прозвучало вироком.

— П-ф-ф-ф! — голосно видихнув Громнишин.

Обертом пішла голова.

Кошовий на мить заплющив очі, подумки порахував до десяти, відкрив, проговорив:

— Поясніть.

— Зволите, — кивнув підхорунжий. — За два останніх роки я пережив і побачив стільки, скільки не бачив за попередні тридцять три. Доживши до віку Христа, я потім наче прозрів. Тепер усяка особа, котра дотична до чогось підросійського, для мене є зрадником. Повторюся: ніколи не думав, що колись казатиму такі речі, тим більше — незнайомій людині. Та я начуваний про вас, пане Кошовий. Ви донедавна так само уникали активної діяльності в українських політичних та громадянських рухах. Пан Громнишин тому свідок, і не лише він.

— Чекайте...

— Ви заждіть! — гаркнув раптом Снігур. — Два роки війни нічому вас не навчили! Світу, в якому ви оберталися до її початку, вже не існує! Промисловці, богема, світські леви й левиці, модні зібрання, де говорять про все на світі, окрім реальності, якої вперто не помічають! Війну допустили ви!

— Я? Особисто?

— Балакуни та ліберали! Сам таким був, тому мене так само стосується! Але я, на відміну від вас, прозрів і визнаю помилки! — сказавши це, підхорунжий трохи заспокоївся. — Загравання з ворогом зведе наш рух на пси. Захара Ладного або збиралися використати, або вже використовували у своїх інтересах ті, кому треба швидко і гучно дискредитувати українську справу.

— Ходите колами. Поясніть.

— У нього в кімнаті знайшли листівки та брошури. Типові зразки російської пропаганди.

Кімната знову гойднулася.

— Коли?

— Незадовго до його арешту. Ладний, як відомо, останнім часом забагато пив, цим самим лиш поглиблюючи депресію. Двері кімнати в притулку не зачиняв. Один із стрільців зайшов провідати, самого не застав, але оте барахло лежало на ліжку.

Кошовий уже опанував себе.

— Хіба Ладний читав російською?

— Мабуть, раз агітація була в нього.

— Самі кажете — кімната не зачинялася. Де гарантія, що йому не підкинули?

Снігур глянув на незвично мовчазного Громнишина.

— Правда ваша. Справжній адвокат, бо слизький. Уже починає вигороджувати.

Це починало набридати, пора переходити в наступ.

— Тепер послушайте мене, панове, — у голосі Кліма брязнув метал. — Ви прийшли до мене, вважаєте, додому і звинувачуєте чорт знає в чому. Я не повинен кудись лізти і невідомо про що звітувати. Ви забираєте мій час пустими розмовами, і вже мушу виправдовуватися, хоч не розумію, за що. Ходите колами, замість пояснити коротко, чітко. Так-так, пане Снігур, по-військовому. Бойові операції теж так планували?

— Ви нічого не знаєте про бойові операції, — парирував підхорунжий. — Коротко, чітко? Прошу дуже. Захар Ладний, ваш покірний слуга, загалом усі січові стрільці хоч перебувають у окремому національному корпусі, водночас є на службі в австрійській армії. Легіон не живе за своїми, окремими правилами. Тому, якщо лікарі вважають подальшу службу можливою, солдати та офіцери мають по одужанню повертатися до маршової частини. Ладний — герой війни, але його визнали непридатним для подальшої служби. Крім того, переживав інтимну драму, чого, я вважаю, жоден із нас під час війни не має собі дозволяти. Жив у притулку, був неприкаяним, отримувал якесь невеличку допомогу. Не треба докладати багато зусиль, аби підштовхнути хлопа в подібному стані до краю прірви. Тобто — до зради, — він перевів подих. — Пане Кошовий, його агітували, обробляли, накручували проти чинної влади. Яка його, ветерана й героя, нібито кинула напризволяще, прирекла на злиденне існування. Також йому обережно й впевнено товкли: українська громада, українська суспільність теж відторгає його. Найперше —

через спосіб життя, який той вів. Ще трохи, і Захар Ладний почав би вголос говорити речі, які були б проти влади і конфліктували б з нашими державницькими справами. Хіба ви не знаєте, що рівновага між офіційним Віднем і галицькими українцями дуже хистка? Варто там почути й побачити, як наші герої, яким багато хто довіряє, поводять себе агресивно по відношенню до чинної влади, шальки терезів гойднуться не на нашу користь.

— І це — в той час, коли ми нарешті можемо претендувати на автономію, вважайте — давно бажану державність, під австрійським крилом! — не стримався Громнишин. — Пане Кошовий, ляхи за подібне подякують таким, як Ладний! А кацапи нагородять орденом!

— Гаразд, — погодився Клим. — До походження тих агітаційних матеріалів далі маю питання. Але чому, знайшовши їх, ви не вжили заходів відразу?

— Заходів — до Ладного? — перепитав Снігур. — До правдивого героя війни? Отак узяти й рубонути? Хто б не розколював нас із середини, ці особи чудово знають, куди бити. Ладного міцно захищав власний статус. Навіть пиятики йому пробачали. Через те вирішили трошки почекати, придивитися. Можливо — ще й зловити за руку ворожого агітатора.

— Я б назвав таких шпигунами, — додав Громнишин.

— Отож, — погодився підхорунжий. — Раптом сталося, що сталося. Ось чому, пане Кошовий, справу Ладного варто повністю віддати тим, кому належить — кримінальній поліції. І не лізти туди, навіть поруч не стояти. Карту з його зрадою...

— *Можливою*, — вставив Клим.

— Нехай так — можливою зрадою. Карту рано чи пізно розіграють. До того часу наша політична спільнота має бути відгороджена від Ладного. Чим далі, тим краще. Робота вже починається, і в разі чого ворожий постріл буде холостим.

— Забагато політики.

— Політика, пане Кошовий, є продовженням війни. Тому правильно буде зважати на війну, а не на політику як щось окреме. Думаю, ви все зрозуміли. І знову питання: Ладний у тюрмі казав вам щось, на що варто було б звернути увагу? За обставин, які там у вас склалися, припускаю його певну емоційну поведінку. Він міг виговоритися чи проговоритися, сам того не знаючи.

— На предмет?

— Ви все почули, — Снігур вдягнув капелюха. — Вчора ви нічого з цього не знали. Чи не виглядають якісь його слова цікавими у відомому вам віднині контексті?

Звичайно, дуже багато цікавого.

— Ні, — відрубав Клим, теж одягаючи капелюха. — На цьому не бачу подальшого смислу в нашій розмові.

— Вас попередили.

— А якщо не послухаюся?

Відповіді не було. Снігур виставив загострене підборіддя, повернувся й залишив контору. Василь Громнишин хотів щось сказати й вже приготував довгу тираду, та, немов прочитавши щось на Климовому обличчі, обмежився коротким:

— Даремно. Серйозна справа, пане Кошовий.

— Як і вся ваша політика, — в тон йому відповів Клим.

Громнишин теж забрався геть.

Кошовий ще трохи почекав, намагаючись відкинути від почутого зайве та зрозуміти, нарешті, що ж це було. Відчувши — заплутується ще більше й голова паморочиться, махнув рукою й так само вийшов.

Шацький уже напевне виконав його просте доручення й тепер нудиться.

З Гірняком нині зірвалося, то, може, хоч «Під вошею» пощастить.

Розділ дев'ятий

Король помер

Ранній жовтневий вечір заволодів містом непомітно.

Кошовий давно не переживав такого довгого насиченого дня. Він ішов пішки на Верхній Личаків. За звичкою, думав на ходу, складав усе, почуте вчора й сьогодні, і чи не вперше зловив себе на тому, що купи воно не тримається. Надто суперечливо звучало й виглядало, а мозок закипав. Довкола одного січового стрільця сплівся величезний клубок, котрий тягне замалим не на світову змову. І перш ніж пояснювати щось іншим, хоча б Магді, яка неодмінно спитає ввечері, коли б не повернувся, Клим мав розтлумачити дивну історію для себе.

Навіть у воєнний час, коли люди надміру пильні й чекають капості будь-звідки, він не втрачав поганої звички штовхати перехожих на вулицях. Так траплялося, коли замислювався й забував про все та всіх на світі. Та раніше цілком вистачало взаємних перепрошень. Тепер же чоловіки лаялися у відповідь на чемно піднятий капелюх, а жінки обзивали п'яним. Повсякчас ці дрібні пригоди збивали, та вибравшись з переплетення центральних вулиць, Кошовий міг іти спокійно. Пішоходів тут стало менше, й під фаетон чи, чого доброго, автомобіль

уже небагато ризиків потрапити. Тож на останньому відрізку шляху Клим нарешті посортував отримані знання.

— Розділимо на шухляди.

Мовив голосно, хоча хотів про себе. Не здивувався, коли на нього озирнулася немолода пара, а потім прискорила кроки. Звісно, темною вулицею йде чоловік і щось до когось вигукує. Божевільні траплялися тепер частіше, не хворі, але з помітно порушеною фронтом психікою. У багатьох при собі напевне є зброя. Тому краще йти швидше, бо не такий погляд — і все, завелось.

Отже, шухляди.

У першій — герой війни, вояк австрійської армії, стрілець українського легіону Захар Ладний. Його звитяга стала символом національного героїзму, на нього рівняються, його добре ім'я згадують всує. Все таке, хоч до ран прикладай.

Друга шухляда — для кримінальної справи. Героя зрадила кохана, він напився й застрелив суперника. Перед цим написав щось подібне до зізнання. Добре ім'я виваляно в багнюці. Оскільки Ладний — один із національних та навіть політичних символів, разом лайном закидано всю активну українську людність. А за великим рахунком — всю *нашу* справу.

Шухляда третя. Її Клим визначив адвокатською. Бо помістив у неї всі свої сумніви, які підкріплені розмовою зі стрільцем. Усе, що відбулося з ним та довкола нього за короткий час, справді нагадувало велику змову, хоч Кошовому найменше хотілося розглядати таке припущення. Зізнання виявилось записаними на папері думками. А тіло інженера Косацького виявлене за дуже дивних обставин, і є підстави вважати: все було так, як розповів Ладний.

Проте вміст четвертої шухляди почасти заперечував те, що зібралось в третій. Передусім уперто переконував: нехай не масштабна, проте — змова таки має місце. Невідомий свідок направляє патруль до місця вбивства інженера й зникає. Хтось забезпечує Захара револьвером і переконує тікати, для цього нарадивши викликати в камеру потенційного заручника. Швидше за все, потягнули за потрібну струну: тільки зухвалою втечею Ладний доведе свою невинуватість. Нарешті, вбивство самого стрільця там, куди він приїхав, виконуючи вказівки. Складалось враження, Захар, свідомо чи мимоволі, дізнався про щось таке, в обмін на що міг

виторгувати собі волю. Ось чому ті, хто ним керував, діяли так швидко — впоралися менше, ніж за добу після його арешту. І, схоже, звинувачення стрільця не входило до чиїхось планів, коли його вирішили прибрати так швидко й технічно. Непрямо підтверджували зовнішній вплив Захарові заяви про тотальну зраду ідеалів — трохи знаючи погляди січових стрільців, Клим явно чув у його словах чужий відгомін.

Нарешті, п'ята шухляда: туди помістив сьогоднішню розмову. Той, кого називали сильним героєм, насправді виявився слабкою людиною, яка заплуталася в житті, не бачила в ньому сенсу й легко піддається всяким стороннім впливам. Із Захара Ладного зробили зрадника, готуючи втілити якийсь невідомий, але явно шкідливий план. Або навіть не так: створили міф про зраду Ладного. Мета? Широка. Хоча б посварити Львів із Віднем, тобто українців — з австрійською владою, яка до *нашої* спільноти зараз теплішає. Хоч більш глобально: дискредитувати легіон та послабити армію зсередини. Тут теорія змови все одно висувається на перший план, і з цим Клим змушений погодитися.

А це означає, як не сумно, правоту підхорунжого Снігура — чим далі триматися від історії з неприємним запахом, тим краще для всіх.

Наближаючись до потрібного ресторанчику, Кошовий уже готовий був погодитися й прийняти умову. Нехай історія торкнулася його особисто — це не привід занурюватися туди з головою. Звісно, є амбіції розібратися й принести Віхурі готову відповідь, втерши досвідченому поліцейському носа. Але надто свіжою ще лишалася пам'ять про Різника, бо в той час Климом рухали значно більші амбіції. Чим закінчилося, ліпше не згадувати зайвий раз. Тим більше, тоді йому протистояв божевільний, котрий мав достатньо гострий розум, аби обдурити всю львівську поліцію й завдати удару там, де його найменше чекали. Нині справу доведеться мати з організованою групою, яка напевне діє проти державних інтересів. У ній щонайменше троє. Один — думає і планує, другий — виконавець із навичками снайперської стрільби, третій...

Кошовий ішов у ресторан «Під вошею», аби дізнатися його ім'я.

Переступивши поріг, він відразу зрозумів — щось не так.

На перший погляд, у закладі, де традиційно збиралися батяри, повії та залагоджували свої справи злодії, все було як завжди. Відвідувачів огортала та сама стійка суміш запахів пива, капусти, шкварок, тютюнового диму й чогось постійно пересмаженого. Навіть якщо шкварки з огляду на воєнний час бували в меню не постійно, їхні аромати просякли тутешні стіни, стелю, підлогу, столи. Й публіка «Під вошею» була та сама, декого Клим упізнавав, як завсідників, котрі вже сприймалися частинами інтер'єру.

Але все одно дещо насторожило й напружило.

За мить Кошовий зрозумів — в залі незвично тихо.

Вуличні дівки у своєму кутку сиділи мовчки, не зустрічали кожного нового відвідувача закличними жестами й хтивими посмішками, які хранителі суспільної моралі могли визначити як непристойну поведінку в публічному місці. Зараз вони щось їли та пили вино, тихенько перемовляючись між собою. Вільних столиків Клим не побачив, та чоловіки сиділи за ними вклякнувши, мов у церкві під час недільної служби. Шацький примостився в дальньому кутку, і в інший час уже махав би руками, привертаючи до себе увагу. Тепер же, побачивши Кліма, просто кивнув.

Угледів його і Єжи Тима, який примостився поруч, спиною до входу.

З правою рукою Густава Сілезького, одного з львівських кримінальних королів, Кошового познайомив вісім років тому саме Йозеф. Вірніше, Тима дізнався, що Клим приятелює з Шацьким, і попросив всюдисущого дантиста звести їх. Відтоді саме шепелявий Єжи став для Кошового провідником на міське дно, з його допомогою Кошовий зміг вирішити чимало справ, у тому числі — ту, яка стала замалим не найважливішою в його житті: врятувати Магду з рук російської контррозвідки, з чого почалося їх зближення. Воно сталося тут, у злодійському кублі, котре в дні окупації перетворилося для втаємничених на одне з найбезпечніших місць Львова. Свою першу ніч Клим і Магда провели в крихітній комірчині, одній з тих, що були облаштовані за непоказними дверима, які можна було розгледіти за шинквасом.

Саме зараз звідти виходив ще один чоловік, якого Кошовий ніколи не бачив у поліцейській формі. Хоч худий, схожий на верткого міського щура Кароль Лінда донедавна служив там. Керівник поліцейської

агентури за півтора десятка років опанував головну властивість своєї тодішньої професії: навчився зливатися з середовищем, у якому опинився. Тож аби Кошовий не знав колишнього головного шпіга особисто, не вирізняв би серед інших, прийнявши за типового місцевого завсідника.

За Ліндою вийшов череватий кельнер Цезар у незмінному білому фартуху, не новому, але чистому й прасованому, з таким же незмінним прилизаним до блиску пробором. Клим далі стояв недалеко від входу, намагаючись зрозуміти, що відбувається та як слід себе поводити. Колишній поліцейський теж помітив його появу, коротко кинув щось Цезарю через плече й зайняв місце поруч із Тимою. А кельнер уже перетинав зал, на ходу витираючи руки тоненьким рушничком.

— Добрий вечір, пане Кошовий.

— Я б так не сказав, пане Цезарю. Тут у вас явно сталося щось зле. Похоронна, даруйте, атмосфера.

— Ви вгадали, нічого не знаєте чи так жартуєте? — примружився кельнер.

— Що маю знати?

— Поминаємо пана Густава.

Кошовий вкляк, щелепа мимоволі відвисла.

— Пан Сілезький... помер?

— А ви справді не знаєте, — констатував Цезар. — Звісно, про таке не напишуть газети. Тим більше — львівські.

— Чому — тим більше?

— Бо він помер у Варшаві. Дуже прикро, ніхто до пуття не знає, від чого. Я не бачив пана Густава відтоді, як він виїхав із міста після тієї прикрості з пані Агнелею.

Кілька років тому Сілезького звинуватили у вбивстві своєї молодій коханки Агнешки Радомської, єдиної доньки багатого нафтовика. Злодії тоді мали підстави вважати Кліма своїм боржником, тож він змушений був витягувати їхнього ватажка з-за ґрат єдиним можливим способом — знайшовши справжнього вбивцю. Звільнившись, Сілезький про всяк випадок забрався зі Львова до Варшави, не втративши при цьому свого впливу, а волю його переказував Тима, фактично ставши правою рукою кримінального короля. Оскільки відтоді пан Густав не навідувався, Єжи самого сприймали, як короля.

— Підхопив невідомий вірус? Зараз багато всякого ходить.

— Хтозна, пане Кошовий, хтозна. Ті, хто був із ним постійно останні місяці, казали — нарешті вирішив жити спокійним життям, поволі передавав справи. Нічого біди не віщувало, і тут за короткий час ніби вигорів усередині. Раптом перестав їсти, а пан Густав це діло полюбляв. Потім мов усихати став, ніби зменшуватися, далі шлунок заболів, за ним — усе тіло. Так і помер, кажуть, у корчах. Бідолашний.

Цезар перехрестився й Кошовий повторив за ним, хоч майнула гріховна, не відповідна моменту думка: навіть за ті гріхи, про які він устиг дізнатися, Сілезький мав би мучитися в пеклі. Аби спокутувати за таке не дочасне мислення, він перехрестився знову, нарешті здогадавшись зняти капелюха.

— Де ховатимуть?

— Там же, у Варшаві. Вже поховали, сьогодні вранці. А тут — поминки за рахунок закладу. Прошу, ви ж знали його, пан Сілезький робив вам багато доброго.

Тут Клим теж міг би посперечатися, аби дозволяв момент. Утім, якщо доброю справою вважати, що за весь час знайомства йому нічого лихого не сталося, — тоді так, згода. Кивнувши Цезарю, який уже показав йому на потрібний столик, Кошовий пройшов і примостився поруч із Шацьким, так, щоб бачити Тиму з Ліндою.

— Співчуваю, — мовив тихо, взяв запропоновану чарку, зиркнув на Йозефа й завмер.

Бо тепер мав справжній привід сумувати.

Здалеку не помітив, але опинившись поряд — розгледів: Шацький був п'яний.

Він намагався сидіти рівно й справді не привертав до себе уваги. Тим більше, присутнім було не до дантиста. Його виказував погляд. Клим за своє життя бачив чимало нетверезих, та чого вже там — сам, бувало, дозволяв собі зайвого з різних причин. Признатися, Шацького здибав таким уперше з часу знайомства.

— Хто це зробив? — не стримав він гніву. — Для чого, панове?

— Пан Тима тримав здаду, я заливав у рота через рурку, — серйозним тоном відповів Лінда.

— Не жартуйте так. І з Шацьким, і про нього.

— Пане Кошовий, — зітхнув Тима. — Зробили це, — він тицьнув на Йозефа, — ви. Щойно у вас вистачило розуму прислати його сюди, аби домовитися про нашу зустріч, і то терміново. Шацький, бачите,

вступив сюди в недобрий як для нас, так і для себе час. Його запросили за стіл, як належить на поминках. А він немов із ланцюга зірвався. Почав наливати себе так, ніби пан Густав був його близьким другом чи хрестив усіх його дітей.

Шацький кивнув на це зі скорботним виразом.

— І що тепер?

— Ви мене питаєте, пане Кошовий? — щиро здивувався Тима. — Мало того, що дали про себе знати не в добрий для всіх нас час, так ще й хочете перекладати на нас вашу проблему.

Лінда кахикнув.

— Не до столу й не принагідно сказати, але ви, пане Тимо, трошки лукавите.

— А ви про що? — стрепенувся Єжи.

— Король помер — хай живе король. Так, здається, французи говорять.^[26] Після його смерті ви тут, у Львові, займаєте його місце.

— Та про яке місце ви говорите!

— Звісно, не помешкання, — скривив Лінда кутик рота. — Мова про статус, ви чудово це розумієте. Днями відбудеться формальна передача повноважень.

— Вар'ята граєте, пане Ліндо.

Тима так само криво посміхнувся у відповідь, а Кошовому не лишалося нічого, крім як крутити головою, переводячи погляд із одного на іншого. Шацький вперся спиною об лавку, з останніх сил намагаючись сидіти рівно.

— Прошу?

— Є рекомендація щодо вас, аби ви зайняли моє місце. Проти вас особисто ніколи нічого не мав, бо ви робили свою роботу, я — свою. Ми й зараз порозумілися. Та колишній бурій^[27] не вартував би аж такої довіри, яку товариство авансує вам. Хай ви, пане Каролію, далеко не рядовий павук.^[28]

— Чому авансує? Мав досить часу, аби згадане вами товариство переконалося — від особи, котра чудово знає звичаї й методи кримінальної поліції, користі в вашому близькому оточенні буде значно більше.

— Але мене ніхто не змусить довіряти вам так, як пан Густав довіряв мені! — огризнувся Тима.

Судячи з того, що ці двоє не стрималися на поминках, розмова тяглася давненько й зачепила обох. Кахикнувши, Клим нагадав про себе, й вони враз схаменулися, замовкли, і Лінда першим поміняв тему.

— Пане Кошовий, то вас найменше стосується. Справді, чому попросили Шацького зробити те, що по силах вам? Отак запросто прийти сюди, домовитися про зустріч, викласти суть...

— Каюсь, — визнав Клим. — Не міг подумати про такі наслідки. Тепер ще з жінкою його матиму мороку. Доведеться пояснювати, чому відпустив і дозволив пуститися берега. Хоча... він давно збирався. До того все йшло.

— То справді не наш клопіт, — погодився Лінда. — Все сталося, як сталося. Ми вам для чогось були потрібні. Я навіть здогадуюсь.

— Отож, — включився Тима. — Не треба багато мудрості. Вчора ви мали халепу в Бригідках. Серце підказує — це причина.

— Вчора? — враз стрепенувся Клим. — Як — учора?

Він дійсно дещо втратив відчуття часу і щиро вважав: минуло щонайменше днів зо три. Або більше. Зазначивши — співбесідники дивляться на нього, мов на божевільного чи нетверезого, мотнув головою.

— Так, учора. І ви вгадали, мені справді потрібна допомога.

— Чому прислали Шацького?

— Я попросив його, пане Тимо. Бо не можу розірватися, збирався тим часом ще дещо з'ясувати. А взагалі тут потрібен не один помічник.

— Вважаєте, ми готові вам допомагати? Який наш інтерес, пане Кошовий?

— Ось ви вже заговорили про ваші спільні інтереси, пане Ліндо. Вітаю, ви знайшли себе.

Клим не втримався від сарказму й відразу пошкодував. На лице Лінди впала тінь, а Тима сплів тонкі пальці, поворушив, хруснувши суглобами. Потому нахилився ближче, прошипів:

— Треба розуміти, ви прийшли по допомогу до тих, кого зневажаєте? Чим ми заслужили таке ставлення? Чи повинні мати за честь сприяти вам у чомусь? Так нате: ми не гідні такої честі. До побачення, і забирайте з собою друга.

Віко смикнулося.

— Не хотів сказати нічого поганого, — мовив Клим, старанно добираючи слова. — Прошу вибачення, якщо чимось вас образив або ви не так мене зрозуміли. Допомогти мені у ваших інтересах також.

Тима знову хруснув пальцями.

Шацький зовсім недоречно гикнув.

Лінда торкнув Тиму за лікоть.

— Усі напружені, всі втомилися й погано стежать за собою. Пан Кошовий вчора ризикував життям не знати, заради чого. Ми поминаємо шановану всіма тут людину, і наші відчуття так само загострилися. Давайте послухаємо, пане Тимо.

Той мовчки кивнув і розплів пальці.

— Стрільцеві, який вчора напав на мене в тюрмі, передали револьвер, — сказав Клим. — Ніхто з арештантів не міг цього зробити. Без відома наглядача в Бригідках, як у будь-якій іншій в'язниці, нічого не відбувається. Я готовий припустити — злодії, котрі там зараз сидять, могли якимось хитрим, незрозумілим мені способом отримати зброю з волі без участі когось із тюремників. Але мені треба знати, від кого посилка. Хто звелів озброїти Ладного і, відповідно, порадив, аби той захотів мати мене за адвоката і викликав до себе в камеру, — Клим перевів подих. — Саме ця людина збиралася вбити мене.

— Той, хто хоче вбити, вбиває, — буркнув Тима. — Навіть якщо націлився не на останнього фрасера.^[29] Ви таки мислите себе пупом землі, пане Кошовий, не інакше.

Усередині вже давно кипіло.

— Чому ви так вирішили?

— Самі ж кажете — хотіли вбити вас, а не допомогти втекти тому стрільцеві. Виглядає, довкола вас світ крутиться.

— Але в такому разі Ладний покликав би собі іншого кандидата в заручники, — парирував Клим. — Він про мене знати не знав. Йому підказали, його направили. Не думаю, що моя персона з'явилася в цій історії проти моєї волі даремно.

— зерно правди тут є, — погодився Лінда. — Стрелець міг би покликати до себе хоч ту свою кохану, яку не поділив із застреленим інженером. Жінка-заручниця діє ефективніше, ніж заручник-адвокат, даруйте за професійний цинізм. Не розумію поки, чого ви хочете.

— Я розумію, — озвався Тима. — Пан Кошовий хоче, аби ми знайшли козулю,^[30] через якого заквашеному^[31] передали сплювач.^[32]

Або взагалі — того, хто це зробив, якщо не козуля. Хоча тут варіантів обійти братію тюремників не бачу. Аби такі можливості були, товариство давно б налагодило прямий зв'язок із заквашеними братами.

— Бачите, мене просто розкусити.

— Чому ми повинні робити це для вас?

— Справді, — підхопив Лінда. — Згоден із паном Тимою. Ваш інтерес угадується просто, бо ми обоє знаємо вас. Ризикну сказати — добре. В різний час мали з вами справу. Та ви згадували раніше про наш інтерес. Хочеться докладніше.

Перш ніж відповісти, Клим налив собі до половини келишка, неквапом випив, кутовим зором зачепивши, як пожвавився при цьому Шацький, покрутив порожній у руці, глянув через скло на Тиму, потім — на Лінду.

— А тут не треба докладно, *колеги*. Ви ж хочете далі тримати під контролем Бригідки, і не тільки цю тюрму. Якщо хтось чужий, сторонній використовує сталі контакти чи взагалі заводить нові, свої, ваше товариство такий контроль ризикує незабаром утратити, — поставивши чарку, Кошовий нахилився ближче, знизив голос до голосного таємничого шепоту: — Одного з *ваших* заквасять, на нього хтось точить зуби, і ось наглядач доставляє без вашого відома у в'язницю знаряддя вбивства. Чи просто сприяє злочину. Скажете, неможливо?

Тима глянув на Лінду. Той хитнув головою.

— Не скажу, пане Кошовий, — і вже до Єжи: — Пане Тимо, годі їжачитись. Треба виявити, через котрого з наглядачів до рук Ладного потрапив револьвер.

— І хто передав, це важливіше, — продовжив Клим.

— Звісно, — погодився Лінда. — Ви вмієте грати на наших інтересах, пане адвокате.

— Хотів нагадати — давно вже не адвокат. Мабуть, фах у крові. Не проп'єш, — Кошовий постукав нігтем по недопитій пляшці. — Повернути будь-яку справу на свою користь є моєю професією. Ви, панове, не раз мали змогу в цьому переконатися. Навіть використовували мене для цього, хіба ні?

Тима змовчав, а Лінда підвівся, пішов, не сказавши ні слова, зник за шинквасом.

- Він усе зробить, — мовив Єжи.
- Доброго тепер маєте помічника.
- Побачимо. Ви чекаєте?
- Так, але не тут. Навряд справа вирішиться швидко.
- Скоро.
- Але — не моментом.

Поруч заворушилося: це Шацький нарешті опав на стіл, примостив голову так зручно, як міг, і заснув, дихаючи рівно.

— Тепер з ним треба щось робити.

— Робіть, — знизав плечима Тима. — Єдине — гукну надійного візника, дам двох батярів, аби завантажили тут і вивантажили де треба.

Кошовий почухав потилицю.

— Ось туди йому не треба. Додому, маю на увазі. В такому вигляді — ні.

— Або — покладемо до завтра туди, — він показав у бік шинквасу. — Відлежитья, завтра піде додому.

— А пані Шацька не спатиме всю ніч, — парирував Кошовий. — До того ж він прокинеться і захоче, даруйте за інтимну подробицю, похмелитися. Все піде по колу, валандатися з ним у мене часу нема.

— У мене — тим більше.

Клим потер перенісся.

— Доведеться везти до себе.

— Пані Магді сподобається?

— Не певен. Врятує ситуацію хіба те, що вона любить Шацького.

— Любить?

— Прихильно ставиться. Не чіпляйтесь до слів. Але ваша допомога все одно потрібна. Сам я з ним справді не впораюсь, хай він худий.

— Нема питань, свисну підмогу.

— І таке: нехай хтось пристойний з вигляду скочить до Кракідалів. Я напишу пані Шацькій записку. Візьму гріх на душу, збрешу. Мовляв, допомагає мені, затримався, обіцяю пильнувати. Її це заспокоїть.

— Майстер ви викручуватися, пане Кошовий.

— Як і всякий гарний адвокат. Гукайте батярів, і чекаю звісток удома.

Розділ десятий

Чому не буває колишніх поліцейських

Зінгера стривожили важкі кроки пізно ввечері на сходах.

Визирнувши з своїх дверей, побачив двох міцних хлопів, які волочили сходами вгору тіло, за ними — Клима, і злякався:

— Йой... Пане Кошовий... перепрошую... То мертвий?

Один «вантажник» без церемоній цитьнув на нього, та перший переляк минув, і Зінгер відчув себе домовласником, а отже — хазяїном. Запахнувши халат, ступив через поріг, тупнув узутю в капець ногою:

— Прошу пояснити, що відбувається!

Клим нічого не встиг сказати — Зінгер нарешті розгледів, кого несли, потягнув носом повітря, скривівся:

— Боже, пощо ви з ним так. Знав, що він схильний, але...

— Дуже прошу йти до себе, пане Зінгере, — стримано мовив Кошовий.

Машинально поправивши ярмулку на змокрілій від хвилювання лисині, домовласник ступив назад, двері зачинилися, Клима полегшено

зітхнув.

А Магді не сподобався п'яний, мов чіп, Шацький. Та перша хвиля обурення зійшла швидко, і вона навіть похвалила Кліма за винахідливість. Не кинув колегу в біді, тим більше — такого, як Йозеф. За ним справді потрібен нагляд, тож зробила те, чого Кошовий від її гонору не чекав: зняла з незваного й сплячого, вірніше — непритомного гостя черевики, вмостила на канапі й накрила картатим пледом. Клим намагався розказати, що сталося за день, та Магда знову повелася незвично, відмахнувшись:

— Климентію, потім. Завтра. Я втомилася сьогодні, поранених багато привезли.

На нього теж навалила втома. День усе ніяк не завершувався, і прискорити це можна було єдино правильним способом: заснути. Думав — не вийде, думки ніяк не впорядковувалися в голові. Та лиш торкнувся подушки, ніби провалився в густу приємну темряву.

Розбудили й змусили різко сісти на ліжку відразу два синхронних звуки. У вітальні щось впало на підлогу, а в двері грюкали. Магда теж розплющила очі, та не зірвалася, просто спитала:

— Що коїться знову? Другий такий ранок за три дні.

Не маючи відповіді, Клим встав, накинув халат, засунув босі ноги в домашні пантофлі й вийшов на звук, щільно причинивши двері. Стукали далі, а на підлозі вітальні біля канапи сидів, заплутавшись у штанях, розкуйовджений Шацький.

— Мені так соромно, пане Кошовий. Я...

— Потім, — відмахнувся Клим, навіть не спробувавши допомогти гостеві, відчинив і впустив Кароля Лінду.

Пройшовши, той зиркнув на Шацького, котрий тим часом спромігся підвестися, ніяк не прокоментував побачене, почав відразу:

— Знайшли.

Кошовий провів рукою по лицю, в такий спосіб проганяючи залишки сну.

— Хто?

— Його звати Франц Коль, сілезький німець. Чесно кажучи, я підозрював його, ще коли служив у поліції. Та не було нагоди виявляти зв'язки зі злочинцями. І потім, якби їх встановили, за цим Кодем наглядали б довший час. Треба стежити за переміщенням усередині тюрми, хай кримінал думає, що діє таємно.

— Зараз ви справді говорите, мов поліцейський, — Клим не приховував іронії.

— Чому — як? Поліцейські агенти колишніми не бувають. Доведу вам це елементарно.

— Наприклад?

— Збирайтеся. Про Коля я вже повідомив комісара Віхуру.

А тут Кошовий ніби отримав під дихало.

Повітря враз забракло, в очах на мить потемніло, і в реальність повернула Магдина поява. Вона стала в дверях спальні, схрестила руки на грудях, ковзнула поглядом по Шацькому, котрий уже сидів, судомно наводячи лад у одязі, кивнула:

— Добрий ранок, — і потім пронизала поглядом раннього гостя: — Що відбувається, пане Ліндо? При мені, як раніше, можна поводитися природно й говорити все.

— Пані Магдо, справа дуже делікатна...

— Ви все почули, — відчеканив Клим, нарешті оговтавшись. — Пані Магда має право знати все, чим переймаюся я. Тим більше, пов'язане з тим, що мене позавчора мало не вбили. А я хочу знати, для чого ви все розказали Віхурі.

— Бо поліцейський, кажу ж вам. Нехай зараз займаюся дещо іншими справами, але так уже склалося. Ви теж віднедавна не адвокат.

— Не рівняйте.

— І ви, і я поміняли рід діяльності, — вів своє Лінда. — Чесно кажучи, в моєму розумінні наближення до політики, як ось ви, чи до криміналу, як ось я, однакове лихо. Політичні рухи навіть більше зло, бо всякий може сказати щось, а потім не відповідати за свої слова. У нас так не прийнято.

— Таки у вас?

— Не чіпляйтеся до слів. А Віхурі сказав, бо ловити злочинців — не ваша робота. Тюремний наглядач Коль проніс і передав ув'язненому стрільцю Ладному зброю. Це грубе порушення, і він має відповідати перед законом. Хіба ви тут його представляєте, пане Кошовий?

Клим мовчав, і Лінда з цього скористався, остаточно заволодівши ініціативою.

— Взагалі, як ви собі уявляли все? Злодії через давню симпатію до вас вираховують кур'єра. Ви — що? Приходите до нього, погрожуєте зброєю, катуєте, ріжете ножом, вимагаєте назвати ім'я того, від кого

посилка? А потім? Чи, може, ви планували залучити мене до такої справи? Аби потім разом взяти слід, зловити лиходія, витрусити з нього правду — хто і за чиїм наказом стріляв у Ладного? Припустімо, я б погодився. Нам би на пару вдалося розмотати клубок. Далі?

Віко сильно смикнулося.

— Я б передав усе, разом із доказами, комісару Віхурі. Ви мене знаєте, я не чиню самосуд.

— То що я поганого зробив? — розвів руками Кароль. — Усе одно всі шляхи ведуть до поліцейського департаменту. Я позбавив вас додаткових, нікому не потрібних ризиків. Позавчора вам пощастило. Хтозна, чи поталанило б удруге, зіткнись ви з тим товариством знову, сам на сам, як сищики-джентльмени в авантюрних книжках.

Клим торкнувся віка пучкою.

— Дякую за турботу. Для чого, коли так, узагалі взяли труд прийти до мене?

— Бо вважаю себе людиною честі, пане Кошовий. Подобається вам то, чи ні. Ви підказали, де й кого шукати. Ваші підозри підтвердилися. Завершити все можна вже за пару годин, і все — з вашою допомогою. Тож нечесно було б не запросити вас на операцію.

— Глядачем?

— Як і мене.

Шацький кахикнув:

— Перепрошую шановне паньство, особливо — пані Магду, за завданий клопіт. Проте як зі мною бути?

— А що з вами? — здивувалася Магда. — У такому стані треба випити міцної кави. Я її для вас зварю, приходьте потроху до тями.

— Дякую за турботу. Та я ж не про каву... Моя Естер... Я вперше за багато років не ночував удома. Часи такі... знаєте... Моя фейгале може Бог знає що подумати.

— Заспокойтесь, — кинув Лінда. — Вона думає, що ви допомагаєте своєму другу. Він написав записку, яку вчора їй доставили за моїм розпорядженням.

Шацький розправив плечі:

— Коли так, панове, найкращою покутою буде правда. Пан Кошовий не збрехав, я справді йому допомагаю. Тому прошу, навіть вимагаю взяти мене з собою.

— Без кави?

— Без кави! — Йозеф обсмикнув поли піджака. — Я мушу бути там, де людина, яка не кинула мене в біді.

— Ви мусите дати слово зараз, при двох свідках, більше в таку біду не втрапляти, — сказав Клим.

— Готовий поклястися на Торі!

— Не перебільшуйте, Шацький. Ні на чому не клянїться. Просто пообіцяйте.

— І я йду з вами?

— Тепер уже я не лишу вас самого. І все одно, — він повернувся до Магди, — поки я вдягаюсь, будь така добра, звари кави. На всіх, як вистачить запасу.

— Я поповню, — озвався Лінда. — Благо, маю тепер можливості...

... За півгодини вони їхали в бік Підзамчого^[33] на критій бричці, яка чекала біля будинку. Перетнувши залізничну колію, візник — напевне, один із підручних Тими, бо навряд чи таку мандрівку довірять сторонньому, виїхав на Огіркову.^[34] Тут, проминувши кілька сірих кам'яниць та дешевий, зведений незадовго до війни готель «Підзамче», бричка завернула в тупикову вуличку й спинилася на початку, неподалік від невеличкої садиби. Кошовий знав — вона належала власнику фабрики органів Янішевському,^[35] але яка її доля зараз і чи взагалі комусь потрібні церковні органи, поняття не мав.

— Він живе сам, тюремників жінки не люблять, — криво посміхнувся Лінда. — Хіба курви, за гроші. Змінився вже після втечі, затримався, бо наглядачів усіх опитували. Вчора цілий день не виходив, сусіди не бачили. Тобто опівдні кудись ходив, повернувся, кажуть, під великою мухою. З того часу його не бачили.

— Коли на службу? — поцікавився Клим.

— Нині в ніч. Тепер тихо.

Кароль, а за його прикладом — Кошовий подалися вперед, вгледівши рух. Шацький, трохи оклигавши після кави, з цікавістю визирав з-за Климового плеча, дихаючи йому у вухо. Або поліція чекала на них, або, швидше за все, Лінда знав про час початку операції, тому й квапився.

З різних кінців вулички до обшарпаного двоповерхового будинку стягувалися агенти в цивільному. Поки вони вдавали з себе звичайних містян, майстрових, військових, торговців, волоцюг. Але випадкових

перехожих у цьому вуличному театрі вже не було. Раптом, немов за невидимим глядачам сигналом, вистава припинилася. Рух прискорився, організувався, агенти перестроїлися в одним їм відомий бойовий порядок, вже не ховали зброю, блокували периметр, контролюючи всі вивчені раніше підходи, парадний вхід і вікна. Відокремилася трійця найметкіших, чоловіки по черзі зникли всередині.

Клим стиснув кулаки.

Дихання Шацького прискорилося.

Ранок завмер.

Аби знову ожити, коли один із трійці швидко вибіг з будинку, стискаючи в правиці револьвер, лівою — поправляючи капелюха. Кошовий миттю зрозумів усе, але до останнього хотів помилятися. Але чекати вже не збирався, відштовхнув Лінду, скочив на землю, поспішив до будинку. Навперейми кинулося відразу двоє в цивільному, Клим вивернувся, отримав не сильний, проте відчутний удар у живіт, та все одно проривався далі.

— Та стійте вже! — гримнуло за спиною.

У супроводі агента до них наближався Марек Віхура власною персоною.

— Пустіть, — наказав коротко, і коли виконали, навис над Кошовим, прогудів: — Моя б воля, зараз би додав від себе.

— Хіба не ваша? — огризнувся Клим.

— Але й не ваша! Знову лізете, куди не слід.

— Будь ласка, пане комісарє.

— Тобто?

— Це я вам відповідаю на ваше «дякую» за допомогу.

— До біса вже ваша допомога. Аби раніше... Як завжди... А!

Махнувши рукою, Віхура посунув уперед. Клим пішов за ним, і тепер йому ніхто не заважав. Сам того не бажаючи, Кошовий зараз влився у невеличкий комісарів почет. Боковим зором зачепивши Шацького: допитлива натура не дозволяла сидіти на місці, й він, ніким не стримуваний, вже дріботів у ар'єргарді.

Лінда лишився на місці, з брочки не виходив.

Комісара і всіх, хто з ним, пропустили, розступаючись і створюючи живий коридор. Він першим ступив у передпокій невеликого помешкання, перетнув його, пройшов до кімнати й завмер, згори вниз

дивлячись на тіло в калюжі крові. Вона вже встигла загуснути, що свідчило — вбили досить давно, щонайменше годин дванадцять тому.

Чоловік лежав горілиць, незграбно розкинувши руки.

Він був у самій білизні.

Частину лица залила кров, та Кошовому досить було побачити інший, не замащений бік. У нього була гарна пам'ять на обличчя. Тим більше такі виразні, як у того самого рябого наглядача, який провів його в камеру до Ладного два дні тому.

Він перший швидко піддався на погрози, не заважаючи втікачеві з заручником вийти в тюремний коридор. Тим самим показав приклад іншим наглядачам.

Розділ одинадцятий

Блискавки

На прощанні з Ладним майже не було цивільних.

Стрільця ховали в закритій труні, адже куля спотворила лице. Тіло отримали офіцери в анатомічному театрі, доставили в притулок і там вбирали в останню путь. Звідти гріб везли через центральну частину Львова на околицю, до Янівського цвинтаря. Там уже рік, як облаштували некрополь для полеглих січовиків. Жалобна церемонія почалася там.

Магда, на Климів подив, вирішила піти з ним. Його підмивало запитати про причину, адже донедавна вона не надто цікавилася українським легіоном. Але в останній момент вирішив промовчати й не провокувати розмов, які можуть не сподобатися обом і напевне піти не туди.

Напруга між різними спільнотами вже давно висіла в повітрі, стаючи чим далі, тим об'ємнішою, і в Магди кілька разів виривалися роздратовані фрази на адресу українців, котрі аж занадто прагнуть бути корисними Відню. Клим сприймав усе стримано, лиш раз делікатно запитавши, що саме її дратує. У відповідь почув: мовляв, це розходиться з декларованими прагненнями мати національну

автономію, бо самостійність, про яку торочать *колеги* Кошового, виключає вірнопідданість. У приклад поставила поляків, чії прагнення схожі з українськими, проте Польща бажає відновити власну владу на загарбаних землях, не бажаючи мати над собою жодного протекторату. Клим тоді вирішив не занурюватися з Магдою в політику дуже глибоко, знайшов спосіб безболісно для обох поміняти тему, й відтоді політичні дебати в помешканні на Личаківській припинилися.

Вони рухалися з процесією від притулку, й Кошовий фіксував, як цивільні, котрих на початку не бракувало, з наближенням до цвинтаря відсівалися, опинившись у меншості. Мимоволі могло скластися враження: готується військова операція. Суворі мовчазні озброєні чоловіки в одностроях йшли поруч із жінками, теж вбраними у стрілецьку форму. Кліма раніше знайомили з кількома очільницями Жіночої чоти,^[36] бо хай без особливої надії на успіх, але намагався витягнути з російського полону хорунжого Степанівну^[37] — її вже більше року тримали в таборі десь аж під Ташкентом. І зараз Кошовий спіймав себе на думці: знайомих чоловіків серед легіонерів у нього нема. Хіба — підхорунжий Снігур, але ж він уже не служить у регулярному війську.

Його Клим побачив серед тих, хто йшов за труною. З такої нагоди той вбрав парадну форму з медалями на грудях. Зустрівши Кошового поглядом, кивнув, вітаючись, але відразу повернувся спиною й пішов уперед. Далі тримався окремо від інших вояків, та й на цвинтарі теж став трохи далі від стрілецького загалу. З іншого боку товкся Роман Гірняк в товаристві таких самих цивільних, про щось тихо з ними перемовлявся й час від часу кидав у Клімів бік цікаві погляди. Знайомих поліцейських серед тих, хто дійшов з процесією на кладовище, він не помітив.

...Розмова з Віхурою того разу вийшла короткою і більш конструктивною, ніж раніше. Комісар не заперечував: справді мав і далі має намір використати активність та особисту зацікавленість Кошового в пошуках убивці тепер уже двох людей. На запитання, чому двох, коли за три дні загинуло троє, Віхура пошкріб нігтями вкрити цяточками сипу кисть і видав зовсім несподіване:

— Пане Кошовий, щодня на Східному фронті гине значно більше народу.

— Перепрошую, але як це розуміти? У вас іронія така?

— Зовсім ні, — комісар далі зберігав незвичний для себе спокій. — Лиш нагадую вам, що ось уже кілька років загибель, а коли називати речі своїми іменами — убивства людей стали не сенсацією, а звичною справою. Вважайте мене зашкарублим, але кількість наглих смертей вже не вражає.

— Це ви говорите з філософських позицій?

— Швидше — з позиції втомленого. Хоч ви можете оцінювати мої слова, як заманеться.

— Коли так, дозволю собі називати сказане вами демагогією. Причому — дуже небезпечною в часи, коли світ довкола став чорнобілим і більшість сказаного треба сприймати буквально.

Віхура знизав могутніми плечима.

— Ваші стрільці мене втомили. Довкола них уже забагато криміналу.

— Вони не мої, — вирвалося в Кліма. — За великим рахунком, це добровольчий легіон у складі австрійської армії. Січовики боронять державу, підданими якої ми з вами є. А ви, пане комісаре, ще й перебуваєте на державній службі. Тому злочини, скоєні проти них, я б розцінював скоєними проти держави.

— Тоді вам до жандармерії. Чи контррозвідки, — гмикнув Віхура. — Мені б дуже хотілося, аби цю справу забрали в кримінальної поліції. На жаль, поки для того нема жодних підстав.

— Але в ній все одно три трупи, а не два, — вперто правив своє Кошовий.

Комісар зітхнув, почухав другу руку.

— Послухайте мою версію і прийміть її як офіційну. Бо вона, власне, такою і є. Стрілець Захар Ладний напився і вбив інженера Олеся Косацького. В мене є звіт, зроблений на підставі свідчень агентів. Вони відстежили шлях Ладного від притулку до Снопкова, ^[38] зокрема — знайшли всі питні заклади, де того вечора бачили людину в військовій формі. Його не всі впізнавали, коли наливали. Скажу більше: не всі визнавали, що наливали, бо то є порушенням діючих обмежень на продаж алкоголю. Проте портрет *вашого* стрільця свого часу друкували газети, тож досить було пред'явити примірник. Отже, цю частину вважаю для себе з'ясованою: Ладний — убивця.

Кошовий хотів заперечити, та Віхура помітив це, випередив його, хлопнувши долонею по столу:

— Я сказав — досить. Підемо далі. Убивця, — зробивши паузу й змірявши Кліма важким поглядом, повторив, наголошуючи на цьому слові: — Так, *убивця* своїм вчинком порушив чийсь плани, про які мені невідомо. Тож через Франца Коля, за яким тягнеться чимало гріхів і ними вже займаються окремо, Ладному передають зброю. Він тікає з в'язниці, не в останню чергу — завдяки подальшому непрямому сприянню продажного наглядча, і після того сам стає жертвою. Він щось знав, і ці знання могли допомогти стрільцеві виторгувати свободу. Тож його шлях на волю прискорили ззовні. Після чого прибрали. Браво, пане Кошовий, ви менш ніж за добу знайшли правильний шлях. Визнаю — використав вас, бо хочу триматися від того подалі, що теж не заперечую. Хоч вираховувати спільника Ладного серед тюремного персоналу — очевидний хід, поліція просіювала б підозрюваних крізь сито довше, ніж це зробили нові колеги пана Лінди.

— Дякую, що досі не звинуватили мене в тому, що своїми діями дав привід комусь діяти на випередження і вбити Коля раніше, ніж на нього вийшли, — вставив Клим. — Від вас можна й такого чекати.

— Тільки не тепер, — Віхура багатозначно підніс указівного пальця. — Судові медики навчилися визначати час смерті. Ви не звернули увагу на загуслу кров?

— Мені ніхто не дав оглянути тіло.

— А на якій підставі? Хто ви такий, аби дозволяти вам це? — швидко парирував комісар. — Нагадаю, що наша розмова неофіційна і я кажу вам те, що іншому за жодних обставин не говорив би. Коля застрелили приблизно в той момент, коли ми з вами попрощалися напередодні. Якщо бути зовсім точним, ви з вашим другом Шацьким саме йшли на Кракідали.

— За мною стежили?

— Я дозволив собі такий крок, пане Кошовий. І сподіваюсь, ви мені пробачите. Сприймайте це не як нагляд і контроль, а як негласну охорону. Ви ж збиралися лізти туди, де стріляють, і пані Магда ніколи б не подарувала мені недбалості щодо вашої безпеки.

Сіпнулося віко.

— Мене й далі супроводжуватимуть ваші шпиги?

— Вже ні. Я зрозумів: тут діє мудра голова, здатна прораховувати все наперед. І безжальна рука, котра не здригнулася, стріляючи

наглядачеві в голову. Тіло пролежало з обіду до ранку. Франца Коля прирекли вже тоді, коли доручали передати револьвер Ладному.

— Що тепер?

— А нічого. Живіть, як жили. Далі дозвольте поліції робити свою справу самій. Щирі вітання пані Магді. Більше не затримую.

...І ось тепер, побачивши Гірняка на цвинтарі, Кошовий втішав себе думкою: знає більше, ніж Віхура. Бо комісар поняття не має про роль, яку кореспондентові «Українського слова» приділив невідомий комбінатор у своїй диявольській грі.

Жалобна церемонія тривала недовго.

Четверо стрільців виструнчилися біля труни в почесну варту. Решта вишикувалася по периметру біля свіжої могили. Наперед вийшов високий худий сотник, обсмикнув шинель, заговорив, карбуючи слова:

— Браття стрільці, поважне військове товариство! Сьогодні ми прощаємо тут героя, якого намагалися принизити навіть шляхом його власної героїчної смерті. Наш товариш Захар Ладний загинув від ворожої кулі, і хай нікого не спиняє, що смертельний постріл пролунав далеко від фронту. Це означає: наш рух стає для когось небезпечним. Нас, бойовий загін майбутньої самостійної української держави, намагаються всіма силами піддати компрометації. Нас ставлять перед вибором — за ґрати, звинувативши в криміналі, або далі на маргінеси суспільної думки!

Поки сотник говорив, Магда взяла Кліма під руку спершу однією, потім — обома, сильніше притиснулася до нього. Ковзнувши по ній поглядом, Кошовий думав побачити збентеження чи бодай легкий переляк. Натомість розгледів зовсім неочікуване: з-під її ледь прикритих повік вилітали в бік стрілецького зібрання блискавки.

Він упізнав: свого часу Магда Богданович стріляла в нього саме такими, коли гнівалася.

Це неабияк занепокоїло.

Тим часом промова тривала:

— Ми не дозволимо нікому чинити з нами так! Ми не віримо в підлі звинувачення! Свідчення тому — ось це сумне зібрання! І ми покажемо всім: українські січові стрільці не лишають своїх побратимів на поталу, не дозволяють паплюжити добрі імена наших героїв за

життя й після смерті! Ми не відступимо від нашої великої мети! Ми зазнали цього року величезних втрат.

Тепер Кошовий помітив молоду жінку, яка весь цей час стояла окремо. Могло скластися враження, що вона зайшла сюди навідати когось із рідні й вирішила затриматися. Але щось підказувало: панна в короткому пальтечку з каракулю, прямій спідниці, з-під якої визирали невисокі підбори ботиків, та в чорній хустці, яка сюди зовсім не пасувала, — та сама Оксана Антонів, через яку сталася трагедія.

— Наших сил тепер замало, аби власними руками дати волю Україні. Та ми тут і зараз беремо в руки спадщину, яку залишили Володимир Великий, король Данило, славні гетьмани Хмельницький, Виговський, Дорошенко, Мазепа. Тож закликаю вас виконувати мій наказ і переказувати його іншим: не дозволяти змішувати з багнюкою імені жодного нашого героя!

Сотник закінчив на високій ноті, махнув рукою. Стрільці, чоловіки й жінки, зрозуміли команду, злагоджено, ніби провели перед тим чимало репетицій, зняли гвинтівки. Хором клацнули затвори, дула піднялися вгору. Грянув залп, цвинтарем пішла луна. Будучи готовим до такого, Клим усе одно здригнувся, відчувши — Магдиним тілом теж пробіг струм, вона притислася до нього ще сильніше.

Михайло Снігур став струнко, зняв кашкета, перехрестився. Чи здалося, чи підхорунжий зробив так, побачивши — Кошовий поглядає на нього. Чому він стоїть окремо — теж питання, пошук відповіді на яке Клим відклав на потім.

Оксана Антонів, ані вдова, ані подруга, сховала лице в долонях. Стояла так недовго, забрала руки, швидко витерла кутики очей. Теж перехрестилася, похапцем і кілька разів, ніби відбуваючи ритуал при людях, а не сумуючи щиро.

Роман Гірняк як стояв, схиливши непокриту голову, так і лишився стояти. Виглядало, постріли його мало бентежать.

Сотник знову махнув рукою.

Клацання затворів — залп.

Ще раз — бахнуло втретє.

Снігур начепив кашкет, розправив плечі, зовсім не відповідно моменту заклав руки за спину.

Оксана поправила краї хустки.

Гірняк підняв голову, дуже буденно почухав свого качиноного носа.

Магда пустила Климову руку, сплела пальці на затягнутих тонкими рукавичками руках.

З ряду січовиків наперед виступив один, на його строї Кошовий зі свого місця вирізнув знаки старшинського рангу. Це був міцно збитий чоловік середнього зросту, на вигляд — років тридцяти. Жоден художник не помітив би в його зовнішності нічого виразного, а поліцейські агенти зайшли б у глухий кут, намагаючись знайти в описі хоча б якусь особливу прикмету. Так би й було, аби не помітний шрам навскоси через ліву щоку — він кидався в очі найперше. Знявши мазепинку й стиснувши її в лівій руці, чоловік зі шрамом завів пісню, відбиваючи такт забраною в кулак правицею:

*На Маківці чи на Липі,
Над Дністром, чи вже на Стрині,
Кожен буде пам'ятати —
Що не мож стрільців чіпати!*

Його підхопив дружний хор, у якому жіночі голоси спершу тонули в басових чоловічих хвилях, та вже з другого куплету зазвучали сильніше, під кінець навіть витіснивши їх. І при цьому право заспівувати товариство, не змовляючись, лишило шрамованому старшині. Тож довівши незнайому Климові пісню до кінця, він перевів подих, обвів поглядом побратимів, прокашлявся, витягнув шию і затягнув нову:

*Гей, у лузі червона калина похилилася,
Чогось наша славна Україна зажурилася.*

Цю Кошовий чув, і не раз. Усіх слів не знав, підспівувати спершу теж не тягнуло. Але чим далі, тим більше переймався загальною атмосферою, котра з жалобної, сумної несподівано перейшла в мітинг, хай патетичний, проте в цій своїй патетиці — дуже щирий. Останній куплет Клим доспівав, хай не голосно, самими губами, ловлячи при цьому Магдині блискавки тепер уже в свій бік.

Думав — буде ще, та на цьому співи завершилися. Вдягнувши мазепинку, старшина повернувся на місце, і четверо вартових почали опускати труну в яму. Градус прощальної церемонії від цього для Кошового враз понизився, і причини він не шукав: почалася звичайна, банальна метушня, якої не уникнути на будь-якому похороні. Та він міг

би лишатися до кінця, аби в цей момент Оксана не повернулася й рушила до виходу.

— Даруй.

Шепнувши це Магді на вухо, Клим подався за дівчиною, йдучи паралельним курсом, між могильними плитами й старанно роблячи вигляд людини, яка гуляє сама по собі. Уже при виході рвучко перестроївся, посунувши навперейми. Чи Оксана помітила переслідувача, чи просто хотіла якомога швидше забратися геть — не важливо, бо так чи інакше прискорила крок.

— Перепрошую! — вигукнув Кошовий, наздогнавши її відразу за виходом. — Чекайте.

— Я? — перепитала дівчина.

Зблизька вона виявилася не фатальною красунею, здатною поглядом розбивати серця й позбавляти чоловіків розуму, проте — досить милою, з правильними рисами обличчя і маленькою ямочкою на підборідді. Почувши низький грудний голос, Клим вловив: ось воно, мужчини ж-бо так само, як жінки, здатні любити вухами. Принаймні на такий голос повернеться всякий, і зацікавленість його володаркою — наступний крок.

А ще — очі, зелені, немов бездонні...

— Ми знайомі?

— Оксана... Ви ж Оксана Антонів, так?

— Ми *не* знайомі, — тепер вона говорила впевнено.

— Моє ім'я Кошовий. Климентій Кошовий, і ваш... — він запнувся, шукаючи правильне слово, — Ваш... Як би це... Друг...

— Ви той, на кого Захар покладався, — кивнула Оксана. — Я чула ваше прізвище.

— Чудово.

— Недоречне слово й недоречний висновок біля цвинтаря після прощання, згодні?

Чорт, а з нею треба уважніше.

— Пані Оксано, чи не могли б ми поговорити?

— Тут?

— Де хочете. Де вам зручно.

— Про що?

— Мені розповідав про вас Захар. Тобто... Встиг розказати дещо...

— Ні.

Клим відступив на крок, ще не готовий змиритися з різкою відсіччю.

— Чому — ні?

— Зараз не час і не місце говорити. Тим більше — обговорювати Захара. Перед тим я поховала іншу людину, теж дуже близьку мені. Двоє похорон за короткий час — занадто для однією людини, не задається вам?

У сказаному була своя вбивча логіка.

— Звісно, не тут і не тепер, — швидко виправився Кошовий. — Давайте пізніше. Кажіть, коли і де, призначайте час.

— Я не хочу зараз нікого бачити, — відрубала Оксана. — Тим більше — незнайомих чоловіків.

— Я назвався.

— Ми мало знайомі. До побачення.

Тугіше замотавши хустку, дівчина пішла геть, на ходу легенько відштовхнувши Кліма плечем. Він зробив крок навздогін, та враз зупинився, остаточно зрозумівши безглуздість спроб розговорити панну Антонів саме зараз.

— Климентію, що відбувається?

Озирнувшись, він побачив біля цвинтарної брами Магду. Вираз її обличчя йому зовсім не сподобався.

— Вже нічого.

— А що мало відбутися? Хто ця особа? Ти її знаєш?

— Ця, як ти кажеш, особа — пряма чи непряма причина загибелі двох чоловіків за короткий час. Якщо бути зовсім точним, за вбивство одного з них інший потрапив за ґрати. Якби не потрапив — не тікав би. Якби не вирішив тікати — його б не вбили. Ось такий, Магдо, причинно-наслідковий зв'язок. А оскільки я проти своєї волі опинився в вирі цих подій і, до речі, так само міг загинути, мене це все також стосується. Погодсья.

— Погоджуюсь.

Клим і Магда разом повернулися на голос.

— Я згоден, — повторив Роман Гірняк, пригладжуючи чорні вуса. — Вибачте, що отак, без церемоній, ввірвався в вашу приватність.

— Це не вперше, — стримано мовила Магда.

— Тим не менше, шановне панство, дозвольте потурбувати вас ще трохи.

— Не тут і не тепер.

Сама того не знаючи, Магда точно повторила інтонації Оксани Антонів.

— У такому разі мені доведеться постукатися до вас знову.

Клим кахикнув.

— Насправді я шукав вас, пане Гірняк. Ви, якщо не помиляюся, теж щось мали до мене. Нам завадили минулого разу. Тож маю нарешті нагоду...

— Давайте й проведу вас, — у своїй звичній манері перервав Гірняк. — Ви маєте дещо знати, пане Кошовий. Просто донесу певну інформацію, а ви вже самі робіть висновки.

— Але...

Магда взяла Кліма під руку.

— Якщо я не заважатиму. Чи мені йти окремо від вас, аби не чути чоловічих розмов? Як ти скажеш, Климентію?

— У мене нема від тебе таємниць, — сказав Кошовий. — Та й ніколи не було. Хіба у Львові є щось таке, чого б не знала або не могла дізнатися Магда Богданович навіть тепер?

Це прозвучало двозначно, і він зрозумів: вона може сприйняти сказане як іронічний випад на свою адресу. Такого не любила й не часто прощала. Тут була та тонка межа, на якій Клим балансував усі два роки, що вони жили разом. Раніше, коли вони ще не були такими близькими, він часто дозволяв собі такі ігрища, ще й отримуючи певне задоволення від того, що роздраконив її та вивів гонорову пані з рівноваги. Але останнім часом свої звички переглянув, намагаючись не тиснути на слабкі місця жінки, яку — ніде правди діти! — встиг полюбити.

Зараз його спровокували блискавки.

Відповіді не було. Магда легенько стиснула його лікоть, і вони пішли по Личаківській у напрямку свого будинку. Гірняк пристроївся з протилежного боку, й Клим опинився між ними. Перехоплюючи ініціативу, почав першим:

— Хто спрямував вас до мене зі справою Ладного?

— Чому ви вирішили... — заговорив той, відразу проковтнувши фразу, передумавши заперечувати: — Тобто я б не сказав, що аж так

спрямували. Я пишу для «Українського слова», спілкуюся зі стрілецьким товариством. Так познайомився зі старшиною Арсеничем, ви його щойно бачили, — він кивнув назад, у бік кладовища.

— Той, зі шрамом, який співав?

— Він. Арсенич Павло. До речі, так само знаний через уміння влучно стріляти, як нещасний Захар. Старшина був дуже стурбований звісткою про біду з побратимом. Настільки, що примчав до Львова з Роздолу.^[39] До речі, всі стрільці прибули на похорон з тамтешнього вишкільного табору. І ви мудрий чоловік, пане Кошовий.

— О! Звідки такий висновок?

— Зрите, як хтось казав, у самий корінь.

— Тобто?

— Регулярних стрілецьких частин у місті та околицях нема. Табори облаштовані в Роздолі, Пісочному, Розвадові, Німичах, окрема старшинська школа — в Трускавці. Це не військова таємниця, та й взагалі не секрет. Цікаво інше, — Гірняк хитро зиркнув на Кліма, навіть легенько підбив його ліктем. — Всі військові частини приблизно за півсотні кілометрів від Львова. Дістатися сюди маршем для вишколених частин не так уже й складно. Є всі сучасні засоби зв'язку, аби зібрати стрільців у певному місці та в призначений час. І саме так, телеграфом, наших січовиків повідомили про арешт Ладного. Ніби це надважлива подія, підходяща для того, аби підняти військових по тривозі.

— Отже, хтось узяв на себе клопіт негайно поставити стрільців до відома про арешт героя?

— Кажу ж вам: мудрий ви чоловік. Мислите в правильному напрямку. Це змова.

Сіпнулося віко.

Зовсім недавно Кошовий уже чув подібне.

— Який сенс?

— Ви прочитаєте мою публікацію у свіжому числі. Наперед нічого не казатиму. Тоді повернемося до розмови.

— Набиваєте собі ціну?

— Зовсім ні. Я знаю собі ціну, для чого старатися зайвий раз. Але гаразд. Якщо хочете — ось кілька думок. Точніше — одна, наскрізна. Кому зараз вигідна компрометація українських добровольців? — Не чекаючи відповіді, Гірняк повів далі: — Так, легіон зазнав у боях

чималих втрат. Я згоден із тими, хто твердить: наших вояків навмисне посилали на дуже небезпечні ділянки фронту, аби вони виконали бойове завдання ціною власних життів. Є теорія, згідно якої Відень використовує стрілецькі загони, бо *наші* мають величезну мотивацію вбивати москалів. Тож є примарний шанс на значне послаблення ворога за рахунок докорінного винищення його руками пасіонарної частини української людності.

— Надто закручено.

— Тим не менше, пане Кошовий. Проте не сталося. Ляхи бачать і розуміють це.

Клим відчув, як враз напружилася Магда. Вона не стишила ходу, не подала й знаку, що сказане стосується її. Та він навчився розуміти її, хай вона вміло зберігає незворушність. Хотілося згорнути, припинити розмову, чи принаймні знайти спосіб продовжити не при ній. Та нічого не міг вдіяти, і, картаючи себе подумки, мовив:

— До чого тут *поляки*, пане Гірняк?

— Не грайте вар'ята. Я назвав вас мудрим, а ви розчаровуєте.

— Не мав наміру вас зачаровувати.

— Тим не менше. Ви чудово знаєте, що українці конкурують з *ляхами* за прихильність Відня. І ми, й вони претендуємо на певну автономію, яка може стати реальністю після перемоги. Українство поки має більше шансів, плюс до того — свою, сформовану винятково за національною ознакою армію. Ляхи її не мають. Зате ніхто й нічого не заважає їм влаштувати провокації. Зокрема, маємо історію Ладного. Що скажете?

Клим примружив очі.

Гострі Магдині нігті давали про себе знати навіть через рукавички. Не кололи, та сильно, нервово тиснули.

— Влада може побачити в стрільцях небезпеку для себе, — сказав обережно, мов намацував стежку в трясовині. — Починаються розмови про розформування легіону, адже стрільці не автономні, вони підпорядковані австрійському військовому командуванню. Так просто січовики не дадуться, неодмінно почнеться опір...

— О! — Гірняк не дав закінчити. — Нарешті правильні висновки. З цим я вас і залишаю.

Трійця саме дісталася Янівської рогатки, і Гірняк зупинився.

— Далі вам до центру, мені в інший бік. Чекайте публікацій, пане Кошовий. І потім охоче побалакаю з вами знову. Якщо, звісно, матимете таке бажання.

Нахилившись трохи вперед, аби бачити Магду, він торкнувся пучками криси капелюха.

— Честь.

Якби погляд убивав, Гірняк уже лежав би бездиханний.

Візника не брали, на трамвай не сідали. Рушили пішки й до самого дому йшли мовчки.

Клим знову намагався розкласти почуте по своїх уявних шухлядках, хоч здебільшого озвучені висновки ґрунтувалися на чужих припущеннях, не більше. Проте настрої Магди вибивав з колії, і він чекав неприємної розмови. Не помилився: щойно переступили поріг і зачинили вхідні двері, як Магда, не роздягаючись, рвучко повернулася. Блискавки вже стали величезними, бризкали в різні боки, й Кошовому навіть закортіло пригнутися, аби ухилитися від їхніх гостряків.

— Я не питаю, чому цей пан дозволяє собі подібні вислови, — слова вилітали, мов постріли. — Щойно побачила його тут уперше, зрозуміла, чим він живе. Не забувай, я вдова поліцейського. Хоч до знайомства з чоловіком мала багато можливостей навчитися читати людей, покійний Густав удосконалив моє вміння. Та й потім, від цього прямо залежало моє виживання в *вашому* чоловічому світі.

— Магдо...

— Мовчи, Климентію. Зараз краще мовчи, — зупинила вона. — Мені цікаво, і повір, мене справді хвилює відповідь, чому ти дозволив собі в моїй присутності почати подібну розмову, ще й підтримати її.

Кошовий ступив до неї.

Магда зробила назад крок, потім — ще один.

— Ні. Я хочу почути тебе. Ти згоден із сказаним? Ти поділяєш думку стосовно поляків? Ти певен, що цей твій Гірняк...

— Не мій!

— ...що цей *твій* Роман Гірняк говорив лише від свого імені? Не забувай, він журналіст чи принаймні вважає себе таким. Отже, є певна частина людей, яким близькі подібні припущення. *Ляхи*, — Магда наголосила на цьому слові, — провокують *русинів*, — вона промовила так навмисне й не приховувала того, — аби почати тут, у тилу, якусь

свою війну. Ти хіба не розумієш, що навіть сам факт подібних розмов, тим більше — публічних, послабить суспільність, яка разом, разом, Климентію, протистоїть зараз одному для всіх нас ворогу? Ти надто захопився політикою, і тут не можна, просто неможливо лишатися розважливим.

Кошовий зняв капелюха, покрутив у руках, зі свого місця пожбував на стіл і влучив. Такого жесту Магда не чекала, промова захлинулася, Клим негайно з цього скористався.

— Дозволиш сказати? — й не чекаючи, повів далі: — Я багато думаю над цим, і висновок напрошується тільки один. А саме: історія з Захаром Ладним сталася дуже вчасно. Жодного позитиву не маю на увазі. Ти знаєш усі ті самі факти, які відомі мені. Нагадала — ти вдова поліцейського. Думаю, ти теж зрозуміла: все, що трапилося після того, як стрілець потрапив у Бригідки за підозрою у банальному, на жаль, зрозумілому вбивстві на ґрунті ревнощів, кимось старанно організоване. Мета? Каюсь, не знаю. Але варто встановити, кому вигідно, намалюється ясніша картина. Ось чому, Магдо, я готовий балакати з усіма й слухати всіх, від кого можна почути бодай маленьку підказку. І так, я вислухав Гірняка. Та це не означає, що я з ним згоден.

Поки говорив, блискавки стали не такими рясними та яскравими.

— Ти живеш із полячкою, Климентію, — сухо мовила Магда. — Ти спиш із нею в одному ліжку, перепрошую за інтимну подробицю. Пан Гірняк знає це. І при тобі звинувачує поляків у провокаціях проти українців. Ти мовчиш. Як я повинна реагувати і що маю думати?

— Не приймати на свій рахунок. Аби я попросив тебе піти, залишити нас, це виглядало б не краще.

Магда зітхнула:

— Ти не зрозумів.

— Чого?

— Нічого. Зовсім нічого. Я справді могла не чути цієї розмови. Але Гірняк би все одно сказав тобі те саме. Навряд чи ти поспішив би переповісти мені, полячці, її зміст.

— Магдо, на наші нинішні стосунки все це жодним чином не вплине!

— Ось бачиш — нинішні. Тим більше — на минулі. А на майбутні? Климентію, подібні думки ширяться, а настрої — посилюються. Рано чи пізно твої колеги виставлять рахунок за стосунки з полячкою.

— Такого не буде! Отут я вже не дозволю!

Магда гірко посміхнулася:

— Знаєш, що погано і до чого ти, мудрий, не додумався? Польська громада, значно більша, ніж ваша, одного разу пред'явить те саме мені. Не думай, що в близькому мені середовищі подібних розмов не ведеться. Ось чому я обурена і засмучена водночас.

— Чому?

— Все не йде — стрімко летить до взаємного знищення. Ми з тобою не зупинимо нічого, Климентію. І досить з мене сьогоднішнього дня. Роби що хочеш або — що, як вважаєш, повинен. Мене лиши, я хочу з цим переспати.

Поки говорила, впоралася з гудзиками пальта.

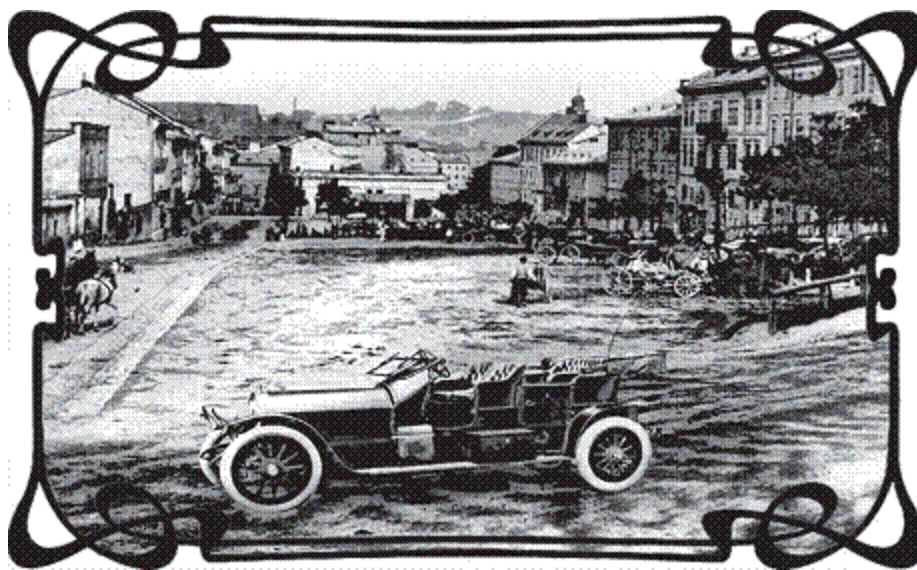
Струсила його з себе на підлогу, чого дотепер ніколи собі не дозволяла.

Пішла в спальню, зачинила двері.

А Клим підняв пальто, став посеред зали й чітко усвідомив: віднині і найближчим часом туди, до спальні, він не зайде.

Розділ дванадцятий

Старшина Арсенич

Підозри підтвердились — між ними виросла стіна.

Клим переночував на канапі. До того Магда вийшла кілька разів, але розмова не задалася. Облишивши спроби шукати примирення, поки не стануть зрозумілішими глибинні причини раптової сварки, він, уже за звичкою, випив перед сном три келишки наливки, викурив міцну самокрутку й вклався спати.

Ранок мудрішим за вечір не виявився. Магда трималася підкреслено чемно, навіть виявила не властиву раніше надмірну турботу, ледь не силоміць запхнувши йому горня кави. Потому перевдягнулася, вперше за два роки демонстративно зачинившись, і пішла, кинувши на прощання щось коротке й холодне.

Але Кошовий ненавидів себе в той момент не за те, що дозволив сварці статися. Його мучило інше: загнана далеко всередину втіха, що лишився наодинці зі своїми думками. Й тепер має повне право не звітувати нікому, куди й для чого пішов. Тим більше — не ділитися думками, котрі, як виявилось, можуть роздратувати Магду й викликати, на його щире переконання, не зовсім адекватну реакцію.

Рішення вибратися до Роздолу, куди стрільці напевне подалися маршем ще вчора по обіді, після поминок, прийшло вночі, коли крутився в очікуванні сну. Старшина Арсенич, людина зі шрамом, чийого імені Клим не запам'ятав, виринув у цій справі зненацька, і щось підказувало: він таки відіграв певну роль. Ланцюжок, як розраховував Кошовий, потягнувся від Гірняка. І нехай збільшився на одну ланку. Все одно рано чи пізно він дістанеться кінця й побачить того, хто його тримає.

Баламута.

Раніше Кошовий уже назвав його так. Але остаточно визначення визріло само собою теж цієї ночі. Тепер Клим не уявляв собі інакше того, хто вправно, з віртуозною майстерністю сіпає за невидимі ниточки людей, каламутить, *баламутить*. А ті, кого він збиває з пантелику, не підозрюють, що перетворилися на ганчір'яних маріонеток, змушених проти волі грати п'єси чужого театру.

Сидіти з цим усім удома й переливати з пустого в порожнє Кошовому не дозволяла діяльна натура. До всього, атмосфера власного помешкання тиснула на нього вперше з того часу, як він побачив у спальні мертве тіло нареченої. Розбрат, а особливо — чітке усвідомлення неможливості примирення найближчим часом, справляли не менш гнітюче враження, бо, як три роки тому, охопило відчуття раптової втрати. Заспокоївши себе тим очевидним фактом, що Магда, на відміну від Басі, жива й вони неодмінно порозуміються, Клим докурив цигарку, вдягнувся й вийшов. Уже на сходах хлопнув себе по лобі, повернувся, витягнув з облаштованого в креденсі сховку револьвер, перевірів, чи заряджений, засунув у кишеню.

Всяке може статися.

Зараз Климові найменше хотілося бачити когось на кшталт Василя Громнишина й заходити в безкінечні розмови про долю України. Але більш як дворічний досвід тісної співпраці зі *своєю* спільнотою підказував: сховатися від її активних діячів неможливо, хіба спакувати речі й забратися зі Львова чимдалі, осівши в місцевості, де живе дуже мало людей. Тож вирішивши покластися на долю, тобто — як буде, так і буде, дістануть — значить дістануть, Кошовий подався в єдине місце, де міг відчути себе затишно: в контору на Шевську.

Не чекав там появи Йозефа Шацького.

Та дантист у незмінному старому капелюсі прогулювався поруч, заклавши руки за спину. Вгледівши Кліма, поспішив назустріч і, не привітавшись, що для нього не властиво, випалив:

— Пане Кошовий, я знову хочу бути вам корисним! Мене мучить совість, маю намір реабілітуватися!

— Добрий ранок.

— Йой! Так-так, добрий ранок! Перепрошую, в мене в голові все заплуталося. То як, починаємо?

— Що починаємо? — зітхнув Клим.

— Будь-яку справу! — випалив Шацький. — Моя Естер нічого не знає про причину, яка затримала мене у вас на цілу добу минулого разу. В тому ваша велика заслуга, і ви, дослівно, врятували мене.

— Не перебільшуйте.

— Та де! Ви ж знаєте мою фейгале! Вона б не вигнала мене з дому, бо треба ж комусь годувати чотирьох дітей. Але ганьби було б на цілі Кракідали!

— А так?

— Я в її очах герой! — Йозеф не хизувався й не хвалився, говорив спокійно, з вірою у власні слова. — Більше того, на мене вперше за багато років почав дивитися з повагою та заздрістю той шлимазл Лапідус! Не знаю, хто пустив чутку, що Шацького бачили на Підзамчому, де поліція ловила наглядача-зрадника. Ви ж чудово розумієте, як погано народ ставиться до тюремників, тому новина розлетілася швидко. А згодом, — він поцмокав губами, — плітки пішли так, ніби це я допоміг самому комісарові Віхурі.

— Я б не здивувався, аби прозвучало, що ви, Шацький, особисто керували поліцейською операцією.

— Не смійтеся, пане Кошовий, — в голосі дантиста чувся неприхований докір. — Десь у такому вигляді це й дійшло до Естер. Вона почала шпетити мене. Мовляв, не треба бути занадто скромним, нарешті Шацькі прислужилися владі й правосуддю.

— А ви?

— Лишалось піддакувати. Не розкажу ж я моїй фейгале всю правду. Тому тут.

— Чому? Не зовсім вас розумію.

— Соромно, — признався Шацький. — У мене чимало власних заслуг, про які мало хто знає через такі властиву мені скромність.

Тепер хтось перекрутив правду, і мене шанують за чужі перемоги.

— Жодних перемог. Ви це бачили на власні очі. Знайшли труп наглядача, запізнилися, слід обірвався.

— Але ж ви маєте новий план, пане Кошовий! Ви не можете його не мати! Тож я готовий принести користь! Мені дійсно ніяково за свою нестриманість минулого разу. Принагідно маю намір особисто перепросити пані Магду.

Знову пригадалася сварка.

Віко сіпнулося.

Нехай Шацький справді крутиться поруч. Хоч відволікатиме балаканиною від сумних думок. Та й поділитися версіями буде з ким, не все ж самому до себе говорити.

— Гаразд, — Клим простягнув Йозефу руку. — Готові до подорожі?

— Якої? Далеко?

— Розділ. Думаю найняти коляску, авто мені не роздобути, та й дорого. Ви ж знаєте, ті, хто практикував *таксомотори*, майже всі змушені були здати їх для потреб війська. А хто не хотів, псували автомобілі. Декого викрили й судили за саботаж, але то вже інша історія. Говорю про те, що іншого варіанту, ніж найняти візника, нема.

— Пощо їхати в Розділ?

— Знайдемо там, у стрілецькому вишкільному таборі, старшину Арсенича. Я бачив його вчора на прощанні з Ладним, справив сильне враження. Мені цікаво, яким чином старшина, котрий квартирує за півсотні кілометрів від Львова, дізнався про арешт свого товариша за кілька годин потому.

— Пане Кошовий, ми ж із вами знаємо про телеграф! А коли йдеться про зв'язок із військовою частиною, не забуваємо про надсучасні технічні засоби.

— Згоден. Якби йшлося про сотника чи командира рангом вище, пояснення приймається. Я не применшую чеснот жодного з січовиків. Перекопаний — Арсенич не менший герой, ніж покійний Ладний. Проте він лише старшина, Шацький. Чому повідомлення отримав саме він? Від кого? Хто направив його до Гірняка, аби той, своєю чергою, пішов до мене? Хто тримає всіх нас за покірних ляльок із порцеляновими головами?

— Пишно сказано.

— Як є. Мені потрібен баламут. І щось мені підказує — Арсенич дасть наступну підказку. Тож треба вибиратися зі Львова на Розділ уже, аби до вечора повернутися назад.

Йозеф потер двома пальцями носа.

— Не треба їхати в Розділ.

— Чому?

— Стрільці в місті — подія, пане Кошовий. А ви забули, що жодна така подія не пройде повз Шацького. Вони ходили Львовом озброєні, носили корогви й прапори, мітингували. Звісно, багатьох цікавило, чи лишаться. Вони тут.

— Хто?

— Та ваші ж стрільці! Вчора нікуди не вийшли, розквартирувалися в старих артилерійських казармах. Знаєте, там, де полігон, за містом.

Клим глянув на Йозефа так, ніби бачив уперше.

— Це точно?

— Пане Кошовий, брехню пускають про Шацького. Сам Шацький завжди говорить лише те, що є напевне.

— Вас мені зранку сам Бог послав, — зараз Клим не лукавив. — Тим більше треба шукати коляску. Стрільці можуть виступити маршем на Розділ уже скоро. Вони люди військові, не сидітимуть дарма в чужих казармах. Гайда!

Їх зупинили вартові.

Немолодий опецькуватий візник-поляк довго відмовлявся їхати на околицю, потім завзято торгувався, постійно нагадуючи — корони нині набагато втратили в ціні, й нарешті погодився на суму, більшу від названої Климом на третину. Побачивши озброєних січовиків, почав неголосно клясти пасажирів й хутко вигнав із коляски. Просити його лишитися й почекати навіть за додаткові гроші було марною й безнадійною справою. Тож Кошовий і Шацький ждали, поки цей боягузливий скнара розверне коня й швидко подасться геть, а вже потім відповіли сторожі, хто вони і кого треба.

Представлення враження не справило, і старший варти, молодий чотар із тонкими вусиками, послав одного вояка в табір доповідати. Якийсь час всі стояли посеред поля, і жовтневий вітер шмагав тут відчутніше, ніж у місті. На вулицях Кліма могло продути лише протягом з якогось підвороття. Тут же навіть несильний вітерець

свистів у вухах, огортав колючим холодом, жбурляв крихітні частки сухої землі — дощів цієї осені падало не так рясно, як минулої. Чоловіки стояли мовчки, не маючи про що говорити. Хіба Кошовий вирішив закурити й запропонував цигарку воякам, та чотар сухо відповів за обох:

— Не можна. На посту.

Нарешті на обрії з'явився посильний. Не йшов — біг підтюпцем, притримуючи манліхер,^[40] який прикладом бив по нозі, ускладнюючи рух. Та щойно до командира лишилося метрів десять, перейшов на крок, на ходу перевів подих і, наблизившись, виструнчився, приклавши долоню до козирка мазепинки:

— Наказано доставити на місце.

— Так уже й наказано? — не стримався Кошовий.

— Не просити ж вас, — мовив чотар, після чого другий вартовий зняв гвинтівку з плеча напереваги, клацнув затвором.

Шацький здригнувся, повів плечима, наче від холоду.

— Ми з миром, — нагадав Клим.

Замість відповіді чотар наблизився впритул, жестом звелів розставити руки. Кошовий підкорився, дозволив обшукати себе й витягнути револьвер з кишені. Вояки Perezирнулися. Тепер другий взяв зброю напереваги, а чотар, підваживши вилучене на руці, поцікавився:

— Отак із миром ходять?

— Ви теж озброєні, — кинув Клим, чудово розуміючи безглуздість зауваження.

Чотар всім своїм виглядом дав зрозуміти — на дурні слова не відповідатиме. Обшукавши натомість Шацького й нічого не знайшовши, крім загорнутого в серветку чорного сухаря, він кивком наказав йти вперед. Йозеф миттю заклав руки за спину, а Клим запхав свої в кишені пальта, чекаючи реакції. Її не було, командир рушив, порушники спокою втратили для нього інтерес.

Так невеличка компанія дісталася вздовж полігону до старих дерев'яних казарм, де на плацу вже шикувалися стрільці. На появу незнайомців ніхто не звернув уваги, бо чоловіки займалися своїми справами. Але той, хто був потрібен, уже відділився від загального гурту і крокував назустріч, поправляючи при цьому на поясі револьверну кобуру. Після короткого ритуалу, вислухавши рапорт

чотаря, він став навпроти Кошового, безпомильно вгадавши старшого, назвався:

— Павло Арсенич, старшина першого куреня полку Українських Січових Стрільців. Слухаю уважно, але говоріть коротко. У нас мало часу, ми вже знімаємося звідси.

— Назад до Роздолу?

— Як для цивільного, ви забагато знаєте, — й відразу, без переходу: — То ви назвалися адвокатом Кошовим?

— Я справді адвокат Кошовий, — провагавшись, додав: — Климентій Назарович.

— З вами? — старшина кивнув на дантиста.

— Мій гарний колега Йозеф Шацький, рекомендую.

При цих словах Шацький підняв капелюха.

— З якого дива ви, двоє гарних колег, загуляли аж сюди?

— Хіба тут заборонено ходити?

— Пане Кошовий, гарикатися з вами мені нема коли, — Арсенич ковзнув поглядом по револьверу в руці чотаря. — Ваш, так розумію?

— Мій. Потрібен для самозахисту.

— Взяли його, збираючись до нас, чи носите при собі постійно?

— Часи непрості, — парирував Клим. — Але згоден, щодня не варто носити. Зупинить військовий патруль з якогось дива, будуть непереливки.

— Отже, прихопили, збираючись до нас.

— Я... — Кошовий зирнув на Шацького, — ...тобто ми взагалі мали намір шукати вас в Роздолі, на місці дислокації. Це не військова таємниця, стрілецьких вишкільних таборів багато довкола Миколаєва.

[41] Хоча все могло скластися простіше.

— Тобто?

— Маю на увазі — аби вдалося поговорити з вами ще вчора. Я бачив вас на похороні.

— А я чув про вас як про особу, котра погодилася захищати нашого побратима. Насправді ж ви мали намір завалити справу й запроторити Захара за злочин, якого він не скоював.

З вуст Арсенича це прозвучало істиною в останній інстанції. Старшина говорив упевнено, не сумнівався в правоті своїх слів та міг спелити Кошового поглядом з-під густих, як він тепер розгледів, брів.

— Ви... — Кошовий проковтнув грудку в горлі, яка враз затримала дихання. — Скажіть, ви серйозно зараз?

— Я вирвався з москальського оточення під Потуторами,^[42] — відрубав Арсенич. — Із усієї залоги нас лишилося кілька десятків, разом із командою полку. Ось це, — він провів рукою по рваному потворному шраму, — заробив у рукопашній. Москальський драбуга кинувся на мене з тесаком, і дякувати Богу, що не відбив голову. То був перший удар. Кров заливала лице, я вже нічого не бачив перед собою, не міг стріляти й стримувати навалу. Вдруге москаль міг убити мене. Та нагодився вояк, який штрикнув його багнетом. Сам упав нагору, бо вдарили ззаду, та мене вже дивом встигли витягнути з місива.

Старшина говорив чим далі, тим голосніше, і голос звучав так само, як учора на цвинтарі. Тепер на їхній невеличкий гурт почали звертати увагу. Боковим зором Клим засік: шикування припинилося, кілька десятків стрільців, чоловіків та жінок, пильно стежать за розвитком подій.

Йому стало незатишно.

Шацький уже давно втягнув голову в плечі, й Кошовий підозрював: воліє зникнути, провалитися крізь землю, розчинитися в повітрі.

Арсенич вів далі:

— На той час нас було трохи більше десятка здорових старшин із сорока чотирьох. Це вже після того, як прорвалася підмога. Ми пройшли пекло, втратили майже весь полк, у якому не було кращих вояків, бо кращим я вважаю кожного. І ви мені зараз кажете, що я, старшина Павло Арсенич, після такого не годен відповідати за свої слова?

Сперечатися вочевидь не мало сенсу.

— Я не збирався завалювати справу Ладного.

— Коли так — чому він тікав? Я скажу: Захар побачив, що ви собою являєте. Або попередили добрі люди. У героя не було виходу, крім як спробувати піти у свій останній бій. І загинути героєм, — тепер старшина уже кричав. — Так! Героєм, чуєте, ви обоє! Героєм, а не вбивцею і зрадником! Тінь на Легіон кинути не вдалося, як би комусь не хотілося! Тож забирайтеся геть! Нам нема про що говорити! Подякуйте за можливість піти від нас цілими й неушкодженими. Бо присягаюся, ледь стримуую себе, аби не натовкти вам...

— Гляньте! — вигукнув ураз чотар.

Арсенич захлинувся й навіть закашлявся. Глянув перед собою повз співбесідників. Кошовий і Шацький озирнулися, потім — теж повернулися. Й відразу почули шум мотора, а наступної миті побачили легковик.

Авто наближалось швидко. Клим упізнав шестициліндровий відкритий «протос»,^[43] комфортабельне й дороге спортивне авто. Колись розкіш львівських багатіїв, а нині — перероблене для військових потреб та посаджене на пружинні колеса.

До них їхали жандарми.

Звісно, озброєні.

Такого повороту годі було чекати.

Чотар, а за ним — вартові рушили навперейми.

Климів револьвер старший сторожі на ходу заткнув собі за пасок.

Усе це Кошовому не сподобалося — й не лише йому, судячи з виразу обличчя старшини та стрілецької метушні. Тут, схоже, подібних гостей не сподівалися побачити.

Розділ тринадцятий

Між молотом і ковадлом

Стрілецька варта перепинила автівку.

Вояки тримали гвинтівки на ремнях, не кваплячись брати напереваги й показувати явну ворожість. Клим ступив ближче, переключившись на несподіваних візитерів. Шацький посунув за ним, хоч час від часу озирався на Арсенича, котрий ніби ненароком прилаштував правицю на револьверній кобурі. Сам старшина лишився на місці, решта стрільців збіглися ззаду, та наперед не висувалися, напружено чекали в тилу.

— Мені це не подобається, пане Кошовий, — зачастив Йозеф, цмокаючи при цьому губами. — Навіть дуже. Щось мені підказує, ми тут зайві.

— То йдіть, — кинув через плече Клим.

— Куди?

— Женіть через поле. Бігом, поки не почалося.

— Та що має початися?

Аж тепер Кошовий розвернувся до Шацького всім корпусом.

— Або тікайте, або не каркайте під руку, — сказав навмисне грубо, не думаючи, образив друга чи ні.

— Зрозумійте правильно, пане Кошовий, — вів своє Йозеф. — Здається, ми з вами влізли не в свою справу.

— Коли ми з вами востаннє вказали в свою, можете згадати? — буркнув Клим.

Після того повернувся до автівки, втративши до скиглень та страхів Шацького інтерес, хоч усередині цілком поділяв його побоювання. Ні для кого не було секретом, що жандарми з початком війни взяли на себе роботу військової поліції та надійшли в розпорядження контррозвідки. Тож їхня поява на полігоні, який давно не був військовою частиною і в цей момент лише став тимчасовою базою українських стрільців, справді не обіцяла нічого хорошого.

Тим часом «протос» зупинився. Офіцер, судячи з усього — старший команди, підвівся, обсмикнув шинель і вийшов з машини. Двоє озброєних манліхерами жандармів, один із них — молодий опецькуватий унтер, інший — старший, худий вояк із прямим гострим носом й обвітраним лицем та щіточкою вусів, лишилися сидіти. Водій у чорній шкірянці та шоломі, який щільно облягав голову, підняв на лоба квадратні окуляри й завмер за кермом.

Осінній день враз задзвенів напругою.

Від неї, здалося Климові, почало гуснути повітря.

— Що тут відбувається? — запитав офіцер, і його ледь хрипатий голос чомусь нагадав каркання крука.

— Мені так само хочеться це знати, — голосно відповів Арсенич. — Ми розміщені тут з особистого дозволу військового коменданта. Просто зараз збираємося, на виконання відповідного розпорядження, повертатися маршем на Розділ, до місця розташування полку.

— Хто з вас старшина Арсенич? — каркнув офіцер.

— Я.

— Ви поїдете з нами. Маю наказ затримати вас і доставити до комендатури.

Кошовий не стримався — здригнувся. Поруч тихенько зойкнув Шацький. Арсенич далі зберігав спокій.

— З ким маю честь?

— Поручник Гастлер, — жандарм кинув два пальці до кашкета. — Інші питання потім. Підготуйтеся для подальшої розмови, у вас буде час подумати в машині.

— Якщо я з вами поїду, пане поручнику.

Сіпнулося віко.

Клим визнав Йозефову правоту. Тут закручувалося найгірше з того, що могло початися, коли військова поліція має намір арештувати бойового старшину в присутності його озброєних побратимів.

Знайшовши поглядом стрільця, за чийм паском стирчав його револьвер, Кошовий закусив губу.

Повітря довкола наелектризувалося, мов перед грозою. Бог його знає, чим загрожує встрявання в конфлікт особисто йому. Не кажучи вже про Шацького, котрий, поклавши руку на серце, тут особа взагалі випадкова. І в разі чого Климові доведеться відповідати перед Естер та дітьми. Так чи інакше, він зробив крок убік, заступаючи дантиста, але той миттю вигулькнув з-за його спини: природна цікавість долала такий самий природний страх.

— Ви зобов'язані поїхати, пане Арсенич, — відчеканив Гастлер. — Інакше ваша поведінка визначається, як порушення військової дисципліни та й загалом статуту австрійської армії. Виглядає, ви, стрільці, починаєте забувати, що не є окремими підрозділами, а підпорядковані Генеральному штабу. Або виконуйте накази, які не обговорюються, або наслідки вам не сподобаються.

— Мені не подобаються ваші дії, — відчеканив старшина. — Чому я маю боятися наслідків? Невже це страшніше, ніж з боєм прориватися з російського оточення, втрачаючи побратимів на очах? Коли ви востаннє були на фронті, пане поручнику?

— У мене свій фронт.

— Тут, — Арсенич обвів рукою полігон і стрільців, котрі стояли півколом. — Ми визнаємо, що українські добровольці входять до австрійського війська. Та ви доводите, що армія воює не з москалями, а сама з собою. Бо ви, пане Гастлер, приїхали арештувати старшину саме австрійської армії. Хай на мені інша форма і служу я в окремому підрозділі, добровольчому курені. Нас мало послали на смерть? Ми мало крові пролили на фронті?

— Мені відомі ваші бойові заслуги, — говорячи так, поручник ледь скривився, швидко опанувавши себе. — Не варто ними прикриватися зараз. Вони будуть враховані, якщо отримані про вас відомості не знайдуть підтвердження. Й не допоможуть, якщо все виявиться

правдою. Кінець кінцем, про арешт ніхто не обмовився. Вам, Арсенич, навіть не наказують здати зброю.

— То накажіть.

На цих словах чотар та інші стрільці, котрі стояли між старшиною та машиною, мов по команді скинули гвинтівки з плечей, поки направивши дула в землю.

— Ви поводитесь неправильно, — мовив Гастлер. — Припиніть водевіль, давайте вирішимо все мирно. Інші можуть і повинні вирушати назад, до місця дислокації. Якщо ситуація проясниться, ви теж матимете змогу повернутися.

— Я не почув, у чому мене звинувачують.

— Я не маю повноважень говорити про такі речі тут, при всіх.

— Вам доведеться сказати, пане поручнику. Інакше доведеться їхати геть. У кращому разі.

— Отак? — у голосі Гастлера дзенькнув подив. — Ви мені погрожуєте? Офіцерові, який виконує службові обов'язки? Під час війни?

— Лише попереджаю. У мене десятки свідків того, що не було жодної погрози.

Климове віко сіпалося вже без упину. Шацький міцно стиснув його правий лікоть.

— Гарзд, — протягнув поручник. — У кращому разі мені доведеться їхати звідси, як розумію, без вас. Цікаво, що на мене чекає в гіршому разі.

— Накажу заарештувати всіх, а потім доповім своєму командуванню. Нехай далі вирішують усе на вищих, ніж у нас із вами, рівнях.

— Для вас, старшино, вищим рівнем тут і тепер є лише я. Востаннє пропоную припинити гарикатися й сісти в машину. Накажіть вашій варті відійти та взяти зброю на ремінь.

— Виконуйте, — сказав Арсенич.

Чотар зрозумів, до кого звертаються. Та послухав не відразу, витримав гонор, аж потім почепив пас на плече. Вояки зробили так само, але лишилися стояти на місці.

— Досить! — вигукнув Гастлер, якому урвався терпець. — Ким ви себе тут уявляєте! За кого ви маєте всіх нас! Ваші полки ліквідують, варто лиш захотіти! А привід ви даєте міцний, залізний! Напрошуєтесь

давно, не лише ви осібно — всі! Розформують, розпустять, і то лиш початок! Дуже пощастить, якщо частину ваших добровольців не арештують і не відправлять у табори, як військових злочинців! Ви цього хочете, Арсенич? Обіцяю — ви це матимете! Марш у машину!

Під ногами Кошового хитнулася земля.

— Йой, — вичавив Шацький.

Арсенич розстебнув кобуру, вийняв револьвер.

— О тепер, пане поручнику, я виконаю наказ тільки *свого* командування. До того часу забирайтеся звідси й доповідайте, що хочете й кому слід.

— У такому разі я вас арештую! — поручник теж озброївся, кивнув підлеглим. — Взяти! Забрати в нього зброю! Наказую скласти її всім!

Унтер і худий жандарм спритно висипали з автівки, стали по обидва боки Гастлера, взяли манліхери напереваги.

Клацнули затвори.

Не тільки їхні — січові стрільці взялися до зброї вже без наказу. Вони найжачилися десятком гвинтівок, і чисельна перевага була за ними. У Кошового не лишилося сумніву: ще трохи — й стрілятимуть, покладуть кривдників на місці без жалю, бо накручені його погрозами до краю, до межі.

І потім...

— СТІЙТЕ!

Цієї миті ним керували не розум, не внутрішній голос, не емоції — вперед штовхали інстинкти.

Коли бути точним — один, єдиний.

Збереження.

Якщо допустити стрілянину тут і тепер, навіть врятувавшись зараз, ані він, ані Шацький не вбережуться від тюрми потім.

— НАЗАД! ПОДУРІЛИ!

Посунувши Шацького плечем, Клим широкими кроками пішов уперед, зупинившись між жандармами і стрільцями.

Не бачачи перед собою нікого й нічого, не розрізняючи жодних облич, він розставив руки, немов це могло захистити противників один від одного й зупинити бійню.

— ТИХО! ПРИПИНІТЬ!

Вигук поручника пролунав, наче з туману:

— Що таке? Хто? Якого дідька! Геть!

Клим дихав уривчасто, тяжко, на повні груди, вдихаючи через відкритий рот.

— ЗУПИНІТЬСЯ!

Поруч зачувся рух. Кліпнувши й зиркнувши в той бік, Кошовий побачив біля себе Шацького. Миттю вловив тваринний, непереборний жах, який охопив немолодого дантиста. І все одно, тремтячи, Йозеф теж розкинув руки й завмер.

Знову запала лунка тиша.

Її порушив трохи істеричний регіт — скалив зуби поручник.

— Отакі захисники у вас, Арсенич. Нові добровольці? Чи рекрути?

Відповіді не почув, та поки говорив, опустив зброю.

Сприймавши це як загальний наказ, інші зробили те саме.

— Що тут таке? Що за явлення? — поцікавився Гастлер уже спокійніше, хоч напевне раніше відзначив двох цивільних, котрі трималися окремо.

— Моє прізвище Кошовий, — назвався Клим. — Я адвокат... тобто... був адвокатом стрільця, у похованні якого вчора взяли участь старшина Арсенич та інші підпорядковані йому стрільці. Маю до нього приватну розмову і скористався нагодою, застав його тут. Ось це, — кивок на дантиста, — пан Йозеф...

— Поки вистачить, — зупинив його поручник. — Вам теж доведеться давати пояснення, пане Кошовий, чому ви втрутилися й перешкоджаєте роботі військової поліції.

Віко поволі перестало смикатися.

— Я поясню, — Клим говорив уже спокійніше, дихання ставало рівним, світ довкола знову набув чітких рис, і він сфокусувався на Гастлері. — Звичайно, поясню усно й письмово, та за потреби багато разів повторю, як щойно не допустив кривавої сутички. Чим напевне зберіг ваше життя, пане поручнику. А також життя ваших підлеглих, включно з водієм «протоса». Ви чудово знали, до кого їдете й кого мали намір арештувати.

— Затримати. Коли ви вже назвалися правником, мусите знати різницю.

— Так. А ви мали б зрозуміти, що отак просто, без пояснень, вояк, котрий проливав на фронті кров, затримати себе не дасть. Стрільці

накручені останніми подіями, все кипить, є серйозна небезпека вибуху. У вас повинні бути вагомі аргументи затримати старшину.

Говорячи так, Кошовий поволі опустив руки. Тепер поводився, наче в поліцейській дирекції, коли треба було докладати зусиль, витягаючи клієнта на волю. Шацький тим часом відступив чимдалі від ймовірної лінії вогню, примостившись поруч із Арсеничем, котрий стежив за тим, що відбувається, з подивом та цікавістю.

— Йому б усе сказали на місці, — правив своє поручник.

— Бачите, як повернулося? Для загального спокою просив би вас, пане Гастлере, пояснити при всіх, тут і тепер, причину арешту старшини.

— Затримання, — вкотре нагадав той.

— Гаразд. Усе одно — поясніть. Доведеться.

— І Арсенич поїде з нами? Ви гарантуєте?

— Я не вирішую за нього. Я тут узагалі ні за кого нічого не вирішую, бо наскрізь цивільний. Та щось підказує: сталося непорозуміння. Або гірше — помилка.

Поручник знову обсмикнув шинель.

— Добре, ваша взяла. Та перед всіма доповідати не збираюся. Відійдемо, поговоримо. А пан Арсенич нехай розжене своїх захисників.

— Слово невірне, пане Гастлере. Ніхто нікого розганяти не буде.

— Усім розійтися, — гучно мовив Арсенич. — Готуйтеся до шикуння й виходу.

Січовики не надто охоче, проте — розійшлися, не маючи звички оскаржувати наказів. Жандарми товклися біля машини. Поручник кивком закликав Кліма та Арсенича, вони наблизилися й перемістилися трохи далі. Шацький, не знаючи, куди йому йти, лишився на місці, піднявши комір пальта й ставши до вітру спиною.

— Кажіть, — мовив Клим.

Поручник зітхнув:

— Панове, ви не лишаєте мені вибору. Але дуже прошу домовитися й тримати в секреті те, що тут сьогодні мало місце. Своїм підлеглим я накажу, мовчатимуть. Ваших більше, пане старшино. Й вони зараз святкують маленьку перемогу, якою вони вже пишаються й неодмінно поділяться з іншими. Піде розголос, мене зганьблять... Не хотілося б.

— Моє слово, — мовив старшина. — Питання, чи готові ви мені повірити.

— Ризикну.

— Потисніть руки, панове, — сказав Кошовий.

Ледь провагавшись, чоловіки коротко стисли правиці, дивлячись один одному в очі.

— Чудово, — кивнув Клим. — Слухаємо вас, пане поручнику.

Той знову зітхнув:

— Принесли лист без підпису, рано-ранці. Якийсь хлопчисько тицьнув конверт вартовому біля комендатури й відразу втік, той оговтатися не встиг. Коли послання передали черговому офіцеру, той прочитав і негайно зв'язався з військовою поліцією. Там повідомили контррозвідку. Словом, машина запрацювала швидко як ніколи.

— Що було в листі? Ви читали його?

— Читав. І бачив.

— Хіба не одне й те саме?

— Не в цьому випадку. То був не лист, написаний від руки. Швидше листівка, зроблена друкарським способом. Напевне в єдиному примірнику.

Кошовий і Арсенич презирнулися.

У покійного Ладного в кімнаті бачили агітаційну літературу, серед іншого — друковані листівки...

Навряд чи старшина про це знає. Хоча... Чорт, коїться щось справді дивне.

— Підпис був?

— Ні.

— Ви приїхали сюди по Арсенича. Отже, в листі — анонімному листі! — йшлося про старшину. Вгадав?

— Великого розуму не треба, — гмикнув поручник. — Там говорилося про причетність Павла Арсенича до вбивства стрільця Ладного.

Прозвучало це дуже просто й буденно. Від того шок у Кліма був сильніший, ніж передбачалося. Та й сам Павло не зміг стриматися — мотнув головою, войовничо виставляючи вперед гостре підборіддя, скреготнув зубами, процідив:

— Отак... Ви повірили...

— Тепер розумієте, чому від вас вимагали пояснень, — Гастлер розвів руками зовсім не по-військовому. — Його ж застрелили майже в межах Львова. Така пригода є надзвичайною навіть у мирний час, швидше б він повернувся. Під час війни, самі знаєте, подібним випадкам приділяється особлива, першочергова увага.

— Я вбив січового стрільця, — глухо мовив старшина. — Я застрелив свого побратима. Ви справді в це повірили?

— Начуваний про стрілецьке військове братерство, — зауважив поручник. — Але саме воно й стало аргументом для того, хто взяв на себе труд видрукувати послання.

— Тобто?

— Стрільцям, усьому вашому добровольчому легіону, не потрібен суд над Ладним. Героя війни засудять за вбивство, скоєне через жінку. Ревнощі. Крім того, у вас, як відомо, після останніх прикрих подій на фронті починається серйозне тертя як із командуванням, так і з австрійською владою. З огляду на це стрілець Ладний мав би загинути героєм, до суду, навіть до офіційного висування звинувачень. Справи нема, історія забувається. Стрільці виведені з-під удару, — поручник прокашлявся. — Ще одне, пане Арсенич. Зазначено — ви влучний стрілець. Можна сказати, *снайпер*. Постріл у Ладного зробила саме така особа. Автор листа нічого не стверджує. Перераховує факти й закликає звернути на вас увагу.

Баламут. Його почерк, його манера.

Віко знову сіпнулося. Тепер Кошовий торкнувся його пучкою, заспокоївши, теж кахикнув у кулак.

— Вам слід було з цього почати. Обійшлося б без брязкання зброєю. Старшина Арсенич сам поїхав би з вами. Причому — чим швидше, тим краще.

— Що ви городите? — вигукнув Павло. — Нікуди б я не поїхав! Це ж наклеп, типова провокація!

— На яку ви піддалися, — парирував Клим. — Тобто, замалим не піддалися. Наслідки сутички, яку, визнайте, я... *ми* зупинили були б точно такими, як описав у своєму анонімному посланні недоброзичливець. Існування легіону УСС, *старшино*, після такого припинили б дуже швидко. Ще до кінця року, можете повірити. Та ви й самі знаєте! — він відмахнувся. — А вам слід було лише озброїтися логікою та здоровим глуздом.

— Мені? — Арсенич тицьнув себе пальцем у груди. — Може, їм? — кивок у бік Гастлера.

— Саме вам. Хіба ви були у Львові в день, коли Захар утік і його вбили? Вам легко це довести, і до вечора, у крайньому разі — завтра зранку були б вільною людиною. Хіба військова поліція визнає тотальну недовіру до січових стрільців, які хором підтвердять, де і з ким ви перебували в той момент. Як кажуть юристи, у вас залізне алібі, пане старшино.

Кошовий розвернувся до поручника всім корпусом:

— Згодні?

— Варто перевірити.

— Так. Але — ви згодні, що шансів довести правоту того, хто прислав листівку, майже нема?

Гастлер засопів, та не заперечив.

Клим повернувся до Арсенича:

— Дозвольте панові поручнику виконати наказ і доставити вас до Львова. Можу поїхати з вами, та я певен — впораєтесь самі. Це ж дуже просто, перевірити алібі військового, який має перебувати у вишкільному таборі в тилу. Нам усе одно доведеться потім зустрічатися.

— Для чого?

— Мене цікавить усе, що стосується історії з Ладним. Та й вам, підозрюю, на якийсь час доведеться затриматися в місті. Хай це наклеп, але ваші свідчення потрібні слідству — наскільки я знаю закон і порядок.

— Зброю не здам, — мовив старшина, трохи помовчавши.

— Не вимагатиму, — запевнив Гастлер. — То все залагоджено? Екссесів не буде?

— Моє слово, — кинув Арсенич, ковзнув поглядом по Климу й рушив через полігон до гурту своїх.

Поручник, теж пронизавши Кошового поглядом, подався до автівки. Довго Клим сам не лишався — скориставшись нагодою, підбіг Шацький, почмокав губами, слова полилися нестримним потічком:

— Пане Кошовий, я пишаюся вами! Ми всі, розумієте — всі могли полягти, а війна ж далеко. Що, що робитиме моя фейгале? І що б їй пояснили про всі обставини? Та вона б не зрозуміла мене!

— Я теж, — жестом зупинив його Клим.

— Чого не розумієте?

— *Кого*. Вас, Шацький. Не можу пояснити, який чорт мене смикнув у все це влізти. Розстріляли б з обох боків, не стрималися. Але ж вам для чого? Не могли встояти? Чи дурний приклад підбурив? Знаєте, як кажуть, — інстинкт череди.

Йозеф ковтком проштовхнув усередину невидиму грудку, розправив плечі, випнув груди.

— Мені закортіло стати вам корисним. Справді, стати поруч, допомогти. Минулого разу, знаєте, я повів себе негідно. Там, «Під вошею», дозволив собі зайве. Потім у вас удома... Шацький ще щось може, — він знову ковтнув. — Ось.

Не знайшовши вірної відповіді, Клим дружньо хлопнув дантиста по плечу. Зрозумів — малувато, вартувало б підтримати друга добрим словом. Та враз почув позад себе:

— Кошовий!

Гукав Арсенич, зупинившись недалеко від автомобіля й жестом закликаючи поручника зачекати. Клим залишив Шацького, швидко підійшов.

— То з вами таки їхати?

— Не конче. Ви праві, сам розберуся. І правду кажете — побалакати потім треба. Зустрінемося біля притулку, ввечері. Чи там, де Пресова квартира.

— Краще на нейтральній території.

— Кажіть.

— У мене, на Шевській, там контора. Здибаємося біля ратуші, проведу.

— Годиться, знайду, — старшина знову відмахнувся від Гастлера. — Слухайте, навряд би поговорив із вами про таке раніше. Та де, ще як побачив вас, не збирався нічого казати.

— Передумали?

— Саме так. Знаєте, чому? Виглядає, ані поліції, ані комусь іншому не говоритиму про Захарового вбивцю. Оцими, — показав сильні руки, — хочу злапати й покарати. А ви мені допоможете, я так собі думаю.

— Чекайте, — Кошовий труснув головою. — Ви знаєте, хто він?

— Звісно, — це прозвучало спокійно й упевнено.

— Хто? — вирвалося в Кліма.

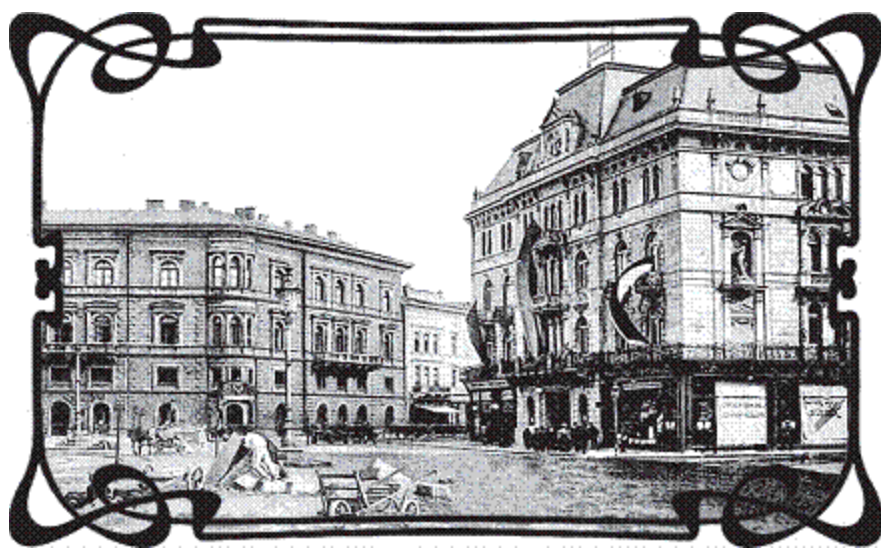
— Москаль. Російський вояк. Снайпер. Решта — потім.

Бовкнув — і поквапився, лишивши Клима збентеженим.

А старший сторожі повернув йому револьвер, віддавши при цьому честь.

Розділ чотирнадцятий

Російська школа влучної стрільби

Назад до міста дістатися вдалося глибоко по обіді.

Кошовий розпрощався з Шацьким, і той, на диво, не заперечував. Хоч зазвичай цікавий дантист протестував, волюючи бути поруч скільки можна, нині роль зброєносця Йозефа помітно втомила. Дався взнаки пережитий шок — увесь час, поки верталися, Шацький раз по раз товк, що ніколи раніше в нього не цілилося стільки гвинтівок із усіх боків. Принагідно згадав випадок з довоєнного, тепер — зовсім іншого життя, коли вбивця тицяв у нього револьверним дулом, змушуючи сісти в дорожку. Тоді вони разом дізнавалися таємницю привида з будинку на Валовій, і та пригода потім здалася обом найнебезпечнішою.

— Клянуся, пане Кошовий: моя фейгале про ваше сьогоднішнє геройство нічого не дізнається, — запевнив Шацький перед тим, як податися до себе на Кракідали.

— Глупство то, — відмахнувся Клим. — Усе через те, що люди не хочуть слухати вухами і думати головами. Аби довіряли одне одному... Та де! — він знову махнув рукою, а тоді ще й сплюнув.

На Шевській ніхто ще не чекав, і Кошовий замислено втупився в зачинені двері. Вдома його так само навряд чи чекають із нетерпінням. Вивчивши Магду за багато років, особливо — за той час, що жили разом, Клим чудово розумів наслідки, до яких напевне призведуть її блискавки.

У кращому випадку вони не розмовлятимуть, і йому доведеться першому робити крок до примирення, хоч не розумів до пуття своєї провини. Але щось підказувало: відтепер між ними є тріщина, яка буде тільки розширюватися. Адже стосунки між українською та польською спільнотами загострюються стрімко, Кошовий не може відгородитися від своєї групи, а Магда мусить пристати до протилежного табору. Хоч дотепер обоє не відчували на собі впливу політики.

Гірший варіант — вона збере речі й піде. Цього Климові хотілося найменше, до того ж він не міг прикинути, де вона зараз знайде дах над головою. Готель «Жорж» уже давно не той, займати там апартаменти безкоштовно вона не зможе. Винаймати окреме помешкання не дозволить гонор, який Магда зберегла, навіть переживаючи непрості воєнні роки, коли часи та звичаї докорінно мінялися. Проте саме гонор здатен підштовхнути її піти з Личаківської бодай ненадовго. Хоча б задля того, аби змусити його кинути все, бігати за нею й шукати способів замиритися.

Міркуючи так, Клим не знайшов іншого виходу, як зайти в порожню, давно вже не затишну й прокурену контору. Прочинив вікно, аби хоч трохи провітрити, вмоствився за стіл, просто в пальті й капелюсі, відкинувся на спинку стільця, а ноги, трохи подумавши, безцеремонно примостив на краєчок столу. Забруднені на полігоні черевики вже оббилися об міський брук, але раніше Кошовий не дозволяв собі класти на стіл ноги, навіть взуті у домашні капці.

Міняються звички.

Спершу сидів мовчки, кутив і підбивав підсумки після останніх подій, впевнено додавши анонімну листівку до п'ятої шухлядки. Після тривалих роздумів переконався: зрадницькі агітаційні друки, знайдені в Ладного, мають із нею одну природу.

Лишилося зрозуміти, чи розчарований герой війни *справді* піддався явно ворожому впливу й, відповідно, вільно чи невільно став діяти на шкоду своїй справі.

Відповідь на це питання поки була для Клима ключовою, бо вказувала правильний напрям пошуків.

Якщо стрільця використали втемну й списали влучним пострілом — то одна справа.

Якщо ж він сам вірив у те, що втовкмачував йому тоді в Бригідках під револьверним дулом, доведеться визнати правоту підхорунжого Снігура.

Й кинути всі сили на відмежування від Ладного, котрий своїми словами та вчинками дійсно виставляв національний політичний і військовий рух у невігідному світлі.

Прямо скажемо — зрадницькому.

З цими думками Кошовому вдалося задрімати, а стрепенувся й прокинувся він від стуку в двері. Ноги самі звалилися зі столу, він скочив, розправляючи затерпле в незручній позі тіло, й зустрів Арсенича — той зайшов, не дочекавшись відповіді.

— Отут, значить, у вас штаб, — мовив, швидко оглянувши скромне приміщення.

— Та де. Звичайна казенна контора.

Павло вирішив посміхнутися, та потворний шрам навіть усмішку перетворив на вискал.

— Не дуріть мені голову, Кошовий. Уже встиг декого про вас розпитати. З вами непросто, не зовсім наш, занадто ліберальний, то шкодить справі. Але лою в голову маєте, домовлятися з вами можна.

— Про що хочете домовитись? — і тут же, не дочекавшись відповіді: — Російським снайпером зачепили, заінтригували. Чому так впевнені, що він стріляв? Звідки тут, у Львові, взагалі російські військові?

Не питаючи дозволу, Арсенич присів на стілець, витягнув кисет, невеличку люльку-файку,^[44] розклав перед собою.

— Перехвалили вас, — видобувши дрібку тютюну, старшина заходився набивати, при цьому вів далі: — Казали — мудрий чоловік, а поки не виглядаєте на такого. Думаєте, москальський вояк вільно ходитиме містом у своєму строї, ще й під їхнім прапором та співаючи про Боже, царя храни? Їх же засилають сюди для диверсій, і не лише сюди. Хіба не знаєте, не розумієте?

— Якщо відомо про диверсанта — маєте доповісти куди слід, — відчеканив Клим, якого слова старшини зачепили.

— Не знав про нього донедавна, — Арсенич взяв зі столу сірники, підпалив, затягнувся. — Остаточно переконався нині, коли той жандарм сказав про листівку проти мене. Їхня робота, москальська, більше нема кому. Ось я відразу й склав усе докупи.

Клим намагався стримувати емоції. Йому не хотілося показувати старшині власну необізнаність після недавнього тріумфу прозорливості. Та всередині вирувало, й він мимоволі порівняв себе з киплячою каструлею, в якій пара ось-ось зірве кришку.

— Я так само міг би скласти. Аби знав, що і з яких клаптів.

— Та де, ви такого точно не знаєте! — пирхнув Арсенич, і це прозвучало образливо. — Цивільний, звідки вам.

— То розкажіть, — тримати себе в руках ставало дедалі важче. — Поміркуємо разом.

— Для того й прийшов, — мовив старшина. — Ви, Кошовий, усе ж справляєте враження кмітливого й меткого.

— Дякую, — відповідь була уїдливою.

Січовик вмостився зручніше, смачно пахнув люлькою.

— Аби ви знали, я десь навіть ваш колега.

— Тобто? Що значить — «десь навіть»?

— Вчився на правника в університеті, в Чернівцях.^[45] Хоч сам тутешній, з-під Стрия, так у Чернівцях вдалося краще, ніж тут, у Львові. Та навчання перервав, бо сталася війна й до міста ввійшли росіяни. Вибрався, перейшов фронт, пробрався додому. Вже у вересні записався в Легіон, та потім ледь не вилетів. Австрійці, чули ви чи ні, різко обмежили нашу чисельність. Казали, має бути не більше, як дві з половиною тисячі вояків, а добровольців зібралось в десять разів більше. Тим, кого відсіяли, сказали вертатися назад, по домівках. А як, коли серед наших більше половини — біженці від окупації! Отам мені вперше пощастило, бо вмів влучно стріляти.

— Десь училися?

— Йой, та ще до війни практикувався в пластунах,^[46] бував на вишколах! Австрійському війську снайпери були потрібні, їх вирізняли. Тож мені вдалося лишитися в Легіоні. Ох, пам'ятаю, як ми виступали тоді!

Примруживши очі, старшина стиснув кулак і затягнув, легенько відбиваючи такт на поверхні стола:

— *Ми йдемо у бій, земля дуднить,
Радіють гори й степи.
Бо нас усіх благословить
Могучий дух Мазени!*

Ураз зупинившись, старшина вибив файку об каблук, знову почав набивати свіжим тютюном, при цьому вів далі:

— Хай там як, довелося і повоювати, й наступати, й відходити, навіть втрапити в полон та втекти. Окрема історія, потім якимось, якщо захочете. Розкажую вам, Кошовий, усе, аби ви краще зрозуміли хід моїх думок. І також — чому подібне ви самі з вашою кмітливістю не зведете до купи ніколи.

— Хтозна, — знизав плечима Клим. — Може, звезу. Не тягніть уже.

— Я без того говорю коротко і ясно, — відрубав старшина, прикурив, потягнув. — Мусите зрозуміти тепер різницю між австрійськими та російськими снайперами. Бо ми проходили вишколи за австрійською наукою влучної стрільби, тож почерк стрільця я, повірте, розрізнити зможу. Це як нема двох людей, котрі пишуть однаково.

Кошовий закрив лице долонями, спробував перетравити почуте, потім забрав руки, видав:

— По-перше, почерк підробляють. Ви недовчений правник, та маєте це знати. У сенсаційних романах постійно пишуть про...

— До дідька! — гаркнув Арсенич. — Ми з вами не в сенсаційному романі! Ви взагалі не те читаете! Ось прийдіть на Пресову квартиру, вам там дадуть справжню, конче потрібну українцеві літературу!

— Але й ми не про книжки говоримо! — парирував Клим. — Почерками махлюють у справжньому житті! Не знаю, як виглядає почерк снайпера, та якщо йдеться про стрілецьку манеру, її так само можна вправно імітувати! Це — по-друге! Нарешті, двоє різних людей справді не пишуть однаково. Проте манера стрільби подібною може бути цілком, коли ви вже почали говорити тут про різні школи, австрійську й російську. Я правильно вас зрозумів?

— Так, мова про школи, — кивнув Арсенич. — Оце ви зараз кричите й зайвий раз доводите мені, що нічого не розумієте. Тож мушу пояснити, по можливості — просто. Від того залежить наша подальша домовленість.

— Ми ще не домовлялися ні про що.

— То давайте вже почнемо, — старшина поклав ногу на ногу. — Я доводжу, що в Ладного стріляв російський снайпер. Навіть спробую назвати вам його ім'я. А ви, Кошовий, допомагаєте мені, не поліції чи жандармам — *мені*, — знайти його тут, у Львові. Далі я сам звезу з ним рахунки. По руках.

Старшина не питав — простягнув Климові через стіл розкрити правицю, мовби угода укладалася відразу, без обговорення, за згодою сторін.

Сіпнулося віко.

Кошовий дивився на руку Арсенича, потім перевів погляд на лице, затримавшись на потворному шрамі, тицьнув пальцем:

— Звідки?

— Лисоня, — відповів старшина коротко. — Вони прорвалися, рукопашний бій у лісі. То як, по руках?

— Ви розумієте, про що просите? Віддати вам російського диверсанта. Хай ви самі його вколошкаєте, та це ж військовий злочин. Я роблюся спільником.

— Так ви сьогодні стали на заваді військовій поліції. Не дали поручнику виконати обов'язок. Скажу вам, злочин не менший.

Торкнувшись ока й заспокоївши тик, Клим потиснув тверду правицю стрільця, тут же вирвалося:

— Хто?

— Чекайте, — жестом зупинив Арсенич. — Ви його навряд чи знаєте. До цього дійдемо. Спершу — ось: я не знав Ладного аж так близько. Ми служили нарізно, і він заявив про себе в тому бою, коли клав москалів одного за одним. До слова, вишколів Захар не проходив, у нього все вийшло, знаєте, саме собою. Таке трапляється на війні. Коли життя на волосині, відкриваються притлумлені до часу можливості. Але! — старшина підніс угору люльку. — Вже потім я навідував Ладного, говорив із ним й дізнався: побратим діяв так, як навчає австрійська школа влучних стрільців. А саме — стріляти швидко, точно й відразу міняти позицію. Різниця в тому, що таким, як я, штатним снайперам належали спеціальні оптичні прибори, райхерти, це фірма така.

— Райхерт, я чув, — вставив Клим.

— Чули — хай собі. Бо москалі про них напевне теж чули. І теж на очі не бачили й в руках не тримали. Ось вам перша різниця, Кошовий. Росіян навчали в війську передусім наступати з багнетами напереваги, бити й колоти в ближньому бою, та аж ніяк не стрілецькій науці. Вони, щоб ви знали, до позиційної війни готові не були. Тому й гвинтівки в москалів — трьохлінійки Мосіна.^[47] До них, аби знали, оптика не кріпиться.

— Зовсім?

— Не те щоб зовсім... Там біля року тому почали постачати якісь фінські прилади. Та вони не такі, як райхерти. Міняти налаштування, аби стріляти на різні дистанції, на тих, фінських, неможливо. Ще й постійно ховайся, якщо після пострілу треба перезарядити гвинтівку. Тож не манліхери. Ось вам, Кошовий, різниця друга і чи не найважливіша, — старшина скинув ногу з коліна, трохи подався вперед. — Наші стрільці спритні, бо мають кращу зброю, ще й ліпше обладнану. Ми можемо міняти позиції часто, не стирчати на одному місці, не давати пристрілятися до себе. Росіяни, навпаки, звикли сидіти на одному місці, мов примерзши до нього сракою. Не давати виявити себе якомога довше. Й стріляють на однакову відстань, не далі. Знаючи це, можна уникнути кулі, просто не потрапляючи в сектор обстрілу москальського снайпера. Тепер доходить?

— Потроху.

— Нате на закуску, — старшина остаточно відчув себе господарем становища. — Влучні стрільці у російському війську переважно з мисливців чи мисливських родин. Вони ціляться без усякої там оптики, покладаються лиш на власну природну вправність. До того ж самі себе привчили сидіти в засідках, не рухаючись, аби не налякати здобич. Веду до того, що снайпер-москаль не так покладається на різні прилади, як ми. Тому Ладний і був особливим, до певної міри, звісно. Й ви маєте погодитись: стрільці з такою особливою прикметою є серед російських вояків.

— Згоден, — мовив Клим після короткого роздуму. — Та ми щойно говорили — російський солдат у Львові буде прикметним, хай перевдягнеться й видаватиме себе за українця, поляка, німця, навіть єврея.

— Тим не менше, Кошовий, українцеві, *природному* українцеві, не треба вдавати з себе русина. Він ним є. Хіба забули, що в російському

війську забагато рекрутів-українців з Наддніпрянщини?

Клим труснув головою.

— Чекайте! Ви зараз переконані, що українця навмисне заслали сюди шпигуном та диверсантом?

— Хіба так не може бути? — відрубав Арсенич. — Тут, у Галичині й на Буковині, серед українців було й дотепер лишається чимало русофілів.

— Знаю. Стикався з ними не раз.

— О! — старшина знову підніс люльку. — Є в тому ж Києві сотні, навіть тисячі українців, щиро відданих царській владі. У полоні мене такі охороняли. Нічого дивного й незвичного тут не бачу. І тепер — до наших справ упритул.

Знову вибивши люльку об чобіт, старшина сховав її в кишеню.

— Слухайте, як усе було, Кошовий. Як сталася та прикра історія з Ладним, усе наше товариство хотіло його виручати. Вже збиралися йти маршем на Львів, коли дізнаємося — Захар утік і тут же загинув. Стріляли з відстані, влучно. Розумієте тепер, чому я відразу подумав про снайпера, і то чужого. Таки дістався до міста, побував на тому місці, де товариша застрелили. Оглянув усе уважно, знайшов місце, звідки стріляли. Вибране ідеально для стрільця, котрий звик цілитися без оптики, на око. Йому нічого там не заважало.

— Вивели, — додав Кошовий.

— Що?

— Я теж там був. Усе сталося в мене на очах. Зараз ви про мисливців згадали. Нарешті прозрів: Ладного *вивели* на засідку. Так чи приблизно так заганяють дичину на полюванні. Причому зробили ще гірше — Захар *сам* прийшов під постріл. На заклання, мов дурне теля. Чорт!

Уже не стримуючи себе, Клим грюкнув кулаком по столу.

— Російська школа, — підсумував Арсенич. — Розумієте тепер, які складаємо клапті? Без мене — зась, Кошовий.

— Згоден. Ви щось казали про ім'я.

— Еге, — кивнув старшина. — Отут вам доведеться вірити на слово. Десять цієї весни, ранньої, по наших позиціях із російської сторони затявся бити один капосний стрілець. Розвідка працює, і незабаром ми дізналися: воює проти нас такий собі Федір Овчар, з наших, як бачите. Поки думали, як його ліпше знищити чи навіть

захопити, австрійці зачали офензиву.^[48] Тоді багато москалів полонили, і про Овчара я більше не чув. Аж донедавна, коли дізнався — скурвий син живий, був у таборі, й не просто живий — здався сам. Потім не до нього стало. Вже під кінець вересня доходять чутки: випустили його. Ніби наш Союз визволення України домігся його звільнення разом із іншими.

Клима осяяло остаточно — так, що він лунко ляснув себе по лобі.

— Я знаю! Було! Чорт забирай, я займався цим! Причетний! Ми ж намагаємося витягати українців, котрі служили в російській армії, з полону! Або хоча б гуртувати їх у одному місці! Витягати важче, та дещо потроху вдається, якщо доводимо лояльність полоненого!

— Коли так, Овчар не дарма підняв руки догори, — підсумував Арсенич. — Ви, Кошовий, самі того не знаючи, допомогли вийти на волю Захаровому вбивці. Хтозна, скільки він ще наробить тут горя.

— Він сам усе організував? Листівки, інші провокації?

— Однієї людини замало, — погодився старшина. — Думаю, він виконавець, не інакше. Й знаємо, кого шукати. Від нього слід потягнеться до спільників. Повитягаємо всіх на світ Божий за вуха. Врятуємо стрілецьку репутацію. Згодні?

Хоч це виглядало зайвим, та Клима тепер сам простягнув Арсеничу руку.

— Переконали. Єдине, що непокоїть — аби це справді виявився той, на кого ми думаємо.

— Але Федір Овчар — ворожий снайпер. Яким чином йому вдалося задурити купу голів, та ще й так, щоб про це ніхто не дізнався, не можу сказати.

— Тут відповідь може бути простою, — мовив Кошовий. — Він здався, як ворожий солдат. Не мав спеціального завдання, сам шифрував себе старанно. Напевне були ще полонені, котрі знали, хто він і чим знаменитий. Проте навряд чи здали його, в'язні покривають один одного, тим більше — у таборі. Потім Овчар сидів тихо й вивчав обстановку. Справжній снайпер, теж російській вишкіл. Щойно побачив для себе можливість вислизнути — відразу почав удавати з себе лояльного до австрійської влади українця. Мабуть, мав таланти, бо йому вдалося. І вже тут, у Львові, міг знайти потрібне товариство.

Старшина замислено потер шрам.

— Усе може так бути, крім останнього, — озвався нарешті. — Не ходять тут російські агенти відкрито. Випадкова людина не знайде. Швидше так: хтось наперед знав про полоненого Овчара. Й зробив усе, аби його вдалося звільнити вам і вашому товариству.

— Знав наперед? Тобто?

— Те саме, — Арсенич тепер був категоричним. — Російський агент є в самому вашому... тобто... *нашому* середовищі. Його вказівки й виконує Овчар.

Баламут, подумав Клим.

Знову цей Баламут.

Чим далі, тим реальнішою стає ця постать.

— Чого замовкли?

Кошовий поки не мав бажання обговорювати власні висновки зі старшиною.

— Про своє подумав.

— Так думайте про наше! Вбивцю ж треба десь шукати. Йому документи мусили видати, має ж знайтися слід.

Клим знову на короткий час закрив обличчя долонями.

Коли забрав руки, на губах грала посмішка.

— Я, здається, придумав, хто допоможе.

Чатувати поблизу «Під вошею» довелося більше двох годин.

Прийшли туди, щойно смеркло. Клим підловив неподалік волоцюгу, якому тицьнув кілька корон, не рахуючи, й загадав дізнатися, чи сидить усередині Єжи Тима. Як виглядає, знали в окрузі всі. Волоцюга лиш побоювався, що його викинуть, ледь ступить за поріг. Та обійшлося, бо Кошовий усе розрахував: нагнали, але вже після того, як заплатив за випивку. Від грошей нині не відмовляються, хто б не платив. І витрати виправдалися — Тима на місці. Як зазвичай, вибирався у свою нову штаб-квартиру ближче до вечора. Знати б, чи довго там сидітиме.

Нічого, треба сховатися й чекати, іншого виходу нема.

Нарешті новоспечений король злодіїв виринув, за ним сунуло двійко дебелих охоронців. Кошовий відзначив подумки — покійний Сілезький почувався вільніше, драбами оточував себе вкрай рідко. Але, зробивши поправку на воєнний час і потребу в посиленні безпеки, Клим кивнув Арсеничу:

— Він не сам.

— Пусте й дурне, — гмикнув старшина, ступив убік та розчинився в темряві.

Тим часом повз Кошового повільно проїхала кінна коляска, на яку трійця з бару напевне чекала. Намацавши револьвер у кишені, Клим зібрався йти навперейми, та враз почув один за одним два короткі зойки. Візник уже помітив те, чого не міг бачити зі свого місця Кошовий, і той, не криючись, рвонув із укриття, підбіг, скочив позад кучера, тицьнув дулом у спину:

— Тихо! Стій, як стоїш!

Переляканий візник завмер. Тепер на Климових очах старшина ламав Тиму, притискаючи до землі. Поруч валявся почет, жоден із двох не ворухився. Поки Кошовий думав, втручатися чи ні, Арсенич нарешті впорався з противником, рвучким рухом поставив на ноги, просичав:

— Залазь!

Тима не опирався, сів, а побачивши поруч Кошового, кліпнув у темряві очима — спершу здивовано, потім — люто.

— Що таке? Ви... *Ти?*

— Нічого вам не буде, пане Тимо, — пообіцяв Клим. — Іншого способу побалакати не бачу. Минулого разу ви дозволили Лінді повідомити про нашу угоду поліції.

— Та я...

З іншого боку його притиснув Арсенич.

— Тобі сказали, курво, — не рипайся, слухай, — і тепер уже візникові: — Не спи, давай вперед.

Той послухався, дорожка рушила вулицею прямо.

— Спробуйте після цього поткнутися «Під вошу», — буркнув Тима, поволі оговтуючись. — Ви тут тепер поза законом, пане Кошовий. Нарікатимете хіба на себе.

— Мені до вас нема діла, — парирував Клим. — Ви зрадили спершу, совість моя чиста. Живіть із тим, що, ставши на місце пана Сілезького, відразу знайшли спільну мову з Віхурою.

— Заткалися б ви!

— А замовкніть обоє, — втрутився старшина. — Зараз кудись приїдемо й поговоримо.

Далі їхали мовчки. Нарешті, знайшовши тихе місце недалеко від Личаківського цвинтаря, Кошовий зупинив візника. Витрусившись із коляски, прогнали його геть, і той охоче забрався від гріха подалі. Занурившись у ніч ще глибше, трійця зайшла за якусь кам'яницю, в глуху вуличку, де Арсенич розвернув Тиму до себе й відразу взяв за барки, заговорив:

— Я — людина військова. Мені з тобою гратися й панькатися нема часу, та я до такого й не звик. Поважна людина, ось він, — кивок у бік Кліма, — сказала, що ти і твої посіпаки мають у Львові можливостей більше, ніж поліція. І що ваша братія тепер тут заправляє не гірше за президента міста. Тільки той вдень, а ви — вночі. Та й влади, кажуть, у вас забагато. Чи брешуть?

— Він не збреше, — Тима теж кліпнув на Кошового.

— То буде так. Або ти накажеш своїм рити рилами землю, перевернути весь Львів і знайти потрібну мені людину, або січові стрільці нарешті наведуть лад. Від вашого гнидника попелу не лишиться. Бо поки ми воюємо, ви з людей кривцю смокчете, байстрюки. Треба — відповімо, але нам лиш подякують всі. Я так само не брешу. Віриш чи ні?

До честі Тими, думав недовго.

— Та вірю.

— Зробиш, як велено?

— Не вперше, — Єжи знову люто зирнув у Клімів бік. — Кого шукати?

— Слухай уважно. Кажу один раз, повторювати не буду...

Старшина говорив чітко, ставив кримінальному королю задачу так, як, напевне, наказував стрільцям, і потім відпустив, ледь утримавшись від прощального копняка. Кошовому зовсім було не шкода остаточно рвати давні зв'язки. Він навіть отримав задоволення від реваншу за зраду, допущену Тимою зовсім недавно. Єдине майнуло: мабуть, доведеться надалі ходити вулицями обережно, озираючись і зайвий раз не підставляючи спину незнайомцям. Відтак прогнав дурні думки: Тима надто добре знає його, аби розуміти — краще розійтися й не чіпати один одного, бо Кошовий для нього безпечний.

Хоча б з огляду на стару пам'ять.

Арсенич теж пішов геть майже відразу, вже не затримуючись. На нього чекали у Пресовій квартирі, примостили там. Запланував ввечері

ще кілька зустрічей, користаючись нагодою побути у Львові. Привід законний: візити до військової поліції — поважна причина, справи треба владнати.

Повернувшись нарешті додому, Клим очікувано не застав там Магди. Але вона заходила, бо бракувало особистих речей. Записки не лишила, і в першому пориві Кошовому закортіло шукати її — не інакше як у шпиталі. Вже навіть прочинив вхідні двері, та враз відчув — навалила втома, нинішній день виявився важчим за недавні. Магда у Львові, з'ясування стосунків чи бодай пояснень не уникнути, і навіть якщо захоче кудись перебраться, тимчасово чи зовсім, за своїми валізами прийде сама чи когось пришле.

Тут або перебіситься — або лише збільшить раптово виниклу між ними тріщину.

З цією думкою Клим випив наливки, викурив саморобну цигарку, дивлячись крізь вікно в ніч.

Подумав, випив ще.

І заснув.

В одязі. На канапі в залі, накрившись пледом із шотландки.

Розділ п'ятнадцятий

Маленька війна на околиці Львова

Магда мала свій ключ, та забула його на кремені.

Дивно, як могла залишити, бо двері ж зачинила по собі. Мабуть, така в неї тепер гра — не відчиняти, а наполегливо стукати. Розуміє, що була не права, та гонор переважає, тому хоче, аби Клим сам відчинив, запросив зайти ще й перепросив Бог знає за віщо. Коли так, він не гордий, прийме її правила, аби лиш Магда повернулася і все стало як раніше.

Стукіт усе сильніше вривався в сон, і Кошовий нарешті розліпив повіки, кліпаючи очима й не відразу зрозумівши: її нема. Ранок лиш набуває сили, а в помешкання ззовні хтось наполегливо добивається. Сівши на канапі, він труснув головою, проганяючи рештки хай короткого, зате міцного сну, критично оглянув себе, пожмаканого, й почовгав відчиняти.

На порозі побачив невисокого худого й такого самого неохайного батяра. Таких до війни поліціянти зупиняли на вулицях просто так, уже через вигляд. Вони ще нічого не встигли вшкварити й, можливо, нині навіть не мали таких намірів. Проте не звертати на них увагу стражі закону й порядку не могли собі дозволити на службі. Тож

починалася нудна гойдалка, коли поліцай і підозрілий тип кожен зі свого боку намагався зрозуміти причину затримання. Зрештою поліцейський відступався, сторони розходилися, а перехожі ділилися на два табори обурених. Одні бурчали, що батяра відпустили, інші — що львівська варта зовсім втратила сором, чіпаючи на вулиці серед білого дня людей без видимої причини.

Ранній візитер мовчки торкнувся двома пальцями краю кашкета. Потому, так само не зронивши пари з вуст, витягнув із внутрішньої кишені коричневого штучного пальта складений вчетверо клаптик паперу. Розгорнувши, Клим пробіг послання очима й машинально запхав собі в кишеню. Та посильний щось мукнув, простягнувши руку. Аж тепер Кошовий прозрів: зрозумів, хто перед ним. Кілька разів чув про Німого Томка, найбільш довірену з усіх осіб львівського дна — йому доручали тільки великі таємниці, бо нічого не міг говорити від народження, так само був неписьменним й, звісно, не вмів читати. Навіть попавшись, Німий Томко все одно не зміг би нічого виказати, хай би там як поліція не билася з ним. Все, у що був утаємничений, помирало в ньому для всіх назавжди.

Кошовий гмикнув, повернув папірчик. Тут же, при ньому, не сходячи з місця, Німий Томко поклав послання до рота, старанно прожував, ковтнув, гикнувши при цьому, й знову простягнув руку. Довелося повертатися по гаманець: такого важливого кур'єра за неписаними законами оплачував той, до кого його посилали. Причому скупитися тут не слід, і Клим, хоч останнім часом з грішми стало сутужно, не пожалів двадцятки. Віддавши честь на прощання, посланець застрибав сходами вниз. А Кошовий повернувся до себе, причинивши двері, і спробував уявити бодай приблизно, в який спосіб Єжи Тима зробив те, чого вимагали менше дванадцяти годин тому, скількох поставив на ноги і чи не насторожив такий активний рух випадково кримінальну поліцію, жандармів і, що важливіше, самого *фігуранта*.

У двері знову постукали, в тій самій манері.

А оце вже занадто! Німий Томко хоч не говорить, зате все чудово чує.

— Здається, я доста заплатив! — гаркнув Клим, рвонувши на себе двері.

— Кому? — перепитав здивований Зінгер, щільніше запахнувши домашню куртку й звичним жестом поправивши ярмулку на пліщині. — Швидше цісар переможе російського царя, ніж від вас дочекається платні.

— Перепрошую. То я не до вас. А щодо платні, пані Зінгере, ми не раз погоджували.

— Так. Але ще ми, здається, домовлялися: жодних сумнівних осіб у будинку. Особливо — тепер, коли часи непевні й не знати, кого ліпше не пускати в браму, — мовив домовласник. — Колись чужих не пускав Бульбаш, і двірником, ви знаєте, я був більш ніж задоволений. Коли він утік із росіянами, нового собі дозволити, як ви знаєте, ми з пані Зінгеровою не можемо. Власне, через таких, як ви, пане Кошовий.

— Даруйте, до чого тут я?

— Бо ви ж не платите вчасно! — вигукнув той, наче зробив відкриття. — Тож кожен пожилець надалі сам має відповідати за безпеку інших! А ви дозволяєте батярам заходити всередину вже зранку! Глядіть, такі повертаються, й добра від них не дочекаєтесь!

— Ох, пане Зінгере, — зітхнув Клим. — Запевняю: вам точно нема кого й чого боятися. Коли вже почали про відповідальність, то я й відповідаю за тих, хто сюди приходить.

— Нині кожен відповідає за себе, — зазначив домовласник філософськи, подумав і додав: — І то не завжди. Прошу врахувати мої побажання, пані Зінгерова хвилюється.

Не бажаючи дискутувати далі, він пішов, а Кошовий, знизавши плечима, знову зачинив двері. Хай би як це не виглядало, думки про Магду відійшли далі. Їхнє місце зайняли інші, нагальніші, й Климові тепер слід було діяти швидше. Аби як навівши лад у одязі й нашвидку заваривши каву, замінивши сніданок нею та першою ранковою цигаркою, він переконався, що револьвер на місці, й поквапився в притулок на Скарги.

Арсенич чекав там і, на відміну від цивільного Кліма, був підтягнутим, чисто поголеним, виглядав відпочилим. Хоча червоні очі видавали: або не спав цю ніч, або спав так само погано. Та втоми не показував, випромінював готовність до бою і, що вразило Кошового найбільше, вже сидів і курих, готовий до виходу. Ніби знав, що новий товариш з'явиться за мить, тож зібрався, аби довго не баритися. Клим

спішив, перейшовши по ходу на біг підтюпцем, і мусив відсапатися, аж потому видати:

— Знайшли. Цегельня на Ясній.

— Не дуже добре знаю Львів. Міркую, околиця?

— Туди трамваї їздять. Я проведу.

— Гайда.

Перед тим як встати, старшина вибив файку об каблук, розтоптав попіл, підвівся і взяв прихилений до стіни манліхер. Клацнувши затвором, загнав патрон, прицілився перед собою, почепив гвинтівку на плече.

— Отак підете? — перепитав Кошовий. — Може, не треба?

— Чого не треба?

— Овчар досвідчений. До того ж переховується.

— Не аж так. Бач, відшукали.

— Ми б з вами ні. Поліція — теж, принаймні, не так скоро. Злодії зробили все швидко й, певен, нікого не сполохали, — Климові хотілося вірити власним словам, та все одно залишив шпарину: — Ну, *майже* нікого, давайте так припустимо. Звісно, містом Овчар ходить вільно, та все ж озирається на патрулі. А тут, уявіть: бачить озброєного стрільця просто перед будинком, під самими вікнами. Сполохається.

— Чому перед вікнами?

— Він снайпер, пане Арсенич. Помешкання — його позиція. Повинен врахувати не лише шлях відходу, а й можливість оборонятися. Тому будинок мусить мати чорний хід, який веде у двір. А вікно — виходити на вулицю, аби огляд був добрим. Чи я не правий?

Старшина почував шрам, поворушив губами, у погляді з'явилося щось нове.

— Не думали послужити у війську, Кошовий?

— Хлопський розум не завадить і цивільному.

— А то подумайте. Офіцерський ранг не обіцяю, та вишколом вашим займуся особисто. Дослужитесь ще, з вашою головою.

— Дякую, я подумаю. Йдемо?

— Та йдемо.

З собою вони нікого не взяли, Клим від початку знав про такий намір. Арсенич затявся зловити Овчара самотужки, і стати на заваді означало нажити ворога. Тим більше, в разі успіху переможця не

судитимуть. А в успішності їхнього походу Кошовий чомусь не сумнівався.

Рушили пішки.

Старшина розпитав Кліма про точний напрямок, накреслив на клапті паперу дуже примітивну, складену зі слів карту, й пішов маршовим кроком. Кошовий теж міг скоро йти, навіть навчився ступати в ногу з метушливим Шацьким, чим не всякий міг похвалитися. Але за Арсеничем знову довелося бігти, збоку маленька процесія виглядала кумедно і, що небажано, привертала увагу. Тому Клим утримував дистанцію між собою й стрільцем у кілька кроків, намагаючись не загубити його пряму спину.

Так вони дісталися Сихівської рогатки, минули лютеранську кірху, жіночу школу й сиротинець. Далі старшина остаточно зорієнтувався на місцевості, ніби бував тут раніше, а потім забув, лиш тепер починаючи все згадувати. Навіть сам визначив простіший маршрут — посунув на Ясну через залишену перед російським вторгненням графську садибу. Вийшовши туди, Арсенич трохи стишив крок, мацаючи поглядом ряд кам'яниць праворуч від себе й шукаючи дім, названий Кошовим раніше.

Клим хотів уже скоротити відстань, аби йти поруч, та раптом стрельнуло: у Брюховичах снайпер напевне бачив його. Тоді він стояв недалеко від Ладного, а зір у Овчара чудовий, мусив *змалювати* всю компанію. Нехай старшина не дбає зараз про обережність й переконаний, що вояк із рушницею тут, на околиці, спеціальної уваги не приверне, Кошового ворог впізнає, проведе паралель від нього до стрільця — і тоді весь задум полетить до дідька. Яким би простим — прийти й зловити — він не виглядав.

Тримаючись, як раніше, позаду, Клим навіть перейшов на інший бік вулиці, аби не триматися поруч з Арсеничем. Той не помітив, бо підступав до потрібного місця ближче й вся його увага була прикута до кам'яниці.

Нарешті порівнявся.

Зупинився, поправив пас манліхера.

Витяг файку, натоптав.

Стискаючи її в правиці, зробив ще кілька кроків уперед, виступивши при цьому на середину вулиці, посунувши назустріч запряженій і завантаженій дровами фірі.

Ступив убік, пропускаючи.
Аж тоді grimнув постріл.

Інстинкт збереження зігнув Климові ноги в колінах.

Він не впав на землю, відскочив до найближчої стіни, притулився плечем. При цьому розум зберігав холодний, не зводив очей із Арсенича й зрозумів — кінь врятував тому життя. Стрельнули саме в ту мить, коли старшина зробив крок, виходячи з лінії вогню. А потім кінь заіржав, візник завалився на дрова, ховаючись від дикої кулі, фіра рвонула. Це змусило Арсенича знову сіпнутися, не дозволяючи противнику цілитися краще. Й січовик уже оцінив ситуацію — пас ковзнув із плеча, руки взяли манліхер напереваги.

Новий постріл бахнув майже відразу, Кошовий не встиг порахувати до двох. Над вулицею зависла хмара крику, люди кинулися врозтіч, дехто падав на землю і плазував чимдалі. Якась огрядна молодиця, кинувши вбік плетений кошик, тягнула геть, до найближчого паркану, хлопчика, до півсмерті наляканого чи раптовою війною, чи поведінкою матері — та, стиснувши руку, волочила дитину, мов ляльку. Зі свого місця Клим уже встиг побачити: вогонь ведеться з вікна другого поверху кам'яниці, з якою Арсенич встиг порівнятися. Власне, стрілянина почалася, щойно старшина опинився навпроти й зупинився. В Овчара — а жодних сумнівів, що це він, Клим не мав — здали нерви, коли уздрів поруч озброєного січовика.

Майнуло: снайпер з якоїсь причини стирчав біля вікна, ще о такій ранній порі, навряд помітив стрільця випадково.

Чекав.

Не інакше.

Тим часом Арсенич стрибком рвонув уперед, і третя куля пролетіла мимо — стрілець, здавалось, пірнув під неї. Завмерши, притиснувшись спиною до стіни, стоячи по діагоналі, трохи більше, як за десять метрів від поля бою, Кошовий стежив за його рухами, враз зрозумівши: січовик діє чітко за правилами. Його дії — не втеча, не відступ, а гра в ката й мишу. Арсенич, тримаючи зброю, шукав кращу позицію для себе, аби самому вдарити у відповідь.

Цьому вчить австрійська школа влучної стрільби — снайпер не лишається на одному місці, всякий раз прилаштовуючись інакше.

Тут же дійшло: Овчара навчали в царській армії, тож він за звичкою смалить з однієї позиції, на якій зручно закріпився. Зміститися, поміняти сектор обстрілу, аби вести вогонь влучніше, він не годен, бо не має відповідної практики. Ставши бодай на крок убік від обраного місця, він мусить наново налаштувати око, бо звук покладатися на нього, а не на оптику.

Арсенич так само не мав оптики при собі.

Але й вишкіл проходив інакший.

Четвертий постріл лупнув ще швидше. Не треба бути військовим, аби зрозуміти — мисливець спритно перезаряджає, і кожен наступний раз діє ще швидше. Єдину можливість для старшини Клим, на свій цивільний розум, бачив у виході з лінії вогню, нав'язуючи ворогу свої, некомфортні для того правила гри. Принаймні, так би діяв сам Кошовий на місці Арсенича, хоч найменше бажав собі такого. Прикро визнавати, та полюй Овчар за ним — надовго б Кліма не стало. Досвіду бракує.

Люди вже не кричали. Хто не втік подалі, завмер лежачи, сидячи або стоячи в очікуванні розв'язки.

Після цього пострілу старшина невдало ступив лівою ногою, зашпортався, поточився й упав. Відразу відкотився, незграбно, бо завалився боком на манліхер. Утратив спритність, перетворився на нерухому мішень — саме те, до чого звук Овчар.

Климові здалося — час зупинився.

Не помітив, як і коли витягнув револьвер. Зволожіла правиця стисла руків'я, він поклав палець на спуск й ніби дивлячись на себе збоку, до кінця не вірячи, що робить так, відклеївся від стіни. Перший крок дався важко, ноги враз налилися свинцем. Але наступний пішов краще, впевненіше, коліна вже не гнулися.

— ПАВЛО! — загорлав Клим, глухнучи від власного голосу. — ПАВЛО, Я ТУТ!

Чому вигукнув саме так, не знав. Ці слова немов самі вилетіли з горла, а озброєна рука, теж сама, витягнулася вперед, розпрямилася на всю довжину. Стріляючи, Кошовий для чогось відставив голову назад так далеко, як дозволяла шия.

Встиг пальнути двічі, не цілячись, перед собою.

Далі сильний удар у праве плече зупинив, розвернув, прокрутив і звалив на землю.

Лежачи, впустивши зброю й покiрно, якось вiдсторонено чекаючи наступного поштовху, Кошовий побачив, як, скориставшись паузою, старшина Арсенич пружно пiдвiвся, спокiйно став на одне колiно, водночас пiдносячи гвинтiвку до плеча й впираючи приклад надiйно, мов назавжди.

Повiв дулом.

Зловив у вiкнi снайпера, який перед тим розвернувся тулубом до Клима, *нової* мiшенi, й вiдкрився так, як має бути.

Завмер.

Вистрiлив.

Один раз.

Зi свого мiсця Кошовий дуже добре бачив, як чоловiк у вiконнiй пройми завалився на пiдвiконня, випускаючи гвинтiвку з рук.

І аж тепер прийшов бiль, пронизавши вражене плече й охопивши гарячим.

Розділ шістнадцятий

Неспокій на лаврах

— Лікар сказав, тобі пощастило. Вдруге так не буде.

— Як — *отак*?

— Щоб куля пройшла крізь плече навиліт, не зачепивши кістку. Вважай, проткнули тебе наскрізь, але дуже вдало.

— А чому вдруге? Хіба в мене знову стрілятимуть?

— Якщо знову втратиш голову й полізеш на рожен. Тебе не можна лишати самого, герою.

— То пощо лишила?

Магда закусила губу. В неї вирвалося, вона не хотіла показувати, що відчувала насправді. Вивчивши її за багато років, Клим уже знав: для гордячки це означає виявити слабкість. Отже, саму себе відчутно вдарити по шляхтянському гонору. Тим більше, що Кошовий був одним із дуже небагатьох, якщо взагалі не єдиним, хто знав таємниці пані Богданович. Вроджену шляхтянку вона, народжена в родині занепалих аристократів, майстерно вдавала, і якось настав момент, коли Магда дійсно в це повірила.

За два роки спільного життя він не раз відчував, як вона стримує бажання вихлюпнути образу. Адже, полюючи на Різника, мимоволі

вивів її на чисту воду. Вона змушена була просити, аби Клим тримав усе при собі, хоч він зовсім не мав наміру користуватися раптовими знаннями. Можливо, у світі, де звикла обертатися Магда, чоловіки й могли використати це для шантажу, навіть змушуючи жінку лягати з собою в ліжку. Кошовому ніколи б не прийшло таке в голову, вона скоро зрозуміла й це, від чого злилася ще більше — той, котрий переграв її, не відповідав звичним уявленням про чоловіків. Магда не дозволяла собі права на помилку, а в стосунках із Климом припустилася відразу кількох.

Її ухід він вважав своєрідною спробою взяти реванш за те, що останнім часом проявляла слабкість й погодилася бути на других ролях.

Коли його привезли до шпиталю, Магда зайшла в палату разом із лікарем. Той оглядав рану, вона мовчала весь час, хіба кидала короткі «так» чи «ні». Щойно вгледівши її, Клим шарпонувся назустріч, та вражене плече пронизав різкий біль, він застогнав, потемніло в очах. Лікар суворо завважив не рухатися, потому діловито розпорядився промити й перев'язати рану і залишив їх.

— Так для чого пішла, коли мене не слід залишати без нагляду? — повторив, не дочекавшись відповіді.

— Я фігурально сказала. За тобою неможливо наглядати, Климентію. Ти постійно, скільки себе пам'ятаю, встряєш кудись, аби зіграти героя. Й потім спочивати на лаврах.

— Один раз я жорстоко поплатився через це. І потім, Магдо, сьогодні я найменше хотів вчинити щось героїчне. Не люблю воєн, а єдина прийнятна для мене битва — в судовій залі. Коли закон або на моєму боці, або навпаки. Тепер усе інакше. Закони нікому не потрібні. Тобто воєнний час перекреслив старі закони й створив нові, не завжди писані.

— Як тебе розуміти?

— Сам не знаю, — Кошовий спробував уместитися на ліжку зручніше, обережно притримуючи перев'язану руку. — Цими днями я вперше побачив отак близько тих, хто воює й проливає кров. Вони — вбивці, Магдо, і водночас герої. Їх возвеличують за те, за що в мирний час би засудили. Але при цьому чоловіки йдуть на фронт і готові покласти життя. Бо якщо не готовий, не розумієш того, краще визнати слабкість і сидіти вдома. І тут — черговий парадокс: таку слабкість

багато хто готовий пробачити, хоч за інших обставин людину напевне б засвистали. Скажімо, не втрутився, побачивши, як грабіжники чи гвалтівники напали на незахищену жінку в темному провулку, — ганьба. Навіть тепер, коли містом ходити ще небезпечніше попри військові патрулі, подібне засуджується більше, ніж якби чоловік знайшов спосіб уникнути військової служби. Ніколи не думала над цим?

— Просто ми ніколи не говорили про таке. Все одно, до чого тут ти?

— А все просто. Мені тридцять вісім років. Я фізично здоровий чоловік, певний час боксував і цілком придатний для фронту. Попри це не знайшов у собі сили записатися добровольцем. Навіть коли у Львів зайшли росіяни, ми були в тилу, й війна гриміла десь далеко. Нині — тим більше. Тепер я побачив її впритул, Магдо. І мені кортить відвести очі. Мужчини, молодші за мене в середньому років на десять, часто — з незавершеною освітою, а то й зовсім без освіти, дивляться на мене зневажливо.

— Неправда. То ти собі нав'язав, бо справді маєш якесь відчуття провини.

— Може, й так. Готовий повірити — воякам байдуже до мене і таких, як я.

— До того ж я знаю: тут, у тилу, ти на своєму місці робиш те, що мушиш.

— Тобі не все подобається.

— Але я все приймаю. Бо сама займаюся тим, що мені по силах. Тому тут, у шпиталі. Ти багато бачиш поруч зі мною знаних міських аристократок, дружин чи коханок сильних Львова цього? Ні, моя совість чиста. Твоя теж має бути спокійною.

— Але це не так! — Клим подався вперед, знову смикнула біль, він скривився й відкинувся на подушку, далі говорив уже тихіше: — Позавчора Шацький пояснив тремтячим голосом — боїться, а лізе, бо хоче бути корисним. Тоді не зрозумів його, тепер усе ясно. Мені теж кортить бути корисним тим, кого я вважаю *своїми*. І хто воює й гине за те, аби отримати власну державу. Тому сьогодні я побіг просто на кулю, Магдо. Даруй, пояснити складно, сам для себе не все можу розкласти по полицках. Може, полежу тут, поміркую. Тюрма й лікарня — два місця, де завжди є час подумати й підбити для себе підсумки.

— Ох, порівняння в тебе...

Увесь час, поки говорили, Магда стояла, тримаючись від ліжка на певній відстані. Клим і далі відчував стіну між ними, хай не глуху, та все одно — перепону. Далі розмова завмерла, бо він розумів — говорять зараз про важливе, але не про те. Поки подумки добирав слова, аби сказати нарешті важливе для себе, вона підійшла до вікна, поправила на голові білий клобук з червоним хрестом, завмерла, дивлячись на осінь. Потому мовила, не повертаючись:

— Ти назвав своїми стрільців, котрі служать у цісарському війську. При цьому війна з Росією для *твоїх* — спосіб не захистити цю державу, а отримати власну. Дивно.

— Тим не менше, Магдо, це так.

Вона повернулася. В її очах Клим знову побачив блискавки.

— А яке місце в омріяній державі *твої* виділять для *моїх*? Коли вже ти зробив вибір, маєш визначитися і зі мною.

— Тобто?

— Я полячка, Климентію.

Це прозвучало просто й буденно. Та водночас чи не вперше за весь час, що вони разом, самовизначення наповнилося новим, не врахованим дотепер змістом. Чувся виклик, згадка про походження виглядала дуельною рукавичкою, не інакше.

— Хіба раніше нас це зупиняло?

— Ні. Але ти не вперше згадуєш війну й зміни. Ніколи не думав, що *ми*, поляки, не забули про Rzecz Pospolita? Знаєш: ми, як і ви, маємо власні інтереси й прагнення. Ти вважаєш, домовимося й помиримося? Як ділитимемо Львів у разі чого? І що буде з нами, коли прийде час ділити його?

Не мав Клим відповіді. Навіть шукати її не хотів.

Магда пішла до виходу, та в дверях зупинилася, знову повернулася. Блискавки вже зникли.

— А він настане, той час. Не лише ти щось таке відчуваєш, — замовкла, додала коротке: — Коханий.

Щоки спалахнули, зі свого місця Кошовий бачив це.

Вийшла, залишила його.

По обіді відвідувачі пішли чередою, заважаючи обдумати почуте.

Спершу не зайшов — увірвався Роман Гірняк. Свій виразний ніс-качечку тримав гордо, немов усе, що сталося, є його персональною заслугою. Зазвичай різкий на словах, але стриманий, навіть дещо скутий, коли доходило до дій, зараз газетяр кинувся до Кліма й спробував обійняти. Той заледве встиг виставити здорову руку, та все одно спокій було порушено, плече відгукнулося болем. Він скривився й не стримав стогону, на що Гірняк відразу вигукнув:

— Нема кого й чого соромитись, пане Кошовий! Наші герої мають право на бойові рани!

— Та ну вас, пане Гірняк. Яка бойова, до біса, дурна швидше.

— Досить уже нам, українцям, цінити себе низько! — гаркнув газетяр. — Слухайте, ви допомогли знешкодити небезпечного ворога! З січових стрільців зняті всі підозри, бо Ладного підступно й нахабно застрелив російський агент! А інший герой впорався з ним! Щоправда, він тепер сидить за ґратами...

— Чекайте! Арсенич — за ґратами? Нічого не розумію.

— Багато хто збентежений і обурений. Та нічого, ми, громада, ще скажемо своє слово. Українське, можете не мати сумнівів. Відповідна газета вже готує гостру публікацію про те, як цісарська влада гнобить українських героїв. Замість шанувати та всіляко підтримувати, їх звинувачують у тому, що стріляли в місті на вулиці посеред білого дня! Скажіть, то не абсурд?

— Мабуть.

— Чекайте, — Гірняк зиркнув на Кліма підозріло. — У вас є сумніви?

— Старшина діяв правильно. Проте він не служить у військовій поліції. Отже, не має повноважень, хай і формальних, починати стрілянину.

— Навіть коли стріляють у нього? Подвійний абсурд! Ви на чиєму зараз боці, пане Кошовий?

— На боці закону. Чи забули, для чого прийшли до мене не так давно? Аби вмовити витягнути Ладного з Бригідок. Ви шукали фахового правника. Закон для всіх однаковий. Захар теж убив людину.

— Але не ворога! То різні речі! Вчіться розрізняти, пане правник! — настрої Гірняка різко помінявся. — Ви є лібералом, намагаєтесь знанням законів прикрити власну м'якотілість. Ви й подібні до вас заграють із владою, демонструють лояльність там, де

цього не треба робити. Взагалі — тільки радикальні дії, пане Кошовий! Інакше всі зусилля підуть у пісок, до нашої спільноти й надалі будуть ставитись, як до прохачів. А ми вимагаємо, ми мусимо вимагати! Все інше прочитаєте в «Українському слові»! Й робіть висновки. Визначайтеся, з ким ви.

— Хіба не ясно? Забули, хто мене підстрелив і чому я тут?

— Я пам'ятаю. Ви, — він тицьнув у Клима пальцем, — ще остаточно не усвідомили. Спочиваєте на лаврах, стали героєм. І не свідомі того, що надалі маєте більше прав та можливостей тиснути й вимагати. Вже з інших позицій.

— Не розумію я вас, пане Гірняк, — признався Кошовий.

Газетяр насупив брови. Витримав паузу, почав готувати черговий спіч. Та не встиг — у палату, постукавши й не дочекавшись дозволу, зайшов Василь Громнишин. Побачивши Гірняка, він спохмурнів і, вочевидь, забув, для чого прийшов. Повернувся до нього всім корпусом, стиснув кулаки й навіть тупнув ногою. Проте нічого не сказав, добирав слова, відкритий рот ворушився, не пускаючи поки пари з вуст. Натомість Гірняк немов передбачив, що саме має намір закинути йому опонент, — випнув груди й розправив плечі, всім своїм виглядом показуючи: на Громнишина дивиться зверхньо.

— Зрозумієте. Аж таким дурним та недалеким не є. На відміну від декого. Чекайте, ми ще повернемося до розмови. І я доведу вам правдивість своєї точки зору.

Змірявши нового візитера гарячим поглядом, пропаливши наскрізь, Гірняк гордо повернувся й, не прощаючись, ступив до дверей.

У цей самий час назустріч йому зайшов Михайло Снігур.

Якусь мить чоловіки дивилися один на одного. Потім Гірняк зробив крок праворуч, даючи Снігуру пройти, і не вийшов — чкурнув, нагадавши цим не качура, а сполоханого зайця. Підхорунжому до нього не було жодного діла, навіть не озирнувся. Зате Громнишин знову тупнув, тепер уже іншою ногою, й показав на порожню дверну пройму.

— Що той пан собі дозволяє? Він нищить нашу справу докорінно! Через таких, як цей... цей... навіть не можу назвати його на ім'я... Для чого ви з ним узагалі спілкуєтесь, пане Кошовий? Яке йому діло до наших справ?

— Пане Василю, не знаю, яка кішка й коли пробігла між вами. Та зараз саме ви покажете приклад хибної поведінки.

— Перепрошую, але — чому?

— Бо ви ж нарікаєте на постійне чублення українців між собою. Ми з'їмо один одного раніше, ніж наші вороги нас. Хіба це не ви казали?

— Дослівно так — ні.

— Так я не тверджу, що дослівно. Подібні погляди мають місце, і вони правильні. Лиш ми такі мудрі на словах. Як доходить до діла, гриземо один одного.

— Пане Кошовий, той чоловік є провокатор! — вигукнув Громнишин. — Ви читали його публікації? Читали? Ще й підписується всякий раз інакше! Я міг би заплутатися в його псевдах, та стиль же не зміниш! У той час, коли наша спільнота гуртується й прагне домогтися від Відня виконання обіцянок про політичну автономію, він та подібні до нього радикали шукають найменший привід облити Відень брудом! І лайном, пане Кошовий, так, лайном! Цензура без того позакривала чимало видань. «Українське слово» ледь животіє через ті штрафи. А цей, — палець знову націлівся на двері, — лиш підливає олії у вогонь! Крутиться на Пресовій квартирі, всюди встромляє свого носа, завжди йому до всього є діло!

— У нього така служба.

— Не виправдовуйте свого приятеля!

Громнишин утретє тупнув, а Снігур кашлянув, звертаючи на себе увагу:

— Пане Василю, ми не за тим прийшли.

Той стрепенувся, мов прокидаючись.

— Так-так, пане Михайле. Зрештою, згаданий добродій не вартий нашої уваги. Шкодить справі, але...

— Радикали так само не зайві, — буркнув підхорунжий. — Часом від них навіть є користь. Таких меншість, тому на їхньому фоні ми, помірковані, виглядаємо краще.

— Звісно, — підхопив Клим. — Кілька днів тому він переконував мене, що вбивство Ладного вигідне полякам. Мовляв, вони все облаштували так, аби кинути тінь на стрільців та дискредитувати їх. Сьогодні вже розуміє — все влаштували росіяни, й досить легко це

прийняв. Пан Роман — поінформований чоловік. Хай не простий, колочий, та сприймає розумні аргументи.

— Забудьте ви про нього! — знову почав заводитися Громнишин, та Снігур зупинив його поглядом, і той лише видихнув: — П-ф-ф-ф-ф!

Потому підхорунжий глянув на Клима, мовив:

— Ваша мужність варта поваги, пане Кошовий. Ви допомогли виявити й знешкодити ворожого агента. Належну оцінку цим діям ще дадуть. Та вони не перекреслюють головної помилки, на яку я вказував вам раніше.

— Про що мова?

— Захар Ладний все одно лишається зрадником. І в наших спільних інтересах, заради успіху української справи відійти від усього того чимшвидше.

Кошовий мотнув головою:

— Нічого не розумію. Пане Снігур, мабуть, в поліції є вже всі докази того, що чоловік, якого сьогодні застрелив Арсенич, російський агент. Вчора це були лиш здогади старшини, припущення. Нині і він, і я переконані — не помилилися. Даруйте, не можу вам розказати всього. Зокрема, як вдалося знайти Федора Овчара. Бо люди, котрі шукали, вирахували його досить скоро. Збіглися підозра Арсенича і результат пошуку. Якби десь сталася помилка, він не почав би стріляти. Треба дізнатися, з якого дива, але тепер це другорядне питання, панове. Важливіше, змушений повторитися — прямий зв'язок того, що сталося, з діяльністю російської агентури.

Підхорунжий хитро примружив око:

— Справді? А ви не думали, пане Кошовий, чому раптом оця москальська агентура кинула сили, аби витягнути Ладного з Бригідок і потім зухвало вбити? Друже мій дорогий, поки його не арештували за вбивство інженера Косацького, все було добре. Нашого героя, котрий впав у депресію через сердечні справи, почали вправно обробляти вороги. Ось вам природа тих книжечок та листівок, які в нього знайшли. Аж раптом він потрапляє за ґрати. Є небезпека — заради того, аби вийти на волю, викаже всіх, з ким вів оті небажані справи. Тому все й закінчується так трагічно.

— То є правда, — вставив Громнишин. — Ми з паном Михайлом багато говорили. Небезпека для стрільців, а отже — для нашої спільної

справи, ніде не поділася. Тому дуже просимо вас, пане Кошовий, облишити цю справу й не викликати вовка з лісу.

— Ох, панове. Я в шпиталі, лежатиму тут якийсь час. Тож не зможу звідси, з палати, займатися цим фізично. І ваші страхи, пане хорунжий, даремні. Хай і мають раціональне зерно.

— Тобто?

— Широкий загал не знає подробиць, які щойно повідомили мені ви. Навіть для тих, кому наші справи байдужі, Захар Ладний лишився героєм, якого вбив ворожий агент. Самого агента теж знищив січовий стрілець. А під час війни перемога над ворогом, хай маленька, переважає побутове вбивство. Про злочин, у якому підозрювали Ладного, вже, здається, не згадують. Тож не викликайте вовка з лісу.

На цих словах Снігур накреслив перед собою вказівним пальцем невидиму горизонтальну лінію, підводячи під сказаним ризику.

— Про якого вовка, даруйте, промовка? — Клим відчув кипіння всередині й насилу стримав себе: — Ви досвідчена людина, пане хорунжий. Військовик. Маєте розуміти — Ладний навряд чи став єдиною жертвою російської пропаганди. У такий спосіб напевне обробляють десятки, а то й сотні наших людей. Причому шукають розчарованих, втомлених та збентежених не лише серед стрільців, котрі все ж мають мотивацію воювати, а й серед звичайних мирних громадян. Забули хіба, що русофілами свого часу були не так політики й церковники, як пересічні прості люди. Хоч нашого двірника візьміть, Гната Бульбаша.

— Москвофілство як рух відійшло, — відрізав Снігур.

— Так-так, пане Кошовий, — завоктав Громнишин. — Тут, у Галичині, цього наковталися по горло за дев'ять місяців.

— А у вас, на Буковині? — парирував Клим, дивлячись на хорунжого. — Я не сліпий і не глухий. Звідти доходить чимало інформації. Чернівці були під росіянами й зазнали від них того самого, що й Львів. Проте все одно знаходяться навіть не окремі особи, а цілі спільноти, готові й надалі вітати царя-батюшку. Є дивне переконання, панове: мовляв, треба перестати опиратися, і війна швидко скінчиться. Всюди, куди зайшла російська армія, запанує мир та злагода.

— Брехня, — процідив Снігур.

— Ми з вами знаємо. Але дехто вірить. Нема на те ради. Ось чому замовчувати випадок із Ладним неправильно. Навіть недалекоглядно,

якщо не сказати — небезпечно.

— Однак кидати тінь на січових стрільців у такий непростий момент ще небезпечніше. Наполегливо прошу мати це на увазі.

Громнишин розвів руками:

— Нема чого додати, пане Кошовий. Згоден, долучаюся.

— Та й мені нема, що ще вам сказати, — мовив Клим.

Підхорунжий Снігур звичним рухом поправив пасок.

— Жаль. Шкода, що не можемо порозумітися.

Він вийшов першим, Громнишин — за ним, і зараз нагадував поведінкою ординарця при офіцерові.

— Цікаво, за які заслуги вас отак ушанували.

Марек Віхура почухав пучками лівої руки кисть правої, потім обвів правицею палату.

— Вона невеличка. У Бригідках камера більша.

— Усе одно. Навіть офіцери на таке не можуть розраховувати.

— Чому ж? Вищі офіцери — так. У них навіть персонал окремий.

— І все ж таки.

— Не знаю про свої заслуги, — Клим знизав плечима. — Вирішував лікар. Я протестував, бо рана не дуже серйозна. Тим не менше.

— Пані Магда доклалася, не інакше.

— Або лікар передбачив, що до мене сюди ходитимуть сторонні частіше, ніж до інших. Тому мене й ізолювали сюди. Знаєте, я б краще лежав разом із людьми, в загальній палаті.

Віхура розстебнув пальто, відмахнувся.

— Пусте воно насправді. Яка мені різниця. Звісно, так ліпше. Не треба просити сторонніх залишити нас сам на сам. Не викличу ж я вас до себе. А питань багато.

Комісар завітав на другий день після пригоди, й весь цей час Клим переймався, чи не трапилось чогось. Бо, враховуючи обставини, поліція мала б допитувати його вже за кілька годин після перев'язки. Побачивши традиційно незадоволену Віхурину пику, він навіть заспокоївся.

— Знову ви там, де не треба, — буркнув комісар, присідаючи на ослін.

— Зате зробив що треба. Тобто ми зробили.

— Мусили поставити до відома хоча б мене. А поліція б дала справі хід далі. Того стрільця, Овчара, заклали б живим.

— Не певен. Вибачте — справді не впевнений, з усією повагою до поліцейської служби й вас особисто. Вбивця, як я розумію, останніми днями був постійно напруженим. Увага від того посилилася, відчуття загострилися. Овчар *унюхав* нас, пане Віхуро, без жодних перебільшень. Так поведуться хижаки, загнані мисливською облавою.

— Ви мисливець? — швидко запитав комісар. — Часто полювали? Якщо, звісно, вважати полюванням ту історію з ловами Різника...

Сіпнулося віко.

— Я попросив би не згадувати все.

— А я просив, пане Кошовий, не встромляти носа в справи, котрі виходять за межі вашої компетенції! — Віхура підніс голос. — Весь час просив, скільки ми знайомі. Згоден, іноді ваші ініціативи виявлялися корисними, маю на увазі випадок із тим привидом на Валовій. Чи вбивство панни Радомської, бо ще тоді я визнав — ваше приватне втручання виявилось єдино правильним ходом. Але тут ви все зіпсували, все! Там, де потрібна велика, дбайливо продумана поліцейська операція, ви легковажно взялися до діла з якимось старшиною!

— Не забувайте — старшина зупинив Овчара! — тепер голосно говорив і Клим.

— Так я скажу, чого ви не врахували! — спустивши пару, комісар далі заговорив уже нормально, повторившись. — Скажу, хоч не маю права. Справу у кримінальної поліції заберуть, і правильно зроблять. Баба з возу, як кажуть. На квартирі, де переховувався Овчар, знайшли записку. Зібганий аркуш, коротке попередження.

— Тобто?

— Хтось наказав йому збиратися й тікати, — комісар підвівся, став до вікна, помовчав якийсь час, дивлячись перед собою, потім розвернувся, вперся задом об край підвіконня. — Кімната невеличка, обшукали ретельно. Першими наспіли мої агенти, тож робили всю чорнову роботу. Самі розумієте, історія гучна й справа не ординарна. Стрілянина в місті... А, — Віхура знову відмахнувся. — Під ліжком знайшли зброю, набої і навіть дві гранати. І ще — білий поштовий конверт, розірваний збоку. Там і була записка, не інакше. Надрукована, до речі, друкарським способом.

Знову друкарня.

— Коли її принесли? — вичавив Клим.

— Ми навіть це встановили, — тепер Віхура говорив із гордістю. — Ви з Арсеничем дісталися на Ясну десь так за двадцять по дев'ятій ранку. Агенти опитали всіх пожильців того будинку й найближчих до нього. Люди поставилися з розумінням і довели, що під час війни пильність таки посилюється. Так удалося встановити: близько половини на дев'яту свідки бачили хлопчика, чи пак — молодого хлопця, юнака. Він не місцевий, інакше б його впізнали. Кинувся в очі, бо приїхав візником, який чекав під будинком десь хвилин зо п'ять. Думаю, конверт доставив він.

Клим заплющив очі, згадавши на мить стрілянина на Ясній:

— Він збирався похапцем, але при цьому раз по раз зиркав у вікно. Тому й побачив стрільця з гвинтівкою, тому й зрозумів усе. За інших обставин озброєний вояк насторожував, та не провокував.

— Так і було.

Очі розплющилися.

— Ви прийшли сказати, що необережним був я? Але ж я до ранку не знав, де ховається Овчар.

— Охоче вірю. Проте хтось дізнався, кого ви з Арсеничем шукаєте, раніше, ніж треба. Й вжив заходів.

Баламут.

— Від кого дізнався?

— Та хоч від старшини. Одна з причин, до речі, чому він під арештом. Не питаю, хто допоміг вам відшукати адресу. Здогадуюсь. Подумайте добре, чи вірите ви цим своїм помічникам.

Напередодні посварився з Тимою, нажив собі ворога за короткий час.

Голова знову пішла обертом, а вміст створених уявою шухлядок перемішався.

— Нема чого сказати? — поцікавився Віхура.

— Мушу подумати, — голос прозвучав глухо.

— Власне, я нічого не вимагаю. Все одно стрілянина на Ясній — не парафія кримінальної поліції. Хотів дещо з'ясувати для себе. Бачу, ви теж заплуталися. Проте все воно деталі, — тепер комісар почував праву кисть. — Щодо інших справ, зокрема, вбивство Косацького, то мої агенти вже довели її до фіналу. Маємо наступне, — він відійшов

від вікна. — Вдалося відстежити й відтворити шлях, яким Ладний у той день ішов на Снопків, до будинку інженера. Не забули, що затримали його напідпитку? Так ось, питних закладів по дорозі не дуже багато. Йшов стрілець пішки. Вояка запам'ятали всюди, де він заходив, а в одному місці навіть пригостили задурно.

— Що з того?

— Пане Кошовий, ви мудра людина й досвідчений адвокат. Коли вже сприймаєте Ладного клієнтом, вважайте цей факт доказом сторони звинувачення. Написав листа, у якому визнав намір убити суперника в коханні. Взяв револьвер. Дорогою підбадьорював себе алкоголем, задля куражу. Потім застрелив Косацького. Убивство в стані афекту, сам убивця загинув від рук російського агента під час спроби втечі. Ця частина, нагадую, мене вже не стосується. Як до того причетний Овчар, з'ясовує вже інша служба. Та напевне він був пов'язаний із наглядачем Кодем, по всьому ліквідувавши спільника. Ну, а вбивство інженера вважаю розкритим, доказів проти вашого Ладного вдосталь. Заспокойтеся й спочивайте на лаврах спокійно. Маю честь.

Віхура вдягнув капелюха, торкнувся краю.

Кошовий обмежився кивком. Зараз думки ширяли деінде.

Зібрати докупи вдалося, коли по обіді двері рипнули й ззовні виткнулася розкуйовджена голова Йозефа Шацького. Хоч Клим і радий був його бачити, та все ж чекав на Магду. Нині зранку вона провідала його коротко, поцікавилася, як чується, нагадавши — нічого серйозного, скоро стане й піде. Спроба продовжити вчорашню розмову вийшла невдалою, Магда навмисне не підтримала її. Він підозрював: не заходить відтоді, бо не бажає до неї повертатися.

— Пане Кошовий, ви мій герой, — признався Шацький, зачиняючи за собою двері й знімаючи свого старого капелюха. — Ви знаєте, як ледь не померла моя фейгале? У нас, у Кракідалах, пішли чутки, що вас убили на Снопкові. То все клятий Лапідус, скажу я вам.

— Він придумав?

— Та де, в нього клепки не стане. То є прокляття роду Лапідусів, — він поцмокав губами й похитав головою. — Він підхопив дурне. Почув, як кажуть, дзвін. Коли все стало на свої місця і ви, Богу дякувати, виявилися живим, моя Естер виписала Лапідусу чортів на весь базар. Він тікав від неї, аж блищали п'яти. А я мушу докладно розказати вдома, як ви тут і що вам потрібно, аби швидше оклигати.

— Шпиталь має для того все, — посміхнувся Клим. — Передайте пані Естер моє шанування й заспокойте. Скажіть, що кулі від мене відлітають.

— Вона молиться за вас.

— Тому й відлітають. А оклигати, Шацький, мені треба чимшвидше. Лежачи тут, не скоро з'ясую, хто вбив інженера Олесья Косацького.

Дантист схилив голову набік.

— Як то? Хіба не...

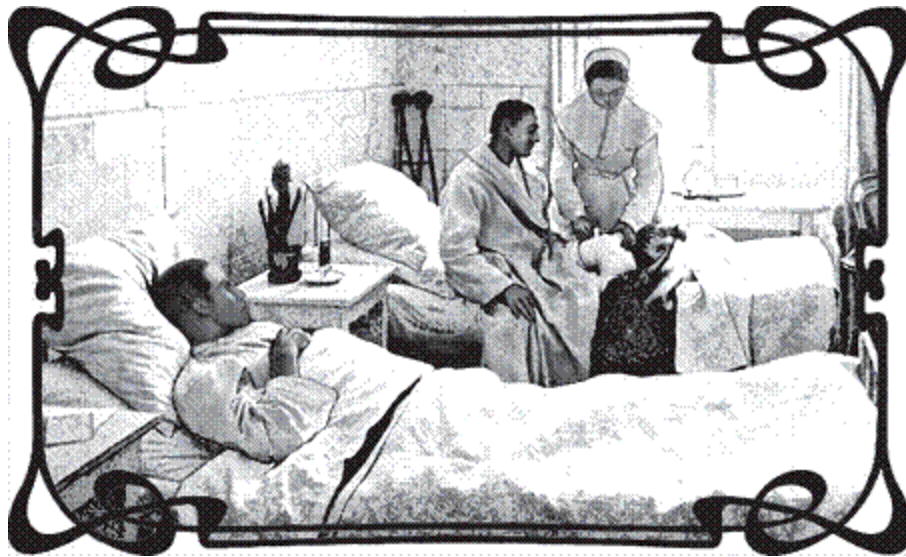
— Ні. Думаю, інженера й Коля, наглядача з Бригідок, убила одна й та сама особа.

— Російський агент, від чиєї кулі...

— Ні, — Клим перервав уже різкіше. — Овчар сам був зброєю в його руках. Вважайте, той чоловік, Баламут, як я охрестив його, стріляв у Ладного. Лиш натиснув на гачок чужою рукою.

Розділ сімнадцятий

Два втрачених кохання

Довго в госпіталі не тримали, як і припускав.

Магда все влаштувала. Хоч Климові кортіло вирватися раніше, її активність засмутила. Він спробував поговорити, в деталях пояснити те саме, що виклав цікавому Шацькому, взявши з того слово мовчати й не бовкнути навіть своїй Естер. Але Магда вкотре вийшла з розмови, підкреслюючи дистанцію й, як здалося Климові, власноруч зводячи між ними ще вищу стіну. Тож коли сказала згодом — лікар погодився відпустити непосидючого пораненого під його відповідальність, це прозвучало так, мовби Магда свідомо робить навіть їхні випадкові зустрічі неможливими. Адже поки він тут, вона не може, просто не має права після всього так відверто ігнорувати Клима. Щойно він повернеться додому, вони знову не перетнуться.

Кошовому не хотілося так думати. Він не бажав у це вірити. Проте розумів Магдине охолодження, хоч і не приймав її доводи й аргументи. Треба дати їй час, вирішив він. Та й собі не завадить усе краще обдумати. Тим більше, найближчими днями мав інші, нагальніші справи. Й чесно признався перед дзеркалом: навіть аби Магда зараз була тут, із ним, він усе одно б відсунув її на другий план.

Рана ще давала про себе знати, й він дав слово ходити на перев'язки по можливості регулярно. Це був, крім усього, додатковий привід побачити Магду, якщо влаштується так, що перев'язуватиме його вона. Втім, знаючи гонор пані Богданович, він не тішив себе надією. Коли вже затялася уникати його, зробить задля того все можливе. Ну нехай, перев'язувати рану треба.

Кошовий тримав зігнуту руку зафіксованою, для виходу з помешкання прилаштувавши її поверх пальта на нескладну конструкцію з бинтів. Рухи від того втратили зграбність, та Клим і не збирався заходити в жодні авантюри. Навпаки, мав надію: за дні, поки валявся в шпиталі, все вляглося, заспокоїлося, виникли інші, не менш нагальні справи. Тож він може спокійно, не привертаючи до себе зайвої уваги, зробити нарешті те, чого так давно не міг.

Навідати Оксану Антонів — жінку, через яку все почалося.

Вибрався на Снопків зранку, перед тим абияк одягнувся й дав собі ладу — краще, ніж так, одна здорова рука робити не дозволяла. Револьвер конфіскували й досі не повернули, що Клим вважав не зовсім правильним, але в ситуації, що склалася, — цілком логічним. Хоч як не крути, цивільна особа під час війни не може носити при собі зброю, нехай навіть таке рішення суперечить питанням безпеки: коли, як не за подібних обставин, чоловік мусив би мати змогу захищати себе сам. Та й не буде користі від револьвера в критичній ситуації — без того стрілець не надто вправний, а коли вільно діє лише ліва рука, то й поготів.

Жовтень перевалив за половину, вже кілька днів тривало бабине літо, й перехожі вбралися легше, ловлячи останні теплі дні осені. Вийшовши й спустившись Личаківською зо два квартали, Кошовий теж розстебнув пальто й по-батярськи збив на потилицю капелюха.

Таким, розхристаним і несерйозним, зустріла несподіваного гостя Оксана.

— Ви хто? — спитала грубувато, не впізнавши Кліма відразу, та потім придивилася уважніше й насупилася. — А, згадала. Адвокат Кошовий, про вас тепер багато говорять.

— Хто?

— Всі.

— Йшов щойно через увесь Львів — на мене жоден не озирнувся. Дозвольте зайти?

— Я вас не запрошувала й не чекала. І не блазнюйте, не личить героям, котрі кидаються на ворожі кулі.

— Пані Оксано, ви мене справді не чекали, бо не мав змоги домовитися про таку зустріч раніше. Щодо запрошення — то запросіть.

— З якої радості? — грудний голос вабив навіть тепер, коли молода жінка сердилася. — Мені ще надто боляче, аби отак запросто спілкуватися зі сторонніми. До всього я не розумію, чого ви хочете від мене.

Оксана далі тримала Кліма на порозі.

— Якщо сторонній має намір довести, що Захар Ладний не вбивав вашого коханого, цієї причини досить, аби ви погодились на розмову?

Поглядом вона пронизала наскрізь. Потім ступила назад, зміряла зверху до низу. Торкнулася ямочки на підборідді — вийшло, зважаючи на обставини, дуже по-дитячому, досить зворушливо, ніби наївне дівча намагається неоковирно, зате щиро фліртувати з дорослим досвідченим чоловіком. Нарешті ступила набік.

— Зайдіть.

Усередині він побачив злидні.

Ні, бідність не кидалася в очі. Навпаки, господиня все старанно прибирала, тут було чистенько, всі речі лежали на своїх місцях, і саме ця дбайливість наводила на думку: мешканці заспокоюють себе в такий спосіб. Кімната, до якої Кліма провели, була обставлена без надлишків, як більшість подібних помешкань, хіба в кутку притулилося старе чорне піаніно. На ньому примостився цупкий прямокутник фотографічного портрету, з якого на Кошового дивився молодий чоловік у казенному сурдуті, зацепнутому під шию. Уніформу доповнював кашкет. Причому той, хто завмер перед камерою, найменше нагадував чиновника, навіть попри діловий одяг. Складалося враження, що вбрання вдягнули на манекен, і чоловікові незатишно, некомфортно в ньому. Воно сковує рухи, позбавляє права на природні емоції, але вираз обличчя — зухвалий та простецький водночас — давав зрозуміти: не звертайте увагу на оболонку.

— Олесь, — почув Кошовий за спиною. — Він тоді ще служив на залізниці.

— Як давно?

— Знімок довоєнний.

— А точніше?

— Це важливо для вас?

— А це таємниця?

Оксана зітхнула.

— Чотирнадцятий рік, після Різдва.

— Ви тоді познайомилися?

— Раніше. Тут Олесь уже рік як після університету. Ми зустрілися, коли вони ще вчилися.

— Вони?

— Олесь і... Захар.

Друге ім'я вона вичавила з помітним зусиллям.

— Хлопці вже тоді ворогували?

— Вони не були ворогами! — Оксана виставила вперед підборіддя, слова прозвучали виклично. — Ви ж зовсім про інше збиралися зі мною балакати!

— Так. Але без розуміння ваших стосунків, між вами трьома, пані Оксано, я не зможу просунути далеко. Мені треба зрозуміти глибинні причини.

— Причини — чого?

Клим відчув — вона знову починає закриватися.

— Я був останнім, із ким говорив Захар перед загибеллю. Так, його не просто застрелили — він загинув від ворожої кулі. Вважайте, в нерівному бою. Але, пані Оксано, якби висновок був таким простим і очевидним, я б не прийшов до вас сьогодні. Взагалі не наважився турбувати, ви ж у складній ситуації, втратили коханого.

— Двох.

Молода жінка дивилася Климові просто в очі.

— Тобто?

— Я любила обох, пане Кошовий. Так буває. Не те, про що ви чи хтось інший можете подумати... Тобто... Словом... Я заплуталася, вибачте. Чекайте, дайте зібратися.

Клим мовчав, відчуваючи — не варто квапити.

— Захар і Олесь, саме так, — після паузи повела далі Оксана. — Спершу познайомилася з Ладним, а Косацький приятелював із ним. Вони обоє мені дорогі, кожен по-своєму. Як би пояснити вам... Ну, Захар залицявся, був трохи нав'язливим, та це було продовженням

його завзятості, зятятості, не знаю. Варто прийняти його, оця вся бравада відлущувалася. Він домагався свого, перемагав тут і тепер. Варто лиш дати йому зрозуміти це — все, бери голими руками, сукай нитки й мотузки. Відданішої людини годі шукати. Та в цьому всьому я бачила, точніше — відчувала інший бік. Невпевненість у собі, своїх силах, нерозуміння, що його можуть полюбити таким, природним, без усіх хлопчачих вибриків. Я помітила це після смішної на перший погляд історії з віршиком. Тоді ж звернула увагу на Олесья.

— З віршиком?

— Ой, справді не варте уваги. В тому весь Захар. Попросив Олесья заримувати кілька рядків, аби видати потім їх за власні поезії. Хотів справити враження, цим шляхом ще не ходив. Потім погано їх вивчив, заплутався, я посміялася з нього. Не зло, так, жартома. Він би сприйняв усе як черговий провал, вигадав щось нове. Та потім Олесь вирішив почитати мені. Тобто, я сама попросила, коли автор дозволив себе викрити. Косацький не хотів сподобатись. Я бачила — і цим він мене зачепив.

— Молоді люди ворогували?

— Захар страшно образився на мене. Так, ніби я йому щось обіцяла. Порвав стосунки з Олесем, навіть кілька разів задирав його публічно. Я постійно намагалася їх примирити, бо кажу ж — обидва лишалися не чужими. Принаймні, я так вважала, постійно наголошувала обом.

— Чим скінчилося?

Оксана повела плечима.

— Нічим. Олесь влаштувався в друкарню при залізниці, мав хист до різних верстатів. Та за півроку отримав раптом можливість викупити маленьку друкарню, яку власник, батько приятеля, продавав за борги. Гроші виявилися дуже смішними, та все одно жоден із пайщиків не мав потрібної половини. Тоді власник узяв, що давали, а решту оформили як куплене на виплат.

Сіпнулося віко — знову спливла друкарня.

Маленька друкарня.

— Потім війна. Олесь залишив місто, я лишилася, пережила все це. Захар, як я знала, майже відразу після навчання зблизився з січовими стрільцями, його так само не було у Львові. А Олесів товариш працював тут за російської влади.

— Колаборант?

— Так його назвали, коли все повернулося. Людина лише друкувала оголошення, листівки та інші папірці, які нічого не значили для неї. Платили, й не завжди грішми, часто харчами. Але арештували, судили, тепер відбуває покарання десь у таборі, в Талергофі.^[49]

— Мені це знайоме. Табору уникнув дивом, тим не менше.

— Минулого літа повернувся й Олесь. Не знаю, як йому вдалося владнати справу з друкарнею. Її ж конфіскували чи просто опечатали, тут не скажу точно. Не вникала в суть справи, бо сам Олесь мені тоді був важливіший. Розумієте, після пережитого тут...

— Сам пережив.

— Тоді пощо пояснювати, слова витратити. Хотілося, аби поруч хтось був. Знайомий, надійний, навіть рідний. Саме так я його прийняла. Якщо перед війною могла собі дозволити погратися, подражнити обох кавалерів, то тепер — зась. Переїхала сюди, до нього. Ми почали жити разом так, не вінчані. Іншим разом люди б пліткували. Але нині багато хто так робить, тримаючись один одного. До того ж я не мала служби, перебивалася випадковим, прибирала за пияками в найближчому барі. Косацький запустив друкарню, я допомагала йому. Замовлень мав чимало, трималися.

— Потім знову з'явився Захар?

— Так, і то окрема історія, не надто приємна для нас усіх. Я намагалася помирити хлопців, Олесь теж тримався миролюбно. Ми двоє розуміли Ладного, його стан. Тиснуло пережите на війні. Кров, смерть, і... він сам убивав. Ну, а я... Мусите розуміти, не могла вже бути з Ладним, хай там як.

Тепер Оксанині очі заблищали вологим, вона не витерла їх пальцем — промокнула чистою хусткою. Клим *відчув*, як хруснула старанно накрохмалена тканина, коли молода жінка зминала її в жмені. Хтось невидимий підштовхнув ззаду, Кошовий ступив до неї впритул, стиснув за плече здоровою рукою.

— Послухайте мене, уважно послухайте. Зараз я остаточно переконався у своїй правоті. Хотіли вбити, і таки вбили вашого Олесь. Той, хто замислив убивство, готував його довго. Злочин мав виглядати банальним, мотив — особистим, тож убивця використав чвари між двома молодими чоловіками, кожного з яких ви по-своєму любили. Зробив усе, аби до краю, до межі накрутити Захара, щоб у потрібний

день і час стрілець опинився тут, біля вашого дому, поруч із застреленим суперником, ще й мав при собі револьвер. Що, як і чому сталося потім, тепер не важливо. Наступні події, вкупі з утечею Ладного, лише наслідок. Причину слід шукати тут, і ви маєте її знати.

Оксана не відсторонялася, підняла на Кліма знову зволожені очі.

— Нічого я не знаю, пане Кошовий.

— Знаєте, — мовив він упевнено. — Просто не склали все, що відомо, докупи. Адже мушили статися якісь дивні, незвичні події, які зробили Олеся Косацького небезпечним.

— Для кого? Ну хто міг боятися звичайного інженера-друкаря?

— Той, хто використав його друкарню для своїх негідних цілей!

Це вирвалося в нього підсвідомо, саме по собі, й слова ніби вдарили Оксану навідріг. Вона сахнулася, вивільнилася, ступила крок назад, витягнула шию й затремтіла, ніби її застукали раптом за чимось ганебним. Та враз перевела подих, голосно видихнула, вичавила з себе:

— Знаєте. То ви все знаєте.

— Нічого я не знаю! — намацавши нарешті правильну стежку, Кошовий не збирався з неї сходити. — Є підстави припустити такий поворот.

— Олесь велів мені мовчати. Коли його... коли це сталося... Боже, не маю права говорити так! — Оксана ляснула себе по губах.

— Ви вже почали, — Клим говорив твердо.

— Звісно, — зітхнула вона. — Знаєте, ви перший змусили мене сумніватися в Захаровій провині. Але першої миті, коли я дізналася про Олесеву смерть, накопило полегшення. Соромно, гидко згадувати це, пане Кошовий, та мушу зізнатися, раз уже почала.

— Чому? Що вас гризло?

— Знала таємницю Олеся. Боялася — над ним висить загроза, а значить, наді мною так само. І ось він мертвий. Ті люди, ким би не були, навряд чи припустять, що він посвятив мене в свої справи. Подумала: сумуватиму за втратою, натомість житиму далі, не озираючись.

— Вам погрожували? Чи Олесеві? Звідки страхи?

— Прямих погроз не чула, та чудово розуміла, в що він вплутався і чим ризикує через мене.

— Через вас?

Оксана знову витерла сльози, згорнула хустку, поступово заспокоювалася. Потім торкнулася нею губ, наслинила, витягнула руку вперед, аби Клим побачив блідо-рожеве на ідеально білому.

— Я захворіла два місяці тому. Вже все добре, а тоді думала — помираю. Не диво, у Львові з санітарним станом погано, час від часу десь спалахують епідемії, а лікувати нема чим. Захар дізнався про це й сильно перейнявся безсиллям. Ліки ж ідуть на потреби війська, поранених, ще й харчування самі знаєте тепер яке. Від Ладного користі не було, він занурився в чергову депресію. Я перелякалася, бо ніхто не хоче смертельної хвороби. Та Олесь — ще більше. Він не знав, куди стукати, аби роздобути мені потрібні ліки. Єдине, що тішило, це висновок лікаря: поки не вирок, стадія початкова, якщо розпочати лікування просто зараз, на ранній стадії, то всевилікувати можна.

Кошовий не стримався, клацнув пальцями:

— Стоп! Даруйте, дуже перепрошую! Дозвольте продовжити й закінчити! Дуже вчасно з'явився той, хто допоміг із ліками, вгадав?

— Так, — Оксану зовсім не здивувала Климова проникливість. — Олесь не робив із того великої таємниці. Навпаки, вважав за потрібне піднімати чим вищу хвилю. Тільки так можна було швидше знайти допомогу. Знайшов.

Запитуючи далі, Клим відчув, як здригнувся від нетерплячки голос:

— Хто це, пані Оксано? *Хто?*

Вона знизала плечима.

— Не знаю.

— Тобто?

— Отак, — вона розвела руками. — Олесь сказав тільки, що людина з Чернівців. Уже потім я зрозуміла, чому він напустив туману.

— І чому ж?

Оксана вкотре зітхнула:

— Пане Кошовий, для мого порятунку Олесь погодився друкувати в себе різні брошури та листівки русофільського змісту.

Коло замкнулося.

— Це тривало довго? — зовсім іншим голосом, сухо й трохи різкувато, запитав Клим.

— Олесь пішов на такий крок заради мене, — повторилася вона. — Чудово розумів, що робить. Проте вже потім признався: це ж не зброєю торгувати й не шпигувати під час війни на ворожу користь.

Лише якісь тоненькі книжечки, які мало хто читає, та й не надто вірять прочитаному. Він навіть вирішив погратися з тим, чернівецьким.

— Погратися?

— Обкрутити його, — Оксана вперше за весь час посміхнулася. — Натягнути, так сам Олесь сказав. Щойно моє життя буде в безпеці, він відмовиться від подальшої роботи. Хотів налякати замовника: мовляв, ми розходимося і більше не бачимося. Тільки тоді Олесь мовчатиме.

Клим знову клацнув пальцями.

— Тут я теж угадаю. Вийшло не так, як думав собі ваш коханий. Чоловік із Чернівців, чи звідки він там, заявив те саме. Або ваш Олесь працює на нього далі й мовчить, або про зраду стає відомо кому слід. З такими речами нині не панькаються. Олеся арештують, друкарню конфіскують, як уже раз було, та й вас у спокої не лишать. Так чи ні?

Оксана кивнула.

— Отак через мене Олесь занастив нас обох. Признався мені за тиждень до того, як...

— Зрозуміло. Довго така співпраця хоч як тривати далі не могла, — Кошовий легенько лягнув долонями, потер руки. — Той чоловік справді з Чернівців, упевнені?

— Ой, та ні в чому я не впевнена! Кажу ж, він так себе назвав. Але точно не з тутешніх, бо ви знаєте, у нас українці часто знають один одного.

— Не завжди.

— Пізнають — так напевне. Хтозна, може, в Чернівцях так само водиться. Варимося, як часом бурчав Олесь, у власному казані.

Сіпнулося віко.

Сильно, аж тик розійшовся по всій частині лица.

— Як ви сказали?

Оксана здивовано глянула на нього, мов щойно побачила.

— Чекайте, ви про що? Нічого особливого, аж такого важливого я не...

— Пані Оксано, прошу — повторіть. Скажіть це знову.

Молода жінка знизала плечима:

— Добре. Українці пізнають один одного. Варяться у власному казані.

— Хоч у Львові, хоч у Чернівцях?

— Та всюди! Особливо тепер. Олесь казав — нині ніби гуртуємося, хоч щось не зовсім те й не зовсім так.

Клим торкнувся пальцем віка, заспокоюючи його.

— То окрема тема. Дуже вам дякую. Мені терміново треба йти, навіть бігти. І дуже вас прошу — переступіть через себе.

— У сенсі?

— Будьте готові переповісти все це трохи згодом іншим людям. Нічого не слід боятися чи соромитися. Олесь Косацький спершу став жертвою обставин, потім — загинув від руки ворога. Так само, як Захар Ладний.

— То ви можете довести, що Захар не вбивав Олеся?

— Тепер — так. Ну... Думаю, що так. Бо знаю, де шукати докази.

Розділ вісімнадцятий

Гарне чернівецьке товариство

Він зібрав усіх тиждень по тому.

Не міг зрозуміти, швидко знайшов потрібну відповідь чи, навпаки, пошук забрав забагато навіть з огляду на війну. Але сам у цій ситуації Кошовий не дав би собі раду хоч як, тож, вийшовши тоді від Оксани, простував назад до центру й сушив голову, до кого податися по допомогу. «Під вошею» з багатьох причин було б простіше домовитися, хай би для цього довелося вибачитися перед Тимою. Проте щось підказувало: перепрошенням тепер справи не залагодиш, і навіть Лінда в посередники-миротворці не піде. Зваживши всі можливі наслідки, Клим усе ж наважився на не дуже комфортний для себе, відтак єдино можливий варіант.

Прийшов. Постукав. Відкрили. Вислухали. Не повірили. Перепитали. Уточнили. Зрозуміли. Погодили.

А потім потягнулися дні. Хтозна, може, так на краще. До активної роботи не давала повертатися поранена рука, та Клим не збирався сидіти вдома, тож сумлінно ходив щодня по справах, котрі здебільшого сам собі й придумував. За той час про вбивство інженера Косацького забули навіть газетярі, на слуху лишалося знищення російського

агента-диверсанта, і Львів мав нового героя — старшину Павла Арсенича. Тут уже без перебільшення: не лише українська громада, а все місто пишалось січовим стрільцем, бо навіть через півтора роки після виходу звідси російської армії жахи тих дев'яти місяців окупації не забулися. Ані поляки, ані євреї, ані німці не бажали повернення, і в цьому були з українцями єдиними.

Клима влаштуувала така зміна пріоритетів. Той, кого він охрестив Баламутом, після вбивства Овчара мусить заспокоїтися. І згасання інтересу до справи Ладного та, відповідно, й Косацького присипляла його пильність. Звісно, він далі поводитьсь сторожко й може на короткий час згорнути активність, що теж вигідно. Адже є гарантія: нікуди не втече. Бо як надумається, треба ловити, не отримавши потрібних доказів. Тим більше, Баламут напевне не єдиний ворожий агент у Львові та й у всій Східній Галичині, й хапати його слід тихцем, без зайвого гармидеру, який розлякає його ймовірних спільників.

Кошовий ніколи у своєму житті не ловив шпигунів.

Але розумів: варто вважати.

Тим часом надій на повернення Магди вже не лишалося. Перші два дні вона уникала його в госпіталі, а потім Клим дізнався — подалася з місією Червоного Хреста на фронт. Скільки там пробуде, невідомо, і йому нічого не лишалося більше, крім боятися за неї й частіше молитися перед сном, аби Бог уберіг від дурної кулі.

Отримавши нарешті що хотів, він здивувався — на *цього* думав в останню чергу.

А потім пішов за порадою до Шацького, бо саме його мудрості тут бракувало.

І вже підвечір дантист виконав звичну для себе роль вістуна, передавши усім трьом учасникам запрошення пана Кошового.

Товариство він вирішив зібрати в притулку на Скорини, в кімнаті покійного Захара Ладного. На той час її уже зайняли, та вояка попросили звільнити помешкання на кілька годин. Погодився, навіть не вимагаючи пояснень, бо Клима після викриття *москаля* тут сильно поважали й раді були прислужитися такою дрібничкою.

Того тихого й вже доволі прохолодного жовтневого вечора вони з Шацьким прийшли першими. Інші запрошені не дуже забарилися. Роман Гірняк спершу постукав, потім — зазирнув, не поспішаючи заходити, й повів своїм качиним носом, мовив, не вітаючись:

— А ви не заспокоїлися, пане Кошовий. Граєтесь у якісь ігри.

— Та заходьте вже, не стовбичте в дверях, — Клим зробив гостинний жест. — Пограємо разом, вам буде цікаво.

Нарешті зайшовши, Гірняк зняв капелюха, знайшов на стіні цвях, акуратно почепив, двома пальцями пригладив щіточку вусів.

— Пояснюйте, я готовий.

— Чекаємо ще двох. Не буду ж я окремо для кожного говорити.

Зиркнувши на Шацького, котрий тихенько примостився в кутку на старому стільці, Гірняк розстебнув пальто.

— Не попередили, що нас буде більше.

— Що б це поміняло? Ви б відмовились?

— Ваш посланець, — кивок у бік Йозефа, — сказав: я дізнаюся дещо нове про вбивство інженера. Коли я попросив переказати вам, що та історія вже в минулому, він наголосив — є можливість довести, що Ладний до скоєного не причетний. Звісно, я погодився відразу. Адже від самого початку, коли ми познайомились, мав намір з вашою допомогою довести те саме.

— Хіба забули? Ви, пане Романе, казали мені трошки не те. Він справді вбив інженера Косацького, полюбовника своєї колись коханої дівчини — то хіба не ваші слова? А невинуватість його я мав довести, аби герой, як і всі січові стрільці, відбілилися в очах громадськості. Отже, роблю висновок: ви повірили, що Захар — убивця.

— То було колись, — відмахнувся Гірняк. — Готовий забрати свої слова назад. Так само, як твердження про польські провокації. Москалі, пане Кошовий, ви ж доклалися до їхнього викриття. Історія була заплутаною. Але росіяни завжди все і всіх заморочують. Визнаю помилки, з цим і прийшов. «Українське слово» охоче надрукує мою статтю про те, як під носом у влади вільно почувуються ворожі агенти, мета яких — всіяко чорнити наш, русинський, тобто — *український* політичний, суспільний та військовий рух до національної автономії.

— Патетично.

— Зате вірно, погодьтеся. Я до ваших послуг, з голови до п'ят, пане Кошовий.

Подякувати Клим не встиг — двері широко прочинилися від сильного поштовху і до кімнати увірвався Михайло Снігур.

Цього разу він вдягнув форму, на боці висіла кобура з револьвером, від того завжди похмурий підхорунжий виглядав лиховісно, навіть

небезпечно. Ставши посеред кімнати й обвівши зібрання сердитим поглядом, нарешті втулив очі в Кліма, прохрипів, чітко, мов військові команди, карбуючи слова:

— Що це значить, пане Кошовий? Що відбувається, що за комедія, що ви собі дозволяєте?

— А чим ви обурені, пане підхорунжий? Ніби нічого поганого я...

— Мовчати! — Снігур тупнув ногою, далі не зважаючи на інших присутніх. — Я не мав часу знайти вас раніше, відразу потому, як мені переказали ваше дивне запрошення! Тобто спершу хотів і мав змогу, та потім передумав. Усе одно ми зустрілися, нема різниці, коли. Ви порушили всі угоди, всі домовленості, з вами неможливо й навіть не гідно мати справу!

— Які угоди?

— Ви забуваєте про все, пов'язане з Захаром Ладним!

— Такого слова я вам не давав.

— Але я кілька разів попереджав вас!

— Ви мені погрожуєте? Здасте мене в поліцію чи, може, австрійську контррозвідку?

— Не маю таких повноважень, на превеликий жаль. Та мого слова досить, аби вас викинули геть з усіх наших спільнот, до яких ви так чи інакше причетні! Це ви, — колишній вояк тицьнув у нього вказівним пальцем, мов револьверним дулом, — ви доклалися до звільнення того ворожого зайди, Овчара! Вільно чи мимоволі, але ви відбілили його! Дозволили зачaitися в нашому тилу й робити свою чорну справу! То він, я певен, він збивав з пантелику Ладного, користуючись його невірноваженим станом! Він носив йому агітацію ворожого змісту! А потім убив, замітаючи сліди! Тепер, коли все затихло й про це ніхто, на щастя, не говорить, ви знову повертаєтесь до забутого! Ви — провокатор, пане Кошовий! Я прийшов сказати вам це в обличчя! І не маю наміру лишатися тут далі!

Не дочекавшись відповіді, Снігур крутнувся на каблуках.

Шлях заступила висока кремезна постать.

— Чого ви репетуєте? — поцікавився Павло Арсенич.

— О, ще одна жертва ваших інтриг! — підхорунжий говорив, стоячи до Кліма спиною. — Тепер мені все зрозуміло остаточно! Ви хочете моїми руками нищити наших героїв! Нічого не вийде!

— Хто мене хоче знищити? — старшина посміхнувся, спотворене шрамом лице від того трошки подобришало. — Покажіть мені ту людину, а потім залишіть із нею наодинці.

— Коли вже ви прийшли сюди, товаришу, то напевне за закликом ось цього добродія! — тепер Снігур розвернувся боком, аби знову бачити всіх, учергове тицьнув на Кошового. — Він провокатор! Прикривається пошуком міфічної правди, й тим самим виставляє наших з вами, старшино, побратимів у невігідному для нас та вигідному ворогам світлі! Тепер і вас у це втягнув!

— Та ніхто мене не втягував! — Арсенич знизав плечима й причинив двері, впершись у них спиною. — Пан Кошовий при мені, на моїх очах вирахував та знайшов убивцю нашого героя. Ще й дав мені можливість особисто покарати його. Тому в мене нема жодних підозр щодо нього. Навпаки, радо погодився прийти сюди в призначений ним час. Бо він пообіцяв — я зможу своїми руками скрутити в'язи ще одному москальському посіпаці. Чого б його сюди занесло, ось питання. Будете так горлати — розлякаєте й друзів.

Старшина ступив убік, аби краще бачити Кліма.

— То коли він з'явиться сюди?

— Він уже тут, — проговорив Кошовий з підкресленим спокоєм. — Це ви, пане Арсенич.

На мить у кімнаті запала лунка тиша.

Старшина завмер із роззявленим ротом, Гірняк кліпнув очима й подався вперед, Шацький втиснувся в стілець й спромігся лиш чмокнути губами. Першим оговтався Снігур, гаркнув на всю силу легенів:

— А я казав! Я говорив! Цей чоловік провокатор! Не дурень — саме провокатор! Навіть не корисний ідіот!

— Ти при своєму розумі, Кошовий? — Арсенич навмисне перейшов на фамільярність.

— Дякую, пане Кошовий, ви мали рацію, — вставив Гірняк. — Мені стає дуже цікаво, і я обіцяю гостру публікацію.

Рана ще не вгамувалася, тож Клим волів вільно рухати однією рукою. Виставивши її розкритою долонею вперед, він заговорив швидко, не лишаючи жодному з трійці шансів себе перебити:

— Панове, зараз усе поясню. Я зібрав вас, аби викрити справжнього вбивцю інженера Олеся Косацького. За собою вбивство потягнуло за короткий час низку смертей. Це Ладний, найочевидніший злочинець. Тюремний наглядач Франц Коль, про якого взагалі всі забули. Нарешті, Федір Овчар, дійсний ворожий агент та вбивця Захара. Особою, яка стоїть за всім цим, може бути Арсенич... Тихо! — рывкнув він на всю силу легенів, вловивши рух від дверей. — Стійте як стоїте, старшино! Бо ним можете виявитися так само ви, — кивок у бік Гірняка, — і ви, підхорунжий Снігур! То як, цікаво?

Тепер презирнулися всі троє.

— І як вас розуміти? — вичавив Гірняк.

— Як собі хочете. Але той, хто зараз розвернеться й піде звідси, викаже себе. Вибирайте. Даєте мені сказати й пояснити все, або розвертаєтесь і забираєтесь геть усі разом.

— За вашою логікою, так ми станемо ворогами всі троє, — мовив Арсенич уже спокійніше.

— А я не збираюся далі слухати маячню!

З цими словами Снігур рушив до виходу.

Старшина не зрушив з місця, далі заступаючи двері.

— Дайте пройти! То наказ! — гаркнув підхорунжий.

— Та послухаємо людину, чого вже, — мовив Арсенич миролюбно. — Тут ніхто нікого не тримає. Проте чомусь мені кортить дізнатися, що в нього у голові.

— Полова, — відрубав злий гість, але таки відступив, відійшов до стіни, на ходу розстібаючи кобуру так, аби жест усі присутні побачили. — Висновки я вже зробив, пане Кошовий. Погані наслідки вам обіцяю.

— Кажіть, кажіть уже, — підбадьорив Гірняк. — Може, почую про себе таке, чого раніше не знав.

Сіпнулося віко.

Клим перевів подих.

— Отже, панове, постараюся говорити по можливості коротко й переконливо. Спершу додатково рекомендую вам Йозефа Шацького. Кожен із вас уже познайомився з ним, і він присутній на нашій зустрічі лише як свідок. Шацький — особа не зацікавлена, до нашої заплутаної історії не причетна, отже, чи не єдина об'єктивна. Коли така людина є поруч, мені спокійніше.

Ніхто з трійці нічого на його передмову не сказав, і Кошовий повів далі вже впевненіше, бо прокручував зустріч подумки від учорашньої ночі.

— Ви, пане Снігур, розказували про листівки та брошури ворожого змісту, знайдені в цій кімнаті, коли тут жив Захар Ладний. Тоді ж обмовилися: до війни служили на залізниці, мали багато друзів серед росіян, часто бували в Петербурзі. Дасте гарантію, що добрих приятелів там у вас не лишилося? Чим доведете, що оту агітаційну писанину носили Ладному не ви? Та й підкинути могли, аби робити свою справу — очорнювати в його особі всіх січових стрільців. А оці ваші постійні нападки на мене з вимогою зупинити розслідування, бо воно, бачте, шкодить справі — це ж пряма загроза. Ви не раз наголошували: вигідно, аби ця історія забулася. Особисто вам вигідна, ви хотіли сказати.

Підхорунжий поклав руку на кобуру.

— Ви заберете свої слова назад. Або я змушу вас їх проковтнути, і ніхто тут мене не зупинить.

— А я б Кошовому повірив, — озвався Арсенич. — Є в наших лавах зрадники, давно про таке говорять.

— Є, — підхопив Клим. — Ним цілком можете стати ви, Арсенич. — Чого так дивитесь? Ось, — палець тицьнув на Гірняка, — він сказав мені, що про пригоду з Ладним дізнався від вас. Ви, *старшино*, примчали до Львова з Роздолу вже за кілька годин після арешту побратима. Дуже скоро дізналися про біду, а були ж за півсотні кілометрів від Львова. Чи, може, не були? Хто перевірить?

Арсенич зсунув брови.

— Так-так. І хто ж тобі оце наспівав?

— Ви досить швидко назвали прізвище Овчара. Фактично віддали мені його в руки, тицьнули, принесли на блюдці. Може, справді стрілецька розвідка дізналася, що ж він за один, ворожий снайпер. А може так бути, що ви своїм влучним пострілом прибрали спільника й, відповідно, небезпечного свідка. Після того ви лишаєтесь поза всякими підозрами. Тим більше, що я був присутній, коли вас звинуватили в убивстві Ладного. Ще й допоміг вам відбрехатися.

— То був наклеп! Ви... Ти ж сам...

Старшина захлинався від обурення й враз замовк, не знаходячи належних слів. Скориставшись його раптовим розгубленням, Кошовий

повернувся до Гірняка:

— До вас так само виникають питання. Звісно, не так багато, як до цих добродіїв. Ворожа агентура в стрілецьких лавах — не дивина. Зазвичай вони ховаються під машкарою найнадійніших. Але так само вороги прикидаються патріотами. Нагадаю — ви втягнули мене в цю історію. З вашої легкої руки як утеча, так і подальша загибель Ладного відбулися на моїх очах. Я надійний свідок, я розповідатиму очевидне. І в тому, що Захар застрелив Косацького, охоплений ревностями, не має бути сумнівів. Бо не в стрільцеві ж справа, треба кинути сили й відвернути увагу від того, важливішого злочину. Вам це під силу влаштувати.

Гірняк потер перенісся.

— Тобто ми тут усі троє змовники. Заодно. Це хочете сказати?

— Ні, — Клим знову набрав повні груди повітря, видихнув. — Я зараз довів, що запідозрити в убивстві інженера Косацького можна кожного з вас. У чому інтерес? Поясню. Російський агент, для себе я назвав його Баламутом, використовує загальну втому від війни та кризовий стан суспільства, аби зароджувати в найменш стійких сумніви. Ладний став першою, або, точніше, однією з жертв. Баламут перетворював січовика на таку собі сповільнену вибухівку. Коли вона мала спрацювати, за його задумом? Найближчим часом. Бо українська спільнота нарешті зробила неможливе — організувалася заради спільної мети. Австрійська влада обіцяє національну автономію, вважайте, одну з форм якої-неякої, але державності. Січові стрільці, добре вишколені та обстріляні в боях, є відповідником армії, котра готова державність захищати. Всі, з ким я говорю, і кожен із вас зокрема, застерігає від небезпеки кинутої на військо тіні. Ось як агент мав намір використати Ладного й таких, як він, рано чи пізно. Але потім дещо сталося.

Його вже ніхто не переривав. Снігур прибрав руку з кобури. Шацький підвівся, рипнувши стільцем, від чого напружений Арсенич здригнувся. Гірняк крутив гудзика на пальті.

— Той, кого я називаю Баламутом, припустився помилки. Навіть завзяті хитруни помиляються. Йому потрібно було десь тут, у Львові, друкувати свою агітаційну продукцію, бо переправляти через кордон, а це значить — через фронт складно й ризиковано. Тому він дізнається від Захара, з яким устиг зблизитись, про хворобу його коханої Оксани.

Припускаю — агент давно придивлявся до друкаря Косацького, а тут така нагода! Він мав змогу роздобути потрібні ліки, бо так уже повелося — вороги дістають більше можливостей. Так він розплатився з Олесем, при цьому розкривши себе. Рятуючи жінку, яку кохав не менше за Ладного, інженер погодився працювати на ворога. Легковажно думаючи — нічого особливого, це лише раз, подумаєш, листівки. Але коли до нього прийшли знову, й він відмовився, у відповідь почув приблизно таке: не вийде, шановний, віднині ми пов'язані. З пастки можна було вибратися лише єдиним способом — поки не наробив нічого гіршого, піти й признатися. Саме це інженер Косацький збирався зробити. Він став небезпечним, тому його треба ліквідувати. І тут, панове, той, кого я називаю Баламутом, тобто — один із вас, вирішив вразити одразу дві цілі. Перша — убезпечити себе від провалу вбивством Косацького. Друга і навіть більш важлива — повісити свій злочин на січового стрільця, героя війни Захара Ладного. Розрахунок точний: Захар розгублений, бо нікого не вбивав, та не готовий поки признатися, що піддався ворожій агітації. Хоч так, хоч сяк він кидає тінь на стрільців та всю українську спільноту загалом у найменш підходящий для цього момент! Тому погоджується на втечу. Його легко переконали, що на волі простіше довести невинуватість. А постріл Овчара мав поставити на цій історії жирну крапку. Ось тут Баламут задіяв усіх своїх ляльок. Наглядач Франц Коль, напевне, давно був підкуплений і за гроші виконував будь-які прохання. Думаю, він передав Захару листа від доброго друга з інструкцією, як себе поводити. Потім поплатився і сам продажний тюремник. Овчаром жертвувати не хотілося до останнього. Та щойно стало відомо — його вже шукають, так само прийшло попередження. Далеко втекти, як ми знаємо, ворожий стрілець не встиг.

Кошовий замовк. Дуже кортіло курити, та вирішив триматися.

— Приблизно так розвивалися події, — мовив він.

— Фантазія у вас буяє, — процідив Снігур.

— Якщо ти подумав таке про мене, то я виріс у власних очах, — Арсенич скривив кутик рота у посмішці.

— Ви не пояснили, до чого тут ми, всі троє, — нагадав Гірняк. — Якось же у вашу історію когось із нас треба розмістити.

— Кожен із вас має особливу прикмету, яка вказує на вбивцю. Ви всі троє з Чернівців. Така собі гарна чернівецька компанія.

— До чого тут...

— До всього, пане підхорунжий! — Клим підвищив голос. — Убивця, не знати для чого, бовкнув Косацькому, що чернівецький. Олесь дозволив собі сказати Оксані тільки це, коли опинився у пастці, й вона разом із ним. Ви, Арсенич, училися в Чернівцях. Ви, Снігур, звідти родом. До речі, ви не знайомі?

— З ким?

— Із Романом Гірняком. Він багато писав для чернівецьких газет ще до війни.

— Читав.

— Невже раніше не зустрічалися особисто? Ви ж разом були серед заручників у готелі «Чорний орел» два роки тому, восени чотирнадцятого року. Народу там тримали небагато, два з гаком десятки людей. Ви мусили познайомитися. Адже в Чернівцях, як і у Львові, українці пізнають один одного. Дякую Оксані Антонів, тицьнула носом у очевидний факт. Місцеві не перетинаються з буковинцями, як і навпаки. Та, повторюся, ви мали бодай назватися там, у готелі. Й тим більше — кожен із вас тут, у Львові, мусив упізнати товариша по нещастю навіть через тривалий час. Хоча... два роки, подумаєш, не так і довго, аби забути знайоме лице. Ви впізнаєте Михайла Снігура, пане Гірняк?

— Так, — коротко кинув той.

— А ви, пане Снігур, впізнаєте Романа Гірняка?

Підхорунжий примружив очі, схилив голову набік, тільки тепер вдивляючись уважно в лице чоловіка навпроти.

— Ми з Шацьким допоможемо вам.

Йозеф чекав сигналу — витягнув з кишені пальта й протягнув Снігуру згорнуту на потрібній сторінці газету.

— Тут — колективний знімок учасників зборів чернівецької «Просвіти». Стоїть другий праворуч — Роман Гірняк, активний просвітянин. Хоч трошки схожий на присутню тут особу, яка видає себе за Гірняка?

Шацький не втримався:

— Браво!

А підхорунжий, навіть не роздивившись фото до пуття, потягнув нарешті револьвер з кобури.

Його випередили.

Розділ дев'ятнадцятий

Баламут

Той, хто назвався Романом Гірняком, на очах став іншою людиною.

Дотепер виглядав вайлуватим, непоказним, до такого безпечно повернутися спиною. На стрімкого зграбного хижака перетворився миттєво, скочив до Шацького, який стояв найближче, сіпнув за комір — і прикрився живим щитом. Коли й звідки витягнув маленький плаский браунінг, не встиг помітити ніхто. Дуло вперлося Йозефу під бороду, жертва запізнило зойкнула, а Баламут просичав:

— Знімаю капелюха, пане Кошовий.

— На цвяху ваш капелюх.

— Це все, що можете зараз сказати? А гарно вийшло. Той раз я послав вас заручником до того розгубленого дурня Ладного. Нині ви самі привели мені в заручники цього жида. Удача: з вашими приятелями-стрільцями мені б довелося поморочитися трохи більше.

— Я тебе вб'ю! — гаркнув Арсенич.

— Не раніше, ніж я застрелю ось його, — Баламут сильніше притиснув дуло, Шацький знову вереснув. — А ви, підхорунжий, схойте свою пукавку. Ще краще — киньте на підлогу.

Снігур тим часом устиг-таки витягнути револьвер і тепер стискав його в зігнутій правиці, цілячись просто в груди Йозефу. Нічого не відповівши й зціпивши зуби, січовик почав повільно рухати рукою догори, аби перемістити цівку на одну лінію з ворожою головою.

— Киньте! — вигукнув Клим. — Робіть, що він каже, Снігур!

— Ще ви мені тут командуйте!

Кошовий вкотре за останній час пошкодував, що може рухати лише однією рукою.

— Старшино, заберіть у нього зброю! — крикнув Арсеничу.

— Ще чого! — кинув той, стаючи поруч із підхорунжим. — Нас тут двоє, скрутимо в баранячий ріг!

Сіпнулося віко.

Погано розуміючи, що робить, Клим двома широкими кроками скоротив відстань між собою й стрільцями, а потім став перед ними, загороджуючи Баламута і його полоненого.

— Обоє стійте, я сказав! Нікуди він не дінеться! Інакше смерть Шацького буде на вашій совісті, а він тут не зовсім стороння людина!

— Коли ви вже його привели — не стороння. Самі за нього відповідаєте, — сказав Снігур, не опускаючи руку.

— Гаразд, тоді стійте отак і цільте в мене, якщо вже треба в когось цілитися.

— То ви домовитесь між собою чи ні? — голос Баламута бринів іронією.

Ще трохи повагавшись, Арсенич поклав широку долоню на зігнуту Снігурову руку.

— Пане підхорунжий, зробимо, як він каже. Бачив я Кошового в таких ситуаціях. Чудний, майже божевільний. Дурне робить, та не відступить.

Скривившись й демонструючи тим самим — робить усе проти волі, той опустил револьвер, навіть відступив на крок назад. Старшина своєю чергою перемістився ближче до дверей, знову заступивши шлях до виходу.

— Тепер пустіть Шацького — і я дам вам піти, — мовив Клим до того, хто назвав себе Гірняком.

— Спершу домовтеся зі своїм товариством, — кинув той з-за спини Шацького.

— Самі бачите — поки домовляюся. Мене слухають.

— Нікуди ти звідси не підеш! — озвався Арсенич.

— Ось бачите! Ви ж не відповідаєте за власні слова, пане Кошовий! Клим повернувся до стрільців:

— Панове, щойно на ваших очах я викрив особу, яка вбила двох своїми руками й майстерно, віртуозно спланувала вбивство вашого побратима. Думаю, це дає вам усі підстави повірити мені. Ми дозволимо йому піти з цієї кімнати. Далеко він усе одно не втече, але одне життя ми врятуємо. До того ж я не просто так відпускаю його, а даю тимчасову — підкреслюю, тимчасову! — свободу в обмін на кілька потрібних мені відповідей. Я можу домовитися з вами, панове?

Снігур гмикнув, та промовчав. Арсенич переступив із ноги на ногу, знизав плечима.

— З нас двох підхорунжий старший, — мовив нарешті.

— Згадали нарешті, товаришу старшино, — буркнув. — Робіть, що мусите, пане Кошовий. Але відповідати будете хоч як.

— Дякую, — вирвалося в Кліма, та нічого не встиг сказати — Баламут і тут випередив:

— Як ви здогадалися, пане Кошовий? Ви мудрагель, я начуваний про це, але щоб отак...

— Признатися чесно, дарма мене вважають мудрим, — гмикнув Клим. — Мусив здогадатися раніше, принаймні запідозрити когось із вас. Був неуважним, не відразу взяв до уваги важливі факти. Коли ви, Гірняк чи як вас там насправді, зустріли Снігура біля моєї контори на Шевській, обоє поводитися, мов незнайомці. Ба більше, ви поквапилися піти геть чимшвидше, придумавши якийсь незначний привід. Спершу я думав — то у вас щось особисте з нашим надміру активним паном Громнишиним. Уже потім звернув увагу: він при мені й, відповідно, при підхорунжому, не називав вас на прізвище. Знаю пана Василя давно й добре. То його така манера — обезличувати для себе тих, кого зневажає. Це вже потім, заднім числом, коли все про вас розкрилося, я зрозумів: оті ваші публікації в «Українському слові», котрі ви називали гострими й радикальними, насправді були однією з форм провокації. Влада, на яку ви кидалися, штрафувала газету, тим самим щоразу наближаючи її остаточне закриття. Ну і, звісно, офіційний Львів, не кажучи вже про офіційний Відень, таким чином ще більше налаштовувалися проти українців. Усе це відповідає вашій меті, хіба не так?

— Ні на що ви не здатні, — кинув Баламут. — Росія-матінка свого часу врятувала наш із вами, панове, народ від знищення. Точніше, самознищення. Ми ж гриземо один одного, навіть тут це бачу, в цій маленькій кімнаті. Не того союзника обрали, ох, не того. Хіба забули, як більше ста років тому українську шляхту врятувала Росія? Це ж цариця все зберегла, давши вірним слугам титули й маєтки. А без того де б ми всі були? Або згоріли в Батурині, або — здичавіли за Дунаєм, у турків під чобітьми.

— Та бачу, що ви ідейний та грамотний, — відмахнувся Кошовий. — Про ваші погляди пізніше поговоримо, як матимемо час та бажання. Поки давайте до наших справ. Зокрема, до моїх помилок. Ви, вдаючи з себе Романа Гірняка, розказали мені при першому знайомстві його справжню біографію. Зокрема, як він опинився серед заручників у готелі «Чорний орел». Згодом те саме, але вже про себе, мені повідав пан підхорунжий. Тоді я не зв'язав це у єдиний вузол. Хоча б через те, що Михайло Снігур, товариш по нещастю Романа Гірняка, *справді* не впізнав вас. Може, звернув би увагу раніше, та ви робили все можливе, аби вас було чути багато, а видно мало. Роман Гірняк ніби є — й разом із тим його складно знайти отак, просто. До того ж, повторюся, Снігур не асоціював із Гірняком саме вашу персону, бо, по-перше, нещодавно повернувся з фронту й не так добре познайомився з тутешньою спільнотою, а по-друге, Громнишин не мав бажання вас знайомити. Навпаки, так само старався уникати особистих зустрічей. Як довго ви б могли маневрувати ще, не знаю. Але коли я сам мав більше часу й спробував наново розкласти все, що відомо, по шухлядках, оця невідповідність нарешті спливла. Хоча могло бути й навпаки: Михайло Снігур не той, ким себе називає.

— І як же ви планували встановити мою особу? — поцікавився підхорунжий.

— Ви працювали в Чернівцях на залізниці. Гірняк був активістом місцевого просвітянського руху. У наш час, коли щоденне життя описують газети, когось із вас, чи — обох, так чи інакше могли згадати й навіть опублікувати фото. Та й залізниця має власні новітні літописи. Лишалось спробувати роздобути хоча б щось, придатне для ідентифікації. Вас я впізнав, пане підхорунжий. Гірняка — ні. Ви так само.

— То я, виходить, вам тут потрібен як частина вистави? — не стримався Арсенич. — Мене використали як боввана?

— Ви надто швидко назвали мені прізвище Овчара, змушений нагадати. Я припустив ваш зв'язок із так званим Баламутом. Хочете — ображайтеся. Проте щодо вас, Павле, я таки мав підозру. І — так, сьогодні використав вас, як і пана Снігура. Та без вас викриття Гірняка не мало відбутися. Погодьтеся, все виглядало дуже натурально. До речі, ви згадували Овчара вголос у присутності сторонніх?

Арсенич насупився, спохмурнів.

— Та був, знаєте, гріх. Аж тепер це розумію. Вступив перед тим до Пресової квартири, там постійно народ товчеться. Отам говорив про Овчара. Ну, просто так згадав. Ось, мовляв, коли і як воно сплигло.

— А Роман Гірняк вільно туди заходив. Як і сюди, у притулок, — пояснив Кошовий. — До нього ж звикли усі. Ніби на виду, а непомітний. Дуже корисна властивість. І я так собі думаю, в нього десь є запасний варіант, маленька друкарня. Верстат у пивниці. Не міг же він писати різні попередження від руки — почерк. Хай мені усно сказав: поляки воду каламутять, стикають лобами українців із владою. Потім на вас, Павле, вказав. Жандармам так само підкинув ту кляузу, після якої по вас приїхали. Плутав, усе плутав, чисто павук.

Баламут кахикнув:

— Як газету роздобули, не почув.

— Воно вам і не треба. Результат важливіший за процес.

— І то так, — вишкірився той, хто назвав себе Гірняком. — Ніби все з'ясоване, пане Кошовий. Тримайте слово, дайте піти.

— Пустіть заручника.

— Я вийду з ним.

— Отож, і відразу привернете увагу. Тут повно стрільців, їх я не втримаю.

Хтозна, що збирався далі сказати чи зробити Баламут.

Бо тут у Шацького остаточно здали нерви.

— А-А-А-А! — закричав він неприродно тонким голосом, смикнувся й почав осідати на підлогу.

Такого повороту не чекав ніхто.

Щойно Баламут тримав дуло під його бородою — і ось тепер лиш стискав лівицею комір старого пальта дантиста, бо Йозеф, якому

переляк додав сил та спритності, опустився, подряпавши шкіру на шиї.

— ТРИМАЙ! — гаркнув Арсенич, і вони зі Снігуром одночасно, з двох боків, кинулися на ворога.

Клим ледь устиг відскочити, бо однорукий боєць тільки заважатиме. Шацький тим часом, продовжуючи кричати щось нерозбірливе, схопив знизу обома руками Баламута за ногу, сіпнув, скільки мав сил. Той поточився, втратив рівновагу, але встояв. Різко опустив руку, сильно вдаривши Шацького руків'ям зверху по маківці, потім рвонув ногу й посунув на підхорунжого.

Арсенич не забарився — точним ударом вибив браунінг.

Шацький рачки відповз далі від тісного поля бою, Кошовий здоровою рукою допоміг йому підвестися.

Це відволікло на мить, а коли знову глянув на сутичку, сили помінялися. Баламут плавно, завченим і вочевидь давно відпрацьованим рухом пірнув під занесену для наступного удару руку старшини, перехопив, смикнув, рвонув, перекрутив — і Арсенич полетів на підлогу, заледве не збивши з ніг Снігура. Підхорунжому довелося відскочити, і поки оговтувався, втікач уже прорвався до виходу, звільнивши собі шлях.

Двері відчинилися.

Ззовні.

Баламут налетів на жандармського поручника Гастлера.

За мить у невеличкій кімнатці стало зовсім тісно від жандармів, які гуртом навалилися на Баламута й нарешті скрутили його бубликом.

— Я ж обіцяв вам гарну здобич, — через силу посміхнувся Клим.

— Довго тягнули, — відрубав Гастлер. — Таки загралися. Я попереджав.

— Зате ефектно вийшло, хіба ні? Ви б з ним самі довше вовтузились. Бачите, який зух, — Кошовий говорив, виправдовуючись і винувато позираючи на Шацького.

Арсенич, котрий уже підвівся, спохмурнів ще більше, стиснув кулаки:

— Ти мені обіцяв! Ти ж казав тоді — віддаси падлюку стрільцям раніше, ніж жандармам!

Клим безпорадно розвів руками.

— Так би й було, аби я сам мав змогу роздобути докази. Про газету кажу. Та для цього треба було якось пробратися в Чернівці, а там знову

стоять росіяни. Довелося йти ось до пана поручника. Іншої можливості попросити допомоги, крім як у австрійської агентури, не бачив для себе. Пан Гастлер все зрозумів, привів мене до потрібних людей, котрих не маю права називати. Агентура в Чернівцях ще швидко впоралася.

— Бо до ваших слів, пане Кошовий, поставились серйозно, — зауважив поручник. — Але ще не раз матимемо з вами розмову.

— Та ради Бога! — Клим підніс угору здорову руку, показуючи — здається.

Обвівши присутніх поглядом, затримавши його на Арсеничі, поручник Гастлер повернувся до своїх жандармів, зиркнув на Баламута:

— З вами — тим більше. Питань дуже багато.

— Для чого відповідати, однаково розстріляють, — той сплюнув кров із розбитої кимось губи.

— То вже як домовимося. Заберіть його звідси.

Нарешті жандарми пішли, за ними — Гастлер.

— Дуже перепрошую, Шацький, — Клим поклав руку дантисту на плече. — Це не входило в мої плани. Я вже не знав, що робити.

— Йой, пане Кошовий, та я ж сам усе порушив. Поліз уперед, хоч мав лишатися на місці. То мене сьогодні Бог урятував. Дякуючи йому, не напустив у кальсони, хоча мав повне право, — Йозеф остаточно оговтався, очі знову блиснули: — Ви бачили, бачили, як він їх?

Снігур пурхнув:

— А вам, шановний, усе це дуже сподобалося. Навіть потішило, я бачу.

— Вам, саме вам, так і треба! Пана Кошового варто слухати завжди! — Шацький випнув груди.

— Якщо не помиляюсь, то прийоми джиу-джитсу, — мовив Клим. — Добре підготований агент. Росіяни, наскільки я знаю, почали освоювати цю боротьбу після поразки у війні з японцями. Не дивно, що так холоднокровно вбив Косацького і потім наглядча. Щось мені підказує, то майстер своєї справи, і на ньому не лише ці вбивства.

— То хоч скажіть, хто він насправді такий, — озвався Арсенич.

— Слово честі — не знаю, як його правдиве ім'я, — признався Кошовий. — Зате точно відомо: у Чернівцях тоді, в перші місяці першої окупації, два роки тому, люди зникали без сліду. Їх не шукали,

розуміли — марно. Справжній Гірняк мав підходящу біографію для того, аби під його іменем хтось виринув тут, у Львові, рік потому. Я з власного досвіду знаю: коли в місті ворог, всі сліди замітаються. Та коли він залишає місто, звести кінці з кінцями тим більше неможливо. Починається хаос, у якому загубиться будь-що. Ось чому про справжнього Гірняка в Чернівцях якось... забули. А той, хто видавав себе за нього, виринув, коли Буковину знову зайняли росіяни. Ніхто ніколи нічого не перевірить. Ну а у Львові реального Романа Гірняка навряд знали в лице. То випадок, що з'явилися чернівецькі. Щасливий для нас, я б сказав.

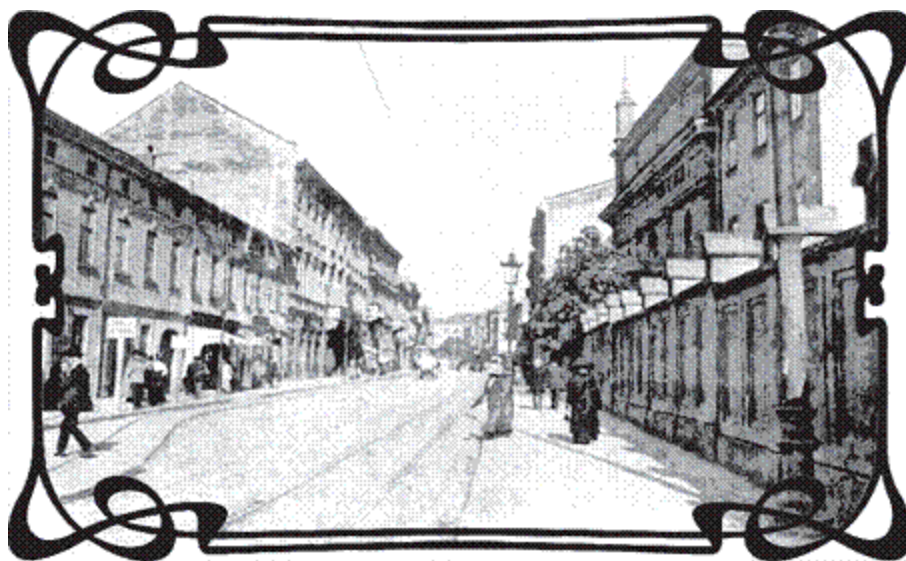
Буркнувши щось незрозуміле, Михайло Снігур заховав нарешті револьвер у кобуру, обсмикнув шинель, поправив мазепинку, віддав честь і залишив кімнату.

— На що він образився? — поцікавився Шацький.

— Хтозна, — знизав плечима Клим. — На себе. Або... Не знаю, не знаю.

— А ось я далі на тебе лютий, — голос Павла Арсенича звучав зовсім не злобно. — Мусив, ох мусив дати мені хоч за горло ту падлюку разок потримати. Винен ти мені. Веди на пиво, Кошовий.

Львів, листопад 1916 року, вулиця Личаківська

За вікном сів дрібний листопадовий дощик, і настрої сумне видовище навівало відповідний.

Клим стояв спиною до гостя, у давно не праному, пожмаканому домашньому халаті, вбраному поверх штанів та світлої сорочки, котра теж за ці два дні втратила представницький вигляд. Кошовий не виходив із дому, бо останні новини відбили будь-яке бажання бачити знайомих. Кожна така зустріч прогнозовано вилилася б у обговорення останніх подій, а неможливість вплинути на них перетворювалася на товчення води в ступі. Перший день пив і курих крупно посічений міцний самосад, роздобутий у стрільців, серед яких здобув доброї слави. Заснув, не роздягаючись, і весь учорашній день відлежувався. Небажання потикатися в місто зробило гарну справу: тут не залишилося й краплі алкоголю, а послати за ним не було кого. Тож Клим протверезів і нудився, час від часу поривався щось писати, потім рвав папір на дрібні клаптики, викидав у кошик для сміття, а один із останніх зібгав у жменю й жбурнув за вікно.

Та все одно не вдалося ховатися довго — життя увірвалося в особі Василя Громнишина, настрої якого був на диво піднесеним.

— Ви маєте щось сказати! — кричав він, махаючи позавчорашньою, від четвертого листопада, газетою. — Ні, ми всі, пане Кошовий, повинні щось заявити на це! Ми вже пишемо відозви до цісаря! То є зрада українців, котрі клали життя за імперію на фронті! Я не здивуюся, якщо там попрацювали польські емісари! Нас віддають під контроль поляків, хіба такої автономії ми прагнули? Тепер мене послухають, нарешті послухають! І це добре!

— Зате тепер не маємо нарешті ілюзій. Визнаємо ми те чи ні, але агенти на кшталт Романа Гірняка чи як його там насправді свою справу зробили добре. Поляки тут ні до чого, пане Громнишин. Вони лише скористалися нагодою.

— Між іншим, я ніколи не довіряв так званому Гірняку! Вголос, при всіх називав його провокатором!

— І що дав ваш шум? Не шукайте причин, пане Василю. Думайте про наслідки.

— Мав розмову зі стрілецьким командуванням. Рішення Відня про утворення самостійного Польського королівства на теренах, звільнених німецькою армією, є ганьбою та зрадою. Так вважають усі. Берлін та Відень розподілили Східну Галичину за нашою спиною, зробивши ставку не на тих, хто клав життя під австрійськими прапорами! Спершу — відозва, потім — військовий похід!

— З ким тепер воюватимемо? — в Климовому голосі бриніла втома. — Куди підуть стрільці, на Берлін чи на Відень? Легіон займе кругову оборону під чиею орудою? Та й досить мітингувати тут, пане Громнишин. Від того хоч як користі мало.

— А від того, що ви, пане Кошовий, усунули самі себе від суспільного життя, хіба більша користь? Пф-ф-ф-ф! Беріть себе в руки, на вас чекає... Ні! На нас усіх чекає дуже багато роботи! Ми не здамося, ми продовжимо боротьбу!

— Хіба докричитеся, що Легіон оголосять поза законом, — зітхнув Клим.

— То що ви пропонуєте? Проковтнути ось це? — рука Громнишина знову потрусила газетним аркушем у повітрі.

— Не робити різких та передчасних заяв, це щонайменше. Цісар уже все вирішив, і жодні відозви, а тим більше — спроби збройного повстання нічого не поміняють у кращий бік. Ви поради хочете? Зараз варто витримати удар.

— Та скільки ж можна нас бити! Ми без того втратили кращих у цій війні!

— Сумно, але втрати будуть і надалі. Війна триває, отже, втрати будуть щодня. Тож краще звести їх до мінімуму. Хоча... як вимірювати мінімум, якими мірками... Не знаю, — Кошовий повернувся до вікна спиною, вперся руками об краї підвіконня. — Прийшли почути мою думку? Вона важлива для вас? Чекає, пане Громнишин. Не розпорощувати сили. Війна набридла всім, два роки виснажили всі сторони, і нам краще чекати слушного моменту, аби почати діяти. Позитив — ми знаємо, що варто надіятися тільки на себе. Ставку на Росію не робили ніколи, хіба москвофіли, та доля їхня сумна. Австрія показала свої інтереси, Німеччина теж на нас не зважає. Так, тепер поляки у фаворі. Але це не означає, що треба сторчголов кидатися в бій, наперед знаючи печальний фінал. Згодні?

— Згоден, — кивнув Громнишин. — Ось тепер згоден із тими, хто вважає подібні погляди не інакше як позицією страуса! Ви пропонуєте засунути голову в пісок, випнути, перепрошую, дупу і отак стояти, чекаючи, поки все саме по собі зміниться. Не буде так. Ось побачите — не буде!

Жбурнувши газету на стіл, він знову фиркнув, гордо підніс підборіддя й залишив помешкання, грюкнувши дверима.

У Кошового справді не було однозначної відповіді. Хіба два попередніх дні подумки признавався своєму відображенню в дзеркалі: розчарування величезне, відчуття великої поразки дуже сильне, воно муляло й відбивало бажання робити далі будь-що. Розумів — не вихід, найближчим часом слід визначитися й обрати для себе спосіб подальшого життя й діяльності. Та все одно відтягував момент: надто виснажила десятиденної давнини гонитва за Баламутом, котра у світлі останніх подій тим більше виглядала марною.

Лише допоміг *австріякам* викрити шпигуна.

Мета, переслідувана ним, хоч як досягнута. Шукати винних — тим більше невдячна справа.

У двері постукали.

— Щось забули, пане Громнишин? Не все сказали?

Він ще говорив це, не проковтнув заготовану фразу — але дивився на Магду, яка стояла на порозі, стискаючи в руці невеличку жіночу валізку.

— Бачу, в тебе тут життя вирує, — мовила вона. — Дозволиш зайти?

Клим відступив.

— Не розумію, для чого стукаєш. Додому прийшла.

— Повернулася.

Магда переступила поріг. Зачиняючи за нею, Клим аж тепер помітив — вона змарніла, лице було сірим, хоч шляхетної краси не втратило. Жінка трималася бадьоро, та все ж це було показове: втому з лица не стерти.

— Таки повернулася? Чи...

— А ти б як хотів? — швидко запитала вона. — Може, хоч речі візьмеш?

Клим метушливо взяв валізку, прилаштував для чогось на канапу, допоміг Магді зняти пальто. Капелюшок повісила на звичне місце сама, глянула на себе в люстро, мовчки пройшла в спальню і, як була, в одязі, вляглася на ліжку.

— Ти не стежив за собою.

— Ти теж.

— Коли допомагаєш хірургу в польовому госпіталі, не до того.

— Я теж мав тут важливі справи.

— Начувана. Вже бачила Віхуру.

— Тобто спершу ти пішла до нього.

— Не пішла — завітала, Климентію. Комісар усе знає про твої подвиги. А інші новини, про Польське королівство, відомі широко.

— Ти задоволена.

— Це питання?

— Констатую.

— Звісно, задоволена, — Магда звелася на лікті, глянула на Кліма знизу вгору. — Так склалося, що ми раптом не змогли домовитися, в якій країні хочемо жити. Ти не хотів слухати мене, я вважала себе правую. Та бачиш, усе вирішилося без нас. Іншими, вищими силами.

— На твою користь, Магдо.

— Бо я полячка? Ти смішний. Ще раз тобі кажу: рішення прийняли без нашої участі. А хто виграв, а хто програв — мені, розумієш, особисто *мені* не до душі, коли мене не питають. Бо сьогодні влада добра до одних і лиха на інших, а завтра все поміняється з точністю до навпаки.

— Та все ж ти втішена.

— Лише тим, що тепер маю привід, а отже — й можливість повернутися сюди, до тебе.

— Зрозуміло. Я програв, мене треба пожаліти.

— Ні. Тобі потрібна поруч людина, яка розуміє тебе й готова визнати власні помилки.

— Помилкою була наша сварка?

— Я не мала йти від тебе. Мене дещо зачепило, щось образило. Ти теж був не надто тактовний, погодься.

— Погоджуся на що завгодно. Визнаю всі помилки.

Клим подався вперед, відчувши шалене бажання обійняти Магду. Він скучив, у цьому треба признатися й цього не варто соромитися.

— Чекай, — Магда зупинила, вперши руку йому в груди. — Мені б ванна не завадила. Хоч якась. Дико, шалено втомилася з дороги. А потім я хочу кави. Залишилася справжня, не ерзац?

— Як відчував, — Кошовий посміхнувся. — Сам перебивався ерзацом. Трошки лишилося зі старих запасів.

— Трошки? Скільки — трошки?

— На дві чашки стане. Я зварю. Зроблю ванну і зварю каву.

— Раніше принеси ту валізку.

Клим вийшов і повернувся з багажем, примостив на край ліжка. Магда тим часом розпустила волосся. Чи він помилявся, чи блиснула перша, рання, як на її молодий вік, сивина.

— Одного разу зустрілися з американською місією. Їхній лікар курив сигару, кубинську. Я не втрималася, хоч мені не властиво таке. Набралася нахабства, попросила одну. Той виявився джентльменом, щедро дав майже цілу коробку.

— Ти подумала про мене.

— Згадала, як ми курили одну нещасну й пожмакану на двох. Тоді, в комірчині...

— Ніхто не заважатиме повторити.

— Ніхто. Але після ванни й кави. Думаю, сигара поверне тобі сили й навіть віру в себе, Климентію.

— Так я і не втрачав нічого, Магдо. Так, зробив собі невеличку відпустку. Не все ж бігати, треба й трошки подумати.

— Скільки ти отак думав?

— Два дні.

— Додай собі ще третій.
— Нам.
— Нам. Бог, кажуть, трійцю любить.
Ось тепер він її поцілував.
І вона відповіла.

Київ

Листопад 2016 — лютий 2017 року

Література

1. *Вебер Юліус*. Російська окупація Чернівців. — Чернівці: Книги — XXI, 2016.
2. Велика війна 1914–1918 рр. і Україна: історичні нариси. Книга 1 / Упорядник Олександр Реєнт. — Київ: КЛЮ, 2014.
3. Генерал Мирон Тарнавський. Спогади / Упорядник Євген Федорів. — Львів, 2008.
4. За волю України!: історичний збірник УСС / Видання Головної Управи Братства Січових Стрільців. — Нью-Йорк, 1967.
5. *Козицький Андрій, Білостоцький Степан*. Кримінальний світ старого Львова. — Львів: Афіша, 2001.
6. *Лильо Ігор*. Львівська кухня. — Харків: Фоліо, 2015.
7. *Мельник Ігор*. Галицьке передмістя та південно-східні околиці королівського столичного міста Львова. — Львів: Априорі, 2012.
8. Українські січові стрільці. 1914–1920. — Монреаль: Вид-во Ігоря Федіва, 1955.

Примечания

1

«Приют для хворих і виздоровців УСС», вулиця Петра Скарги — заснований 1914 року у Львові для потреб Львівської станиці Легіону Українських Січових Стрільців під керівництвом отамана Михайла Волошина. Містився у великому будинку, нинішня назва вулиці — імені Пирогова.

2

У липні 1915 року легіонери УСС спільно та підрозділи австрійської армії зайняли позицію вздовж річки Стрипа, що на Тернопільщині. Підрозділи мали завдання не пропустити царську армію до Бережан. Наступ росіян почався в вересні, вони прорвали фронт, змусили супротивника відступити. Січові стрільці стояли в резерві, і 31 жовтня вони змогли зупинити наступ та перейти в контрнаступ. Бій вважається наймасштабнішим у історії УСС.

3

Ольга Косакевичева, в описаний час — управителька Приюту.

4

Франко Іван Якович (1856–1916) — класик української літератури, поет, прозаїк, публіцист, перекладач. Останні роки провів у Приюті на вул. Скарги, де йому виділили окрему кімнату.

5

Легіон УСС (Українських Січових Стрільців), добровольче збройне формування у складі австро-угорської армії, сформоване за національною ознакою 6 серпня 1914 року. Проіснував до січня 1919 року, після чого був переформований та ввійшов до складу Української Галицької Армії (УГА).

6

Еркуль Сірано де Бержерак (1619–1655) — французький драматург, поет, прозаїк, філософ, гвардієць. Став прототипом героя п'єси Едмона де Ростана «Сірано де Бержерак». За сюжетом, завзятий дуелянт мав кумедну зовнішність і міг освідчитися коханій тільки тоді, коли писав вірші для закоханого в неї товариша. Той видавав їх за свої, змігши в такий спосіб домогтися взаємності в той час, коли справжній автор лишався в тіні.

7

Назарук Осип Тадейович (1883–1940) — український громадський діяч, політик, письменник, публіцист. У описаний час — легіонер УСС, літописець, керівник Пресової квартири.

8

Допоміжна культурна і просвітницька структура, створена 1914 року для популяризації Легіону, а також збору, поширення та збереження інформації про УСС.

9

Щомісячний журнал, заснований за ініціативою Пресової квартири, публікував нариси, документальні та публіцистичні статті.

10

Запеклі бої на горі Лисоня біля Бережан між російською армією з одного боку та полком українських січових стрільців і австро-угорськими бойовими загонами — з іншого. Відбулись у серпні-вересні 1916 року. У ході битви полк УСС втратив більшість свого складу, проте виконав своє завдання — зупинив наступ російських військ на Бережани, завдавши їм важких втрат.

11

Тут: щоденна газета, виходила у Львові в 1915–1918 рр., видання Українського Комітету, редаговане з позицій більшості в Загальній Українській Раді. Пізніше в різний час і дотепер під цією назвою виходили інші газети аналогічного спрямування, декларуючи збереження традицій.

12

«Мазепинка» — головний убір українських військовиків, що належали до сформованих у Галичині Легіону Українських Січових Стрільців та Української Галицької армії. Розроблений 1916 року Левком Лепким і затверджений Однострочною комісією Легіону Українських Січових Стрільців (отаман Василь Дідушок) 1916 року. Назва пов'язана із тодішнім терміном «мазепинці», «мазепинство», поширеному у російськомовному вжитку, для означення українців-самостійників.

13

Політична організація, утворена у Східній Галичині 4 серпня 1914 р. Головною метою було проголошення самостійності та соборності України. Учасники СВУ вважали себе репрезентантами інтересів українців, що перебували під російським пануванням. Своєю метою СВУ проголосив боротьбу за самостійність України, використовуючи для цього війну Австро-Угорщини й Німеччини проти Росії. Майбутній устрій української держави мав бути заснованим як конституційна монархія з однопалатним парламентом

14

Фабрика у Винниках — тютюнова фабрика у Винниках, передмісті Львова. До 2014 року була лідером у виробництві цигарок по Східній Галичині. Головне приміщення постраждало під час російської окупації.

15

Йдеться про другу російську окупацію Чернівців, яка почалася 27 листопада 1915 року, через п'ять тижнів після того, як австрійська армія змусила російську відступити з міста 20 жовтня. Перед тим царські війська ввійшли в Чернівці 23 серпня 1914 року. 17 лютого 1916 року місто знову перейшло до австрійської сторони. Але у червні російська армія втретє за час війни заволоділа Чернівцями.

16

Клепарівська — вулиця, що веде до району Клепарів, нині — Шевченківський район Львова.

17

Піліховська — вулиця на Клепарові, у згаданий час була названа так через вихід на Піліховські ґрунти. Тепер — вулиця ім. Єрошенка.

18

Винниця — вулиця на Клепарові біля Кортумової гори, пролягає вздовж залізниці.

19

Кортумова гора — гора у західній частині Львова, тепер — однойменний лісопарк.

20

Брюховицький ліс — масив, розташований на пагорбах Розточчя. Тепер — регіональний ландшафтний парк.

21

Героїня і водночас оповідачка казок «Тисяча і однієї ночі», яка всякий раз завершувала оповідь на найцікавішому місці, зберігаючи в такий спосіб своє життя.

22

Фейгале — ластівка (*ідиши*).

23

Українська запасна частина, створена в березні 1915 року для поповнення особового складу Легіону УСС. Серед завдань була опіка над хворими та пораненими стрільцями та питання безпеки.

24

Бій 31 серпня 1915 року біля села Семиківці, теперішня Тернопільщина, у якому Легіон УСС відіграв вирішальну роль, надавши військову допомогу з резерву. Як наслідок, російські війська, котрі спочатку захопили плацдарм, змушені були залишити його.

25

Аннанберг-Буххгольц — німецьке місто, розташоване в Саксонії. Від 7 листопада 1914 року, після відступу австрійської армії, тут розташувалася більша частина Легіону УСС, діяв мобілізаційний пункт та проводився вишкіл.

26

Король помер — хай живе король! — традиційна французька фраза, яку промовляють, коли проголошують нового монарха. Вперше прозвучала 1422 року під час коронації Карла VII.

27

Бурій — поліцейський (*жарг.*).

28

Павук — рядовий поліції (*жарг.*).

29

Фраєр — дурень (*жарг.*).

30

Козуля — тюремний наглядач (*жарг.*).

31

Заквашений — арештований (*жарг.*).

32

Сплювач — револьвер (*жарг.*).

33

Передмістя Львова.

34

Вулиця в районі Підзамчого.

35

Згадується Мечислав Янішевський, власник фабрики, яка на початку століття виготовила значну кількість органів для храмів Східної Галичини.

36

Підрозділ УСС, сформований ще до початку Першої світової війни, котрий склався з жінок. Точна кількість невідома.

37

Степанів Олена Іванівна (1892–1963), псевдо — Олена Степанівна, чотар УСС, перша в світі жінка, офіційно зарахована до війська в званні офіцера. Зазнала репресій від радянської влади.

38

Одна з околиць Львова, назва походить від однойменного фільварку.

39

Розділ — селище на Львівщині, у згаданий час у ньому був розташований один із вишкільних таборів УСС.

40

Манліхер... — австро-угорський карабін із ковзним затвором, перебував на озброєнні Австро-Угорської армії в часи Першої світової війни.

41

Миколаїв — давнє місто на Львівщині, частина укріпленого району

в роки Першої світової війни.

42

Потутори... — селище на південному заході від Бережан, біля якого у вересні 1916 року російська армія прорвала фронт. Маючи переваги в живій силі, оточили січових стрільців, утворивши так званий «Потуторський котел». Виходячи з нього, українці зазнали великих втрат.

43

«Protos» — легковий автомобіль німецького виробництва, який із 1898-го по 1926 рік випускала однойменна фірма Альфреда Штернберга. Базова спортивна модель брала участь у трансконтинентальному пробігу Нью-Йорк — Париж 1908 року. З початком Першої світової використовувалася для військових потреб та була переобладнана. Зокрема, гумові шини, які швидко стиралися й через завантаженість промисловців були в постійному дефіциті, замінили пружинними колесами. Від цього авто сильно трусило, проте експлуатувати їх можна було значно довше й ефективніше.

44

Люлька-файка... — люлька з невеликим мундштуком.

45

Університет імені Франца-Йосифа, заснований указом австрійського імператора в 1875 році. Найбільший навчальний заклад на Буковині.

46

... практикувався в пластунах... — член «Пласту», скаутської організації, заснованої в 1911 році.

47

Трьохлінійка Мосіна. — Магазинна військова гвинтівка, яка використовувалася військовими силами Російської імперії, Радянського Союзу та багатьох інших держав. Гвинтівка Мосіна у різних модифікаціях знаходилась на озброєнні з 1891 р. до 1960-х.

48

Офензива — наступ.

49

...у таборі, в Талергофі — концентраційний табір, один з перших у Європі в ХХ столітті, закладений австро-угорською владою 4 вересня 1914 р. на початку Першої світової війни, в піщаній долині, біля підніжжя Альп в районі м. Граца (Штирія). Покарання відбували жителі Австро-Угорської імперії, переважно українці, які мешкали на Галичині та Буковині та симпатизували Російській імперії. Також іноді потрапляли й національно свідомі українці. Табір проіснував до 1917 року.